

St. Paul's
Church
Epworth
St. Paul's
Church
Epworth

82-5

VII

GENESII
MALFANTII
PHILOSOPHI ET MEDICI
GENVENSIS
CIVILIS PHILOSOPHIAE
COMPENDIUM.

IN QVO QUIDQVID IN LIBRIS
Ethicorum, Politicorum, & Oeconomic.
differuit Aristoteles, dilucide perstringi-
tur, & ad eorum librorum intelli-
gentiam facilis ui paratur.
CVM PRIVILEGIO.

43736

PATAVII,
Apud Paulum Meietum. MDLXXVII.

PAVLO SPINVLAE
STEPHANI F.

Perillustri atq; Clarissimo viro .

Genesius Malfantius S.

RECTE quidem, ac sapienter, PAV
LE vir clarissime, philosophiam,
longe ceteris humanis bonis tam-
quam diuinum quiddam prestare
semper existimasti, quippe qua non
modo res maxima refertas obscuritate, claras no-
bis, apertasq; reddit, nosque veritatis compotes fa-
ctos eo usq; perducit intelligentia, ut non liceat al-
tius ascendere: et qua duce, ita nobis licet Deum et
cognoscere & adamare, ut post hanc peregrinatio-
nem aut exilium in patriam animi reuersi, finem
vltimum, eumque optimum, ac felicitatem videndi

fruentique Dei consequantur, ubi deposito, & im-
mutato corpore, & clarius cernent, & ardentius
amabunt, ac sempiternis bonis perfruentur; verum
etiam nobiscum ciuitates, ac societates humanas co-
lere, & ad alteram bene viuendi felicitatem, qua
paucis etiam conceditur, nos deducere non graua-
tur. Cuius pulchritudine, ac amore, licet oculis cer-
ni nequeat, uehementer inflammatus, cum nullum
umquam de patria commodis, ac honorib⁹ finem
facias cogitandi, neque contentus rei, ac statui pau-
perum ciuitatis, ita liberaliter ac magnifice prospe-
xisse, censum minuendo, & pra⁹ tui conditione, quasi
genium fraudando tuum, optimo sanè quàm
& admirando exemplo temperatè admodum viuē-
do, ut saluti, ac uictui suppetias eorum ferres, ut nul-
lus (ausim dicere) reperiatur omnino, qui maiori
umquam liberalitate, nulla re alia, quam ipsamet
virtute spectata, sit usus, & cui magis, quam tibi,
qui magis aliis, quàm tibi met natus esse videris, hoc
saltem nomine, non solum re, sed etiam exemplo, pa-
tria ipsa debere videatur: sed mirum etiam deside-
rium praeteferas, ut iuuentus ita virtutib⁹ morū,
ac ciuili disciplina excolatur, ut ij possint euade-
re, qui sunt suo tempore Reipub. gerendae idonei su-

turi: ego, qui tui fui semper quàm obseruantissi-
mus, quemq; mirum in modum & adamaui, & co-
lui, maxime sum excitatus, animi mei propensissi-
ma praeclaros eiusmodi tuos conatus iuuandi uolū-
tate, uires meas ut experirer, si qua ratione eos iu-
uare, satisq; saltem hac in re tibi facere possem. itaq;
cum superioribus annis, dum adhuc floreret aetas,
inter alia philosophiae monumenta, uniuersam etiā
morum, ac ciuilem disciplinam, tum quae ad singu-
los ciues recte formandos, tum ad rei familiaris, ac
publicae curam rite tractandam pertinerent, ex
antiquorum philosophorum, Aristotelis praecipue
ad id dicatis libris, excerpta collegissem, & in com-
pendium redegissem, quod uniuersam eius ciuilem
philosophiam complectatur, non dubitavi, quidquid
hoc est laboris, ac lucubrationum, tuo patrocinio mu-
nitum edere, non solum ut aliquod perpetuum mea
in te obseruantiae monumentum exstaret, verum
etiam, ut (quod optas maxime) iuuentutem adiu-
uaremus ad eas virtutes capeffendas, quae praeci-
pue liberis, et in ciuitate libera natis ad recte gerē-
dam rempublicam appositae maxime, ac necessa-
riae uideantur: cum praesertim ex omnib⁹ faculta-
tibus, quae humano ingenio compertae sunt, ciuili

*disciplina nulla commodior ad usus vitae commu-
nes, aut utilior, aut etiam praestantior plurisve fa-
cienda uideatur, quod qui ciuitatem propriam ac
patriam conseruarint, adiuuerint, auxerint; aut
religione in primis ac iustitia, quae respub. maxime
tuentur, & reliquis uirtutibus, de quibus haec di-
sciplina pertractat, de ipsa benemeriti fuerint, is
certus in caelo sit, ac definitus locus, ubi aeuo beati
sempiterno fruantur. ex quo si quid fructus in ciui-
tatem, ac iuuentutem praecipue redundabit, id uni-
tibi totum acceptum ferri debebit. cuius ut heroi-
cas uirtutes, temperantiam in primis, ac liberalita-
tem, seu magnificentiam, doctrinamq; haud uulga-
rem, ex assidua probatissimorum auctorum lectio-
ne comparatam, qua praestas maximè, praetermit-
tam, tot, tantaq; sunt, in ciuitatem merita, ut ea
nulla sit umquam obliuio deletura, sed diutius etiā
ac firmitus in hominū memoria permansura, quā
in signis marmoreis, quae tibi uirtutis ac merito-
rum tuorum insignia monumenta Respub. erigēda
curauit, ut alios ciues ad eiusmodi uirtutum, ac be-
nefactorum honestum certamen excitaret, seq; tan-
torum meritorum, nec ingratis, nec immemorem
ostenderet. Te autem, vir amplissime, quā maxi-*

*mè rogatum uelim, ut qua tua est in omnes, et in me
praesertim humanitas, hasce lucubrationes in publi-
cum auspiciis tuis prodire patiaris, & hoc quale-
cunq; munusculum hilari fronte accipias, non rem
ipsam perexiguam, sed meum in te propensissimum
animum spectando, tecumq; ipse reputando, vulga-
ria etiam ac parua munera à beneuolo animo pro-
fecta, summis uiris non ipsa dona, sed donantis ani-
mum spectantibus, accidere quam gratissima con-
sueuisse; easq; à calumniis, si quae vexabunt, auctori-
tate ac patrocinio tuo vindicare, meq; tui studiosissi-
mum in tuorum iamdiu clientum numerum adscri-
ptum retinere ne graueris: quem Deus incolumem
hic diu conseruet, & post ex hac uita migrationem,
ubi uirtutum omnium, religionis in primis temperā-
tia, liberalitatis, ac sapientiae functiones exercendo ci-
uilem tibi felicitatem comparasti, exiguum quidem
tempus pro breui huius uita curriculo duraturam,
at maxime spectatam, & paucis omnino conces-
sam, planeque admirandam, in beata patria coetus
inter beatorum praestantissima, & uotis omnibus ex-
petenda diuina illius ac sempiternae felicitatis com-
potem reddat. Vale.*

Genesius Malfantius

Lectorj S.

CRIPSIMVS olim nonnulla philosophiæ monumenta, non alio sanè consilio, quam vt nos ipsos optima ratione exerceamus, & senectutis obliuioni, posterisq; si qui nobis (diuino munere quod multò postea concessum est) nascerentur, erudiendis consulere-
mus. in quib⁹ hoc ciuilibus philosophiæ cōpendiū, iam tunc absolutum ac perfectum, sic vniuersam ciuilem disciplinam complecti, & de humana felicitate dialogus illi nobis visus addendus eā sic perficere videtur, ipsique quasi coronidem impo-
ne, vt nonnullis viris doctissimis maxime visum fuerit, nosq; propterea sint hortati, curaremus quamprimum, vt in cōmunem omniū utilitatē ederentur. Accipies igitur, lector humanissime, quicquid hoc est laboris, ac leges, neque rem ipsam, sed magis animum tui iuuandi spectabis, dum alia molimur, edituri, modo tibi non hæc ingrata nouerimus contigisse. Vale.

DE MORALI INSTITVTIONE.

VM ea sit philosophiæ præstantia, nemo vt eam satis pro dignitate laudare possit, quippe quæ tãquam lux clarissima nos rerū veritatē edoceat, moresq; nostros aptissimè cōponendo vitā nostrā sic instituat, vt humanā beatitudinem cōsequamur: cuius ope, qui p̄clarissima eiusdē amplectantur studia, tenebris ignorantie pulsis, lucē rerū, ac veritatē adepti, non sibi solū, verūet ipsorum familijs, ac rebus publicis felicitatē parere possint: propterea nos, laudibus eius prætermisiss, eā philosophiæ partē, quæ actiua & ciuilibus dicitur, breui quadam epitome cōplexuri, vt ea tantum attingamus, quæ huic instituto conducere posse videantur, primo quidem de ipsius ordine, præstantia, ac vtilitate, quædā breuiter attingemus; deinde vero facili, vt paremus aditū ad morū disciplinam, quæ prima pars est huius philosophiæ ciuilibus, cōmodius assequēdam, seriem eius vniuersam, præcipuaq; summata eius attingemus capita, ordinēq; causamq; ordinis eorum subiiciemus, vt ex rudi quadam forma, seu doctrina, expleta deinde perfectaque, & exquisita, minori possit negotio comparari; demum vero propositam institutionem aggrediemur. Hæc igitur actiua philosophia, si doctrinæ ordinem, qui à facilioribus progreditur, sequi velimus, præponenda est contemplatiua. nisi enim huius doctrina tamquam cultura quadam vitia radicitus extirpentur, fieri nullo modo potest, vt animus promptus, ac expeditus reddatur ad scientias contemplatiuas assequendas; adde, quod sunt notiores nobis actiones humanæ, de quibus hic agitur, quàm res illæ, de quibus in philosophia contemplatiua pertractatur. Quanta vero sit huius ciuilibus philosophiæ præstantia, ac vtilitas, notius est, quàm, vt à nobis demonstrandum uideatur, cum hæc ea doceat omnia, per quæ possit ciuilibus felicitas, non solum vnius hominis, verum etiam vniuersæ familiæ, ac ciuitatis comparari; quod præterea parum, aut nihil omnino cuiquā prodesset rerum naturalium principia, calorū, astrorum, & communium elementorum substantiam, qualitates, ac motus, & causam

DE MORALI

mutua generationis, eorum, quæ generantur, & corrumpuntur, & eorum, quæ in sublimi gignuntur, ventorum, pluuiarum, & huiusmodi ceterorum, nec non subterraneorum, metallorum, ac lapidum, & animantium omnium ortum, species, & proprietates didicisse, si interea eius animus intemperantia, iniustitia, auaritia, & reliquis vitiis ita leuaretur, ut ipsum & Deo, & hominibus, infensum redderent, ut non iniuria Socrates à cælo ad conuictum hominum, & vitam tuendam hanc humanam philosophiam auocasse, & in domos etiã introduxisse sit dictus, ac dicere sit solitus, parum sibi videri prodesse naturæ secreta speculari, & vitæ nostræ rationem negligere, cum nihil profuit abdita quedam rimari naturæ, & stellas, ac sydera animo metiri, si nos ipsos ignoramus, & rationem, quæ debet appetitui dominari negligimus, & nihil turpius, ac fecius esse possit, quam hominem videre doctissimum, & in scientiis contemplatiuis maxime versatum, libidine tamen æstuantem, ac inflammatum, & inexplibili cupiditate incensum, metu fractum, & quod omnium deterrimum est, iniustissimum. Quam quidem licet Socrates, & Plato tradiderint, nullus tamen eam exquisitius, quam Aristoteles pertractauit: qui sicut in ceteris, & disponendis, & pertractandis aliis omnibus, ita in hac seipsum etiam superauit, in qua vitam nostram ita virtutibus, & probis moribus componere, ac instruere studuit, ut nihil eorum, quæ ad vitam nostram optimè instituendam, familiamque, ac Rempublicam optimè gubernandam pertinent, missum ab eo factum videatur. Quæ omnia cum mecum ipse cogitarem, non contemnendum hunc fore laborem duxi, si vniuersam hanc civilem philosophiam, quam Aristoteles in lib. de morib. de re famil. ac publica tradidit, quam breuissima, & quam planissima mihi fieri posset oratione complecti elaborarem. quam quidem in tres partes diuidentes, in prima de morali, in secunda de familiari, seu domestica, in tertia demum de Reipublicæ institutione, verba faciemus, quod longe sit facilius gubernare se ipsum, quam familiam, aut ciuitatem; nec fieri possit, ut rectè quispiam familiam, aut Rempublicam gerat, nisi prius regere se ipsum didicerit. Aggreſsum igitur moralem institutionem ordine resolutionis vtentes à fine sibi proposito sumemus exordium: qui cum sit humana felicitas, ab ipsa potissimum auspiciabimur, quæ cum sit operatio animæ secundum virtutem perfectissimam in vita perfecta summa cum iucunditate, seu voluptate coniuncta

INSTITUTIONE. 2

iuncta, ut declarabimus, quæ præcipuè civilis, de qua hic agimus, ex actiua, & contemplatiua mixta, in ciuium animos introducenda, licet in operatione potissimum virtutum, & non in bonis corporis, aut fortunæ consistat; quia tamen requirit etiam bona corporis, & fortunæ, ut sanitatem, diuitias, & amicos in primis, tamquam instrumenta necessaria ad studiosas operationes absque impedimento obeundas, quæ ipsam etiam perfectiorem, & ornatorem reddunt, con nexamque habet, & comitem voluptatem, quæ ipsam perpetuo velut umbra corpus comitatur, propterea, ut hæc disciplina recto tractetur ordine, non solum erit distinctio felicitatis afferenda, verum etiã ut exquisitius ex cognitione suarum partium cognoscatur, afferenda erit animæ diuisio, non exacta tamen, sed quæ morali negotio tantummodo sufficiat, in eam, quæ per se vtitur ratione, ac intelligit, & in appetentem, quæ obtemperat rationi. subijcienda erit etiam virtutum diuisio, quæ sumitur ex animæ diuisione, quæ diuiduntur in eas, quæ partem animæ rationem habentis, ac intelligentis, quæ dicuntur intellectiue, & in eas, quæ perficiunt partem animæ rationi obtemperantem, quæ morales appellantur; inter quas prius agendum de moralibus, quam de intellectiuis, quod illæ parant aditum ad hæc comparandas, quas assequi numquam poterimus nisi per morales affectibus animi, & perturbationibus modum impoluerimus. quod præterea prudentia, quæ dux est omnium virtutum moralium cum sit recta ratio, quæ modum illis agendarum actionum præscribit, cognitionem virtutum moralium supponit. agendum in super erit de quibusdam dispositionibus, continentia, incontinentia, tolerantia, & mollicie, quæ licet non sint virtutes nec vitia, sunt tamen ipsis affines, cum sint dispositiones ad virtutum, aut vitiorum habitus contrahendos accommodare, ut nihil omittatur, quod ad virtutum doctrinam spectare videatur; sicut autem felicitatem virtutibus tamquam finem ipsis perfectiorem, ita etiam virtutes ipsas tamquam finem ac præstantiores his dispositionibus præponemus, & ita de felicitate prius, mox de virtutibus omnibus, deinde de huiusmodi dispositionibus agemus, quod cum finis præstantior sit ijs, quæ diriguntur ad finem, & sicut virtutes ad felicitatem, cuius dispositiones existunt, ita continentia, & tolerantia ad virtutes, quarum sunt dispositiones, diriguntur, quas, tamquam proprium finem respiciunt, atque coniectant, quæ quidem quod sunt dispositiones non

DE MORALI

solum virtutum moralium; ut continentia propriè dicta temperantia, impropriè dicta, ut cupiditatis lucri, & pecuniarum, est dispositio liberalitatis, & magnificentia; continentia honorum est dispositio magnanimitatis, & modestie; continentia iræ, ac vindictæ est dispositio mansuetudinis; tolerantia dolorum, ac molestiarum, & periculorum sit dispositio fortitudinis: sed etiam sunt dispositiones intellectiuarum, quando minimè fieri potest, ut quispiam virtutes intellectiuas consequatur, nisi prius fuerit voluptatum continens, & dolorum, ac laborum tolerans, propterea de ipsis post omnium virtutum pertractationem agemus; sunt autem undecim species virtutum moralium, quæ in appetitu rationi obtemperante statuuntur, sex in concupiscibili, quæ circa minus ardua versantur, Temperantia, Liberalitas, Modestia, Affabilitas, Veritas, & Urbanitas, quattuor in irascibili, quæ circa magis ardua versantur, Fortitudo, Mansuetudo, Magnificentia, & Magnanimitas, & una in appetitu rationali seu ipsa voluntate, nempe Iustitia legitima, ac vniuersalis, quæ quod virtutes omnes morum contineat, propterea de ipsa post alias morales agemus, quod eius cognitio perfectè non potest adquiri, nisi præcedat earum virtutum cognitio, quas ut minus perfectas complectitur, proindeque vltimum ipsi virtutes inter morales locum seruabimus. Virtutes autem intellectiuæ sunt quinque, Intellectus, Scientia, Sapientia, Ars, & Prudentia, de quibus posterius agemus; ex quibus Prudentia tum inter morales recenseri ac enumerari potest, quod sit ipsarum recta ratio, quæ regulam, ac modum earum actionibus præscribit, tum inter intellectiuas, quod in practico intellectu, seu actiue consistat, eumque perficiat. Itaque si appetitum per se irrationalem, rationi tamen obtemperantem, per has virtutes morales excoluerimus, compescendo mortis honeste metum per fortitudinem, temperando voluptatem gulæ, ac ueneris per temperantiam, moderando mediocritatem, & ingentium pecuniarum ac sumptuum cupiditatem per liberalitatem, & magnificentiam, modum etiam imponendo cupiditati mediocritatem, & magnorum bonorum per modestiam, & magnanimitatem, sedando etiam iram, & vindictæ cupiditatem per mansuetudinem, sermones insuper, & actus, ac gestus, quibus in congressibus utimur quotidianis, ac familiaribus, moderando per affabilitatem, veritatem, & urbanitatem, iniustitiamque per ipsam iustitiam expellendo, nihil desiderabitur.

INSTITUTIONE.

3

amplius ad appetentis animæ perfectionem: quibus si adijciantur illæ quinque species virtutum intellectiuarum, præcipuè sapientiæ, ac prudentiæ, quæ perficiunt partem animæ per se compotem rationis, absoluta pœnitus erit virtutum omnium pertractatio: post quas agemus de ipsarum dispositionibus continentia, & tolerantia, ipsarumque oppositis; & quoniam felix ciuili felicitate ex actione, & contemplatione mixta, de qua hic agimus, indiget amicitia proborum tamquam instrumento necessario ad actiones, quas non posset commode solus obire perficiendas, ut habeat etiam, in quos liberalitatis operationibus uti possit, quibus maximè gaudere solet, propterea de amicitia etiam tamquam de re cum virtute coniuncta, & instrumento necessario felicitatis agemus, nec non de ipsa uoluptate, non solum, quod virtus moralis versatur circa uoluptates moderandas, verum etiam quod felicitas non est absque ea uoluptate, quæ pura sit, ac simplex, & ab omni tristitia seiuncta, cum studiosam operationem, seu felicitatem perpetuo uoluptas comitetur; & de ipsa rursus felicitate, cuius comes est eiusmodi uoluptas ab omni tristitia ac molestia pœnitus immunis, agemus, & ita morali institutioni, quæ est prima pars huius ciuilis philosophiæ, finem imponemus, ubi primum, & vltimum locum iure sibi felicitas usurpabit, quod ab ea potissimum hæc vniuersa morum facultas tamquam ab uberrimo fonte manet, ut optima ratione non modo sit exordium ab ea, uerum etiam in eandem desinendum, ut sicut optimum initium, sic optimum finem, hæc prima pars ciuilis philosophiæ sortiatur.

De felicitate, quod non sit voluptas nec honor, nec diuitiæ, nec virtus, sed operatio animæ secundum virtutem in vita perfecta, a qua proficiatur, & in quibus inueniri possit, & cuiusmodi bonum sit ipsa felicitas. Cap. I.

CVM igitur nobis in animo sit ea omnia docere, quibus homo in hac uita probis ita moribus, ac virtutibus instruat, ut felicitatem consequatur ciuilem, optimam huiusce tractationis initium inde nobis facturum uideatur, si quidnam sit ipsa felicitas, breuiter prius discussimus; quæ quidem non est uoluptas, ut quidam sunt opinati,

DE MORALI

ti, quandoquidem bestiae etiam perinde ac homines felices esse possent, cum ipsae quoque, aequae ac homines voluptatibus perfrui possint, neque etiam est honor, cum felicitas propria sit eius qui felix existit, honor vero non sit proprius eius qui honoratur, sed potius in eius, qui honorat, potestate situs; neque etiam diuitiae ipsae sunt felicitas, quando diuitiae per se nec bonae sint, nec expetendae, quod per ipsas interdum plurima mala importentur, si quis perperam ipsis utatur; felicitas vero perpetuo per se quiddam bonum sit ac expetendum. neque etiam felicitas est ipsa virtus, cum virtus non propter se, sed propter aliud, nimirum propter ipsam felicitatem tamquam supremum finem, ad quam nos quasi manu ducit sit expetenda, felicitas autem propter se non propter aliud quidpiam sit exoptanda, itaque felicitas non est aliud, quam operatio animi secundum virtutem perfectissimam in vita perfecta, spatio nimirum temporis, ex quo coepit usque ad extremum vitae, non breui, sed absque intermissione satis longo, summa cum iucunditate, ac voluptate, ita ut felicitas non in possessione virtutis, sed in usu ac operatione ipsius consistat. Quare cum duae sint civilis felicitatis partes, actiua, & contemplatiua, actiua quidem in usu, & actione virtutum moralium, praesertim optimae ac perfectissimae prudentiae, quae dux est earum actionibus ipsarum modum praescribens, seu iustitiae legitimae, ac vniuersalis, quae morales omnes virtutes continet, in vita perfecta consistit, cum insigni bonorum corporis, & fortunae copia, quam voluptas ex ipsismet actionibus perfectis proficiscens perpetuo comitatur: contemplatiua vero, in usu, & actione virtutum contemplatiuarum, ipsius praecipue sapientiae, versatur in vita perfecta, cum mediocri saltem bonorum corporis, & fortunae copia, quam semper voluptas ex ipsarum actionum perfectione pullulans comitatur. quae quidem operatio secundum virtutem, in qua consistit ipsa felicitas, praesertim actiua, commode non potest obiri absque insigni affluentia bonorum corporis, & fortunae, nimirum absque sanitate, diuitijs, & in primis amicis, in quibus licet felicitas praecipue non consistat illis tamen, tamquam instrumentis necessarijs, indiget, quae ipsam etiam perfectiorem ac ornatiorem reddunt, quae quidem non a natura nobis inest, nec a fortuna nobis contingit, sed a voluntate, & electione nostra, tamquam a causa propinqua, & proxima nobis comparatur, quod principium agendi sponte, liberumque arbitrium habemus

INSTITUTIONE. 4

mus, quo recte agendo virtutes nobis comparare atque felicitatem, quae in usu virtutum consistit, valeamus. porro felicitatis non quodlibet potest esse capax, ac idoneum subiectum. neque enim plantae, nec bestiae, nec homines prauis, nec etiam pueri, qui nondum sibi virtutes compararunt, sed viri tantummodo virtute maxime praestantes possunt esse capaces felicitatis, quae quidem est numero eorum bonorum, quae honorabilia, non eorum, quae laudabilia vocantur. cum enim bonum laudabile sit ob aliud bonum, honorabile non sit ob aliud, sed tantum propter se; ipsaeque felicitas non sit ob aliud, sed tantum propter se sit expetenda quippe quae sit summum bonum humanum, cuius gratia reliqua expetuntur omnia, cum ipsa nullius expetatur gratia, perspicuum est ipsam non in numero bonorum laudabiliu, sed honorabiliu esse ponendam: quae cum in usu, & operationibus virtutum consistat, ut exquisitius, quid sit, perspectum fiat, atque cognitum afferenda nobis est virtutum diuisio, & de vnaquaque ipsarum sigillatim est pertractandum. ceterum cum virtutum diuisio pendeat ex animi diuisione praeposenda est animi diuisio, non perfecta tamen, sed quae morali tantummodo sufficiat, omissa eius diffinitione tanquam minime necessaria, sunt igitur duae partes animae quarum altera quidem per se utitur ratione, ac intelligit, ex qua intellectiuae altera, quae obtemperat rationi, ex qua virtutes morales oriuntur.

De numero, & efficiente causa virtutum moralium, & signo virtutis moralis iam acquisitae, vel nondum acquisitae, quid sit, omniumque specierum eius, & vitiorum illis oppositorum enumeratio. Cap. II.

IR T V T V M igitur aliae sunt morales, quae appetentis animae potentiae nituntur, ipsamque perficiunt, aliae intellectiuae, quae in ipso intellectu consistentes, eum maxime perfectum reddunt, morales quidem sunt undecim numero, quarum una quidem in ipsa voluntate nempe ipsa iustitia, & sex in appetitu concupiscibili, Temperantia, Liberalitas, Modestia, Veritas, Urbanitas, & Affabilitas, quattuor vero sunt in appetitu irascibili, Fortitudo, Mansuetudo, Magnificencia, & Magnanimitas. quinque vero sunt virtutes intellectiuae, Intellectus, Scientia, Sapientia,

DE MORALI

ars, & ipsa prudentia, quæ & intellectiua, & moralis virtus dici potest, intellectiua ratione subiecti, quatenus in intellectu consistit, ipsumque perficit, cum interea morales in appetitu nitantur, ipsumque perficiant; moralis verò ea ratione dici potest, quod videatur quasi dux, & regina omnium virtutum moralium, cum ipsis regulas, & condiciones præscribat, quas obseruare debeant in suis actionibus obeundis; quæ nisi obseruent ea, quæ sibi prudentia, quæ est recta ratio, dicat, recte suas operationes obire non possunt, nec sibi propositum consequi scopum. Cum igitur felicitas in vfu potissimum ac operatione virtutum consistat, iure optimo de virtutibus nobis est differendum; & quoniam ab vniuersalioribus est incipiendum, propterea de virtutibus morum, in quarum vfu ac operatione felicitas actiua consistit, prius in communi, & vniuersali agemus, deinde de ipsarum vnaquaque; sigillatim, & in particulari verba faciemus: demum verò de virtutibus intellectiuis, in quarum vfu felicitas contemplatiua consistit, pertractabimus. virtutes igitur morum non insunt nobis à natura, sed opera, & consuetudine nostra comparantur, quare vana est Platonis opinio, ex cuius sententia anima à Deo creata est, omnibus virtutibus prædita, quarum vbiuisque, cum ipsum ingreditur corpus; quarum tamen postea iterum reminiscitur exercitatione, & consuetudine adhibita. quæ opinio est omnino reiicienda. neque enim virtutes morum insunt nobis à natura, quamuis ab ipsa natura potentias, & aptitudines ad ipsas virtutes morales comparandas habeamus; quarum habitus per consuetudinem operandi, & probas actiones obeundi nobis comparantur. Quare efficiens causa virtutis non est natura, sed nosmet opera nostra, & consuetudine recte agendi, quamuis natura nobis impertiat potentias, & aptitudines, per quas apti sumus ad recte agendum, & ad virtutes morum consequendas, quæ cum ita sint, probis actionibus nobis est assuescendum, ut probos habitus, & virtutes nobis comparemus; & à prauis actionibus nobis est abstinendum, ne in prauos habitus, & vitia ipsa delabamur. animaduersione autem est dignum, quod virtutes, licet absolute ac perfecte non sint à natura, initium tamen ipsarum est à natura, quatenus habemus ab ipsa instrumenta, & organa rationem, ac mentem ad suscipiendas virtutes, quas tamen perfecte suscipimus, & acquirimus opera, & consuetudine recte agendi adhibita. porro actiones, ex quibus moralis virtus generatur, duas præcipue debent habere con-

INSTITUTIONES 5

conditiones quarum altera quidem est, ut fiant secundum rectam rationem ut recta dicat ratio, quæ non est aliud, quam ipsa prudentia, altera autem est, ut eiusmodi actiones sint mediocres, & in medio constant inter excessum, & defectum; quæ quidem virtutes morales postquam genitæ sunt, tales producant operationes, quales erant illæ, ex quibus genitæ fuerunt, nam sicut ex hoc, quod assueuimus abstinere a voluptatibus, euasimus temperati ita facti temperati facillime a voluptatibus abstinemus, & sicut ex hoc, quod assuescimus terribilia sustinere fortes efficiamur, ita facti fortes facillime terribilia sustinemus. signum autem habitus virtutis moralis comparati, aut nondum comparati sumitur præcipue ex voluptatibus, aut tristitijs, & molestijs actiones ipsas comitantibus. nam si quis exempli gratia iustas actiones cum voluptate, & animi iucunditate egerit, signum est ipsum iustitiæ habitum iam esse adeptum, si quis verò non cum voluptate, sed cum molestia potius iustas actiones egerit, signum est ipsum iustitiæ habitum, nondum fuisse consecutum. quare qui pericula cum voluptate aut saltem sine tristitia subit fortis, qui verò cum tristitia, & molestia pericula subit, non fortis sed timidus est appellandus. his ita constitutis reliquum modo est, ut virtutis diffinitionem afferamus, & species omnes virtutum moralium, & vitiorum illis oppositorum enumeremus. virtus igitur moralis est habitus electiuus consistens in ea mediocritate, quæ determinata, sit à ratione viri prudentis, quæ quidem virtus propterea reddit hominem bonum, & eius opus etiam bonum, quod in medio, seu mediocritate consistit sicut vitium propterea reddit, hominem, & eius opus malum, quod in extremo consistit. omnis præterea virtus moralis medium ipsum actionum, & affectuum respicit, atque coniecit, quippe quæ circa mediocritates affectuum, & actionum versatur, unde etiam dicitur coniectrix medij, quia respicit ac versatur circa medium affectuum, & actionum dum affectus, & actiones ad mediocritatem redigere nititur; unde etiam mediocritas, quædam dicitur, quod sit habitus medius inter duos habitus extremos vitiosos, qui sunt ipsa vitia, à quibus quidem longè distat ipsa virtus, quia, tametsi, ipsa quoque vitia sint habitus electiui, non tamen in mediocritate, sicut ipsa virtus, sed in excessu, aut defectu consistunt, virtus enim moralis est mediocritas inter duo vitia, quorum alterum quidem ad excessum, alterum autem ad defectum declinat, ut liberalitas est mediocritas in-

DE MORALI

ter prodigalitem, quæ ad excessum, & inter auaritiã, quæ ad defectum declinat; quin etiam virtus moralis, & mediocritas, & extremum, diuersa tamen considerata ratione, dici potest. nam si consideretur, quatenus opponitur vitijs, sicuti bonum opponitur malo, sic dici potest extremum: si verò consideretur absolute, & secundum suam naturam, & non per comparisonem ad vitia, sic mediocritas esse dicitur inter duo extrema vitia: nec est absurdum quòd idem diuersis rationibus consideratum, & extremum, & mediocritas esse dicatur. cum autem medium aliud quidem sit per participationem extremorum, vt colores medij qui sunt participes albi, & nigri; aliud autem per abnegationem ipsorum extremorum, virtus moralis non dicitur media vitiorum, quòd sit particeps ipsorum, sed potius quòd plurimum ab ipsorum natura recedat. quòd autem virtus moralis sit mediocritas inter duo extrema vitia, facile possumus inductione confirmare numerum ipsarum in medium afferentes, & ipsarum extrema vitia enumerantes. sunt igitur virtutes morum præcipue vndecim, vt superius monuimus, quarum decem quidem in appetitu sensitiuo nituntur, sex in concupiscibili Temperantia, Liberalitas, Modestia, Veritas, Urbanitas, & Affabilitas, quattuor in irascibili Fortitudo, Mansuetudo, Magnificencia, & Magnanimitas; vna vero consistit in appetitu rationali, seu voluntate ipsa Iustitia. Fortitudo igitur, quæ consistit in appetitu irascibili, & circa eius affectus versatur est mediocritas inter timorem, & audaciam, quæ docet quando, quantum, quo modo, & cuius gratia timendum sit, & audendum, cuius excessus in non timendo potest intrepiditas appellari, & eius excessus in audendo audacia nominatur, & eius defectus in audendo, & excessus in timendo vno, & eodem nomine timiditas potest appellari. Temperantia, quæ consistit in appetitu concupiscibili, cuius affectus moderatus versatur circa voluptates gustus ac tactus, cibi ac potus, & rerum venerearum est mediocritas inter extremum, quod excedit, quod intemperantia dicitur, & extremum, quod deficit, quod proprio carens nomine, potest insensibilitas, aut stupiditas appellari. liberalitas autem quæ etiam in appetitu concupiscibili consistit, & versatur circa res externas nempe circa dationem, & acceptionem pecuniarum, est mediocritas inter extremum, quod excedit in datione, & deficit in acceptione, quod prodigalitas appellatur, & inter extremum, quod deficit in datione, & excedit

INSTITVTIONE. 6

cedit in acceptione, quod illiberalitas, & auaritia nominatur. est autem altera virtus, quæ ipsa quoque versatur circa pecunias, & sumptus, quæ à liberalitate in hoc solù differt, quod ipsa circa ingètes pecunias, ac sumptus versatur, cum liberalitas circa mediocres pecunias, & sumptus versetur. hæc igitur virtus, quæ versatur circa magnas pecunias, & sumptus, appellatur magnificencia, quæ est mediocritas inter extremum, quod excedit, quod appellatur decori imperitia, & inter extremum, quod deficit, quod paruificencia, seu pusillitas circa decorum nominari potest. sicut autem duæ sunt virtutes circa pecunias, & sumptus liberalitas, & magnificencia, sic etiam duæ sunt aliæ virtutes, quæ circa res etiam externas, nempe circa honores versantur, quarum altera quidem circa paruos, vel mediocres honores, & dicitur modestia, altera verò circa magnos versatur honores, & magnanimitas appellatur. modestia igitur, quæ versatur circa paruos, vel mediocres honores, est mediocritas inter extremum, quod excedit, quod ambitio dicitur, & extremum quod deficit, quod est innomatum. magnanimitas autem, quæ versatur circa magnos honores, est mediocritas inter extremum, quod excedit, quod elatio, seu inflatio nominatur, & extremum, quod deficit, quod pusillanimitas appellatur. mansuetudo, quæ versatur circa iram, est mediocritas inter extremum, quod excedit, quod iracundia dicitur, & inter extremum quod deficit, quod iræ vacuitas, & lentitudo nominatur. tres autem sunt virtutes morales, quæ circa quosdam actus versantur, qui in humana consuetudine, seu congressibus contingunt, quæ versantur circa verba, & actiones, ac gestus, quibus in humana societate vtimur, ex quibus vna quidem circa verum, duæ verò circa iucundum versantur. prima quidem igitur, quæ versatur circa verum, in verbis, quæ serio dicuntur veritas appellatur, quæ est mediocritas inter extremum, quod excedit, quod arrogantia dicitur, & inter extremum, quod deficit, quod eironia, & dissimulatio appellatur. altera vero est, quæ quicquam sese iucundum in rebus iocosis exhibet, quæ urbanitas appellatur, quæ est mediocritas inter extremum, quod excedit, quod scurrilitas nominatur, & inter extremum, quod deficit, quod rusticitas dicitur. tertia denique est, quæ quicquam sese comem, & affabilem in omnibus tam verbis, quam actionibus, & gestibus serijs exhibet, quæ comitas vel affabilitas dicitur, quæ est mediocritas inter extremum, quod excedit, quod adulatio dicitur, & inter extremum, quod

DE MORALI

deficit, quod morositas appellatur; iustitia vero, quæ in appetitu rationali consistit, ipsa quoque est mediocritas, non inter duos habitus extremos vitiosos, ut reliquæ virtutes morales, sed inter plus, & minus, & inter lucrum ac damnum, seu inter iniultum facere, & iniultum pati, & iniuriam facere ac iniuriam pati, secundum proportionem geometricam, aut arithmeticam, ut fufius inferius ostendemus, virtus igitur omnis moralis est mediocritas, & ita laude digna, ut non solû virtutes, verû et affectus quidam eo nomine laudandi sint, quod sint mediocritates quædam, qui præcipue sunt duo verecundia, & indignatio. verecundia versatur circa verecundandum indignatio circa dolorem, & voluptatē, ex ijs rebus, quæ alijs accidunt. verecundia igitur quauis nō sit virtus, tamen est mediocritas laudanda, quia laudandus est verecundus, qui erubescit quando, quantum, & de quibus oportet; cuius excessus dicitur pauiditas, cum quispiam de omnibus verecundatur: defectus vero dicitur impudentia, cū quispiam nulla de re verecundatur: indignatio verò est affectus laude dignus, quia laudandus est ille, qui tristatur, si viderit prauos prospera uti fortuna, & probos aduersa, & gaudet, si viderit probos prospera, & prouos aduersa uti fortuna; cuius excessus dicitur inuidia, qua quispiam dolet omnibus commodis, & prosperitatibus aliorum, siue digne, siue indigne contingant, præcipue verò dolet prosperitatibus proborum, quod est vitium maxime detestandum: defectus verò dicitur malevolentia, quæ est, cum quispiam, ob omnium incommoda gaudet, siue boni, siue prauo aduersa vtantur fortuna, præcipue tamen proborum aduersitatibus gaudet. iam igitur satis, superque constare potest, virtutem omnem moralem esse mediocritatem inter duo extrema vitia seu inter plus & minus.

De principiis intrinsecis nostrarum actionum spontaneo consultatione, electione, & voluntate, quo modo virtutes, & vitia sint in nostra potestate, ita ut sint spontanea. Cap. III.

VM autem virtutes morum ex consuetudine, & actionibus nostris producantur, priusquam de quacunque; sigillatim specie sermonem instituamus, rationi consentaneum esse videtur, ut de principiis intrinsecis nostrarum actionum sermonem habeamus, quæ sunt

INSTITUTIONE 7

sunt præcipue quattuor spontaneum, consultatio, electio, & voluntas, & ostendamus etiam virtutes, & vitia esse in nostra potestate, quemadmodum actiones etiam, ex quibus virtutes, & vitia generantur, in nostra potestate consistunt, ita ut nosmetipsi domini sumus virtutum, & vitiorum, sicut etiam domini sumus nostrarum actionum. quibus quidem pertractatis, ad explicationem cuiuscunque; virtutis accedemus. spontaneum quidem igitur est illud, cuius principium intrinsecum est in ipso agente cognoscente circumstantias, & conditiones omnes in particulari, quas cognoscere debent, qui ad aliquam actionem obeundam se accingunt. quod quidem spontaneum differt ab inuito per vim, quod est illud, cuius principium efficiens extra est; ad quod agens seu patiens nihil confert, ut si quis a vëro, uel ab homine potentiori quam ipse sit compulsus quæpiam læserit inuitus dicitur eum læsisse. & ab inuito per ignorantiam quod est illud, quod fit ignorantia alicuius circumstantiæ, in particulari, quam agens ignorauit, ad quod postquam agens cognouit penitentia, & dolor consequatur. ut si quis ignorans quempiam interfecit dum auem sibi proponeret interficiendam, & postquam rescit dolet, & angitur, is dicitur inuitus eum interfecisse. Cum igitur inuitum sit quod per vim uel per ignorantiam committitur, patet spontaneum illud esse cuius principium est in ipso agente cognoscente circumstantias in particulari, quod quidem differt ab utroque; inuito per vim, & ignorantiam, ut apparet. electio autem est illud spontaneum, cuius consultatio præcessit, seu spontaneum præconsultatum: est autem electio actus internus voluntatis, quæ magis etiā quā actus externi ad uirtutē comparandam concurrunt; potest enim quispiam formidine pene, uel alia quapiam de causa agere iusta, & non uirtutis amore: sed is qui ex electione id agit maximum uirtutis exhibet argumentum. porro omnis quidem electio est spontanea, sed non omne spontaneum est cum electione. quia spontaneum reperitur etiam in brutis, & pueris. in quibus non est electio; quæ in ijs tantum uiris reperitur in quibus uiget ratio; & quia quæcumque; eligimus, de ipsis prius consultauimus. ita ut electio sequatur consultationem, & sit quasi effectus consultationis. hinc recte dictum est ac diffinitum electionem esse illud spontaneum, cuius consultatio præcessit, seu spontaneum præconsultatum; in qua diffinitione spontaneum obinet locum generis, & præconsultatum differentię,

con-

DE MORALI

consultatio tiero est non de omnibus rebus, sed de ijs tantummodo quę in nostra sunt potestate, & a nobis fieri possunt, nec semper eodem modo se habent: sed quorum euentus est incertus, porro nemo de fine ipso consultat. sed eo supposito de iis consultant omnes quę ducere possint ad ipsum finem consequendum, ut cupiens medicus restituere sanitatem, de ipsa non consultat, sed eam supponens, inquit, & consultat de ijs, per quę possit restituere sanitatem. porro consultans hoc videtur ordine in ipsa consultatione, ut primum quidem finem ipsum tamquam quidpiam certum, ac determinatum præsupponat, de quo non consultat; deinde verò inquirat, per quę media, & instrumenta finem illum consequi possit, & resoluat, quousque perueniat ad vnum, quod est vltimum per resolutionem uiuentium, à quo actionis exordium sumit, ut ciuilis gubernator, qui ciuitatem benè, ac beatè viuere, & in pace degere sibi proponit, de ijs consultat, quibus ciuitas in pace ac tranquillitate viuere possit: quod si periculum ab hostibus imminet pacis, ac tranquillitatis labefcenda, consultat, & inquit de iis medijs, quibus hostilis uis propulsari possit; quod cum fieri nequeat sine ope exercitus, decernit hunc esse comparandum; qui cum non possit comparari, nisi prius delecti fuerint duces, propterea prius hos deligendos curat; & cum rursus comparari non possit exercitus, nisi præsto fuerint pecunię, quę sunt neruus bellorum, propterea pecunias primū quærendas inuenit, & ab hoc ultimo inuento incipiens operari comparatis pecunijs deligit duces, qui cogunt exercitum, cuius ope hostili ui propulsata, pacatè ac tranquille ciuitas degere potest. ex his autem quę diximus, facile possumus consultationis diffinitionem inuestigare, quę nihil aliud esse uidetur quàm pquisitio de iis rebus, quę à nobis fieri possunt, quarum incertus est euentus. Voluntas autem non est eorum, quę sunt ad finem, sed tantum ipsius finis. nam finem volumus primo, & per se; non autem ea, quę sunt ad finem primo, & per se uolumus, sed secundo, & propter ipsum finem consequendum; ut sanitatem quidem primo, & per se uolumus, ea uero, quę ad sanitatem conducunt, non primo, & per se, sed propter ipsam sanitatem uolumus, ita ut uoluntas sumpta pro actu interno ipsius potentie uoluntatis non sit aliud, quam appetitio quędam ipsius finis consequendi: & hæc de principijs actionum nostrarum, ex quibus uirtutes, aut uitia profluunt, sint satis. nunc uerò breuiter etiam ostenda-

mus

INSTITUTIONE. 8

mus, uirtutes, & uitia esse in nostra potestate, ita ut sponte nostra studiosi simus, ac uitiosi, unde deprehendi possit error illorum, qui putarunt uirtutes quidem fieri sponte nostra, uitia uerò fieri inuitis, ita, ut nullus sponte sua sit malus. quod igitur uirtutes nostra sponte fiant, & in nostra sint potestate facile possumus comprobare, quia ea quorum causę sunt in nostra potestate, ipsa etiam sunt in nostra potestate: cum igitur causę uirtutum actiones, ex quibus generantur habitus uirtutum, & principia etiam ipsarum actionum spontaneum, electio, consultatio, & uoluntas, in nostra sint potestate, perspicuum est, uirtutes etiam esse in nostra potestate. quod etiam uitia sint in nostra potestate, facile potest persuaderi, quia ea quorum causę sunt in nostra potestate, ipsa etiam sunt in nostra potestate: cum igitur causę uitiorum prauę actiones sint in nostra potestate, perspicuum est, ipsa quoque uitia esse in nostra potestate. sicuti igitur uirtus est spontanea, ita uitium etiam est spontaneum, quia sicut possumus probas actiones exercere, ex quibus uirtutes generantur, ita uitiosas etiam actiones obire possumus, ex quibus ipsa uitia promanant. itaque tum studiosi, tum uitiosi sponte sua sunt homines: ex quo patet error illorum, qui dixerunt, neminem sponte sua uitiosum esse, sed omnes uitiosos tales inuitos euadere. cum autem de uirtutibus morum iam satis in communi differuerimus, & ostenderimus, quid sit uirtus moralis, & quot sint species uirtutum moralium, & quomodo unaquęque earum est mediocritas, & quę sint principia nostrarum actionum, ex quibus uirtutes aut uitia generantur, reliquum modo est, ut, his uniuersaliter, & communiter de uirtutibus morum pertractatis, de unaquaque sigillatim earum specie sermonem instituiamus à fortitudine orationis exordio sumpto.

De fortitudine, quid sit, eius obiecto, & actibus, ac proprietatibus ipsius, & uitijs illi oppositis, & de fortitudinis non uerę speciebus. Cap. III.

FORTITUDO igitur, quę moderatur affectus appetitus irascibilis est mediocritas, quę versatur circa metus, & fiducias, quibus modum, ac moderationem præscribit: & quia metum præcipue terribilia, idcirco fortitudo præcipue uersatur circa terribilia, tamquam proprium obiectum cum

DE MORALI

eum autem mors omnium, quæ in hac vita contingere possunt h-
mini, sit terribilissimum, propterea Fortitudo proprie versatur circa
mortem quam honestatis, & communis utilitatis causa æquo ani-
mo sustinet, ceterum cum plura sint genera mortis, Fortitudo versa-
tur circa eam præcipue mortem, quæ in bello contingit, pro optimis
rebus suscepto, ut pro religione, aut diuino honore, pro conseruanda
aut defendenda patria, & pro legibus, pro aris demum, ac focis tu-
tandis. quare qui mortem honestatis gratia fidenti animo in eiusmodi
hælo opperere non recusant, iure uiri fortes appellantur. porro
fortitudinis quidem actus consistit in metuendo, & confidendo in
his, quæ oportet, quomodo, cuius gratia, & quando oportet: extremi
aut eius uitij secundum excessum ipsius audaciæ actus consistit in aggre-
diendis periculis, & confidendo magis, quam oportet, & timendo minus, quam
oportet: extremi aut secundum defectum ipsius timiditatis actus est time-
re magis, & confidere minus, quam oportet. fortitudinis autem tres
præcipue sunt proprietates, quarum prima est, quod fortitudinis ma-
gis proprium est, terribilia ac formidolosa sustinere, ut oportet, quam
circa ea confidere, ut oportet, quibus est confidendum, ita ut magis
circa timores moderandos, quam circa fiducias uersetur. secunda
est, quod Fortitudo etiam magis circa dolores presentis mali forti-
ter sustinendos, quam circa timores futuri mali moderandos versa-
tur. tertia demum uere fortitudinis proprietas est, quod fortis etiam
in doloribus perferendis non caret aliqua uoluptate, quamuis enim
fortis in dolore, sit constitutus, habet tamen aliquam uoluptatem il-
li dolori admixtam propter finem quem respicit, quia finis uiri stu-
diosi affert ipsi uoluptatem. quare uir fortis etiam dum doloribus af-
ficitur, non est penitus expertus alicuius uoluptatis, quamuis ea præ
dolore sic obscuretur, ut eam ferè non sentiat, fortes enim dum actu
sustinent dolores, licet aliquam percipiant uoluptatem ratione finis,
dum se animaduertunt finis honesti gratia, & uirtutis ergo do-
lores eos perferre parum tamen eam uoluptatem percipiunt, pro-
pter dolores, qui sibi interea perferendi sunt, ut eum finem conse-
quantur, ex his autem, quæ diximus, facile colligi potest, quid sit ue-
ra Fortitudo, quæ non est aliud, quam habitus in mediocritate con-
sistens circa timores, & fiducias, qua timemus, & confidimus in
quibus oportet, quando, quomodo, ubi, quantum, & cuius gratia o-
portet, quæ homines reddit tolerantés ad pericula, & mortes hone-
sta

INSTITUTIONE.

statis gratia constanter subeunda, ac perferenda. Ceterum præter
fortitudinem ueram, de qua egimus, reperitur fortitudo non uera
nec proprie dicta, cuius quinque sunt species; quarum prima dicitur
ciuilis, qua ciues pericula subeunt, ob increpationes, & multas uitæ
das legibus ignaue se gerentibus constitutas, & honores consequen-
dos, qui strenue se gerentibus exhibentur. Secunda dicitur militaris,
quæ est peritia quædam rerum bellicarum qua peritiores rerum bellica-
rum magis confidunt, & maiorem præ se ferunt speciem fortitudinis,
quam earundem ignari. Tertia dicitur irascibilis, quæ fit per iram, qua cor-
repti homines in pericula sese coniiciunt, & impauidiore in hostes
ruunt, uehementi furore ac animi exandescencia concitati. Quar-
ta dicitur propter spem ac fiduciam, qua assueti plerumque uincere
pericula fidenti animo adoriuntur, spe uincendi ac victoria portun-
di freti. Quinta species fortitudinis non uere nec proprie dictæ dici-
tur fortitudo per ignorantiam, & est eorum, qui nulla periculi ani-
maduersione facta, pericula aggredientes fortes videntur, qui cum
primum periculum aliquod cognouerint, vel suspicati fuerint, fugam
arripiunt. Quæ quidem quinque species fortitudinis enumeratæ non
sunt uera fortitudo, licet aliquam habere eum ipsa similitudinem vi-
deatur quia non sunt honestatis gratia, sicut uera fortitudo sed æqui-
uocè solum; nomine fortitudines dicuntur. facile uero distinguun-
tur uere fortes ab ijs, qui non sunt uere fortes, quod illi quidem in su-
bitis periculis interritos ac sine perturbatione se se præstant, hi uero
quàmuis in præiis se se impauidos ostendant, in subitis tamen ac
repentinis maxime perterriti atque consternati videntur: & hæc
de fortitudine in presenti satis, nunc de temperantia dicamus.

De temperantia quid sit, eius obiecto, ac speciebus, & uitij illi opposi-
tis. Cap. V.

TEMPERANTIA uero est uirtus,
quæ uersatur circa uoluptates, & dolores
non animi, sed corporis, nec circa omnes cor-
poris uoluptates, ac dolores, sed circa eas
tantum, quæ ex gustu, ac tactu, & præcipue
ex tactu partium corporis determinatarum, gu-
le

DE MORALI

Le ac pudendorum ex cibo, potu, & venere percipiuntur: quamvis autem temperantia uersetur circa uoluptates, & dolores, magis tamē circa voluptates, q̄ circa dolores uersatur, quippe quę voluptates magis, quā dolores moderari debet, quamvis autem temperantia, & intemperantia uersetur circa voluptates gustus, & tactus, magis tamen uersatur circa voluptates tactus; unde intemperantes magis gaudent uoluptate tactus, quā gustus; non tamen circa quascunq; tactus voluptates, sed circa eas tantum, temperantia uersatur, easq; tantum moderatur, quę ex tactu partium corporis determinatarum gustu ac pudendorum ex cibo, potu, & venere percipi solent. quę quidē diuidi potest in tres species, secundum tria propria ipsius obiecta, cibum, potum, ac uenerem, nempe in abstinentiam, quę moderatur voluptates cibi; sobrietatem, quę moderatur uoluptates potus; castitatem, & pudicitiam, quę moderatur voluptates rerum uenerarum. castitas quidem usum uenerem moderatur, pudicitia uerō amplexibus, & osculis modum imponit. Temperantię uerō duo sunt extrema uitia, alterum quidem secundum excessum, quod intemperantia dicitur, quę est uitium maxime uituperabile, quod reddit homines ita cupidos uoluptatum gustus, ac tactus, ut sint instar brutorum, & maxime insatiabiles, ac miseros ita, ut nunquam possint suas cupiditates explere, proindeque in perpetuo mœrore uersentur: alterum autem eius uitium est secundum defectum, quod propterea nomine caret, quod rarissimi reperiuntur, qui uoluptates gustus, ac tactus, aspernentur; potest tamen insensibilitas appellari. plurimi uerō facienda est uirtus temperantię, quę, ut nomen græcum indicat, prudentiam ipsam conseruat omnium uirtutum moralium principem, ac reginam, dum moderatur voluptates, ac dolores, & sedat eas perturbationes, quę iudicium prudentię labefectare possent, ut rectē dixerit Sophoches, penū uirtutis esse temperantiam, nec inter homines ea uirtute uim ullam esse maiorem: & hęc de temperantia. nunc

de liberalitate dicamus.

INSTITUTIONES

De liberalitate, eius obiecto, & conditionibus ad actum liberalem requisitis, & ipsius proprietatibus, & uitij ipsi oppositis. Cap. VI.

LIBERALITAS autem, & uitia illi opposita circa pecunias, tamquam circa propriam materiam uersantur, nomine uerō pecunię, non solū intelligimus hummos, uerum etiam quacumq; nummis mensurari possunt, ut a des supellectilia, pecudes, & id genus alia quacumq; in nummos, & contra, in quacumq; nummi commutari possunt. liberalitas igitur circa pecuniam hoc modo accepta, tamquam circa propriam materiam uersatur; porro non solum liberalitas, uerum etiam extrema eius uitia prodigalitas, & auaritia circa pecuniam, tamquam propriam materiam ac obiectum uersantur, quia in moralibus medium, & extrema circa eandem materiam uersantur, ut patet de fortitudine, & audacia, ac timiditate, quę omnes circa terribilia uersantur; non tamen eodem modo, sed longe diuerso, liberalitas, & eius extrema uitia circa pecunias uersantur, quando liberalitas quidem bene utitur pecunijs, auaritia uerō, & prodigalitas male pecunijs utuntur, cum auaritia pecunię magis cumulandę, uel retinendę studeat, quā oportet, prodigalitas autem magis profundat, ac dissipet, quā oportet. quamuis autem incontinenter uiuentes, & ob intemperantiam pecunias profundentes, ut suis cupiditatibus satisficiant, prodigi uocentur; isti tamen flagitiosissimi homines non sunt proprie prodigi appellandi, sed potius intemperantes, quando prodigus proprie est ille, qui non alia de causā patrimonium suum profundit, nisi quod eiusmodi temeraria profusione delectatur. quamobrem si quis propter aliam causā, ut propter gulam, uel oblectationes uenereas patrimonium suum perdat, is nō proprie prodigus, sed potius incontinens uel intemperans est appellandus. quamuis autem liberalis officium sit, dare, & accipere pecunias, quibus oportet, magis tamen ad eum spectat dare, ut, quando, & quibus oportet, quā accipere, ut quando, & à quibus oportet, quia magis ad uirtutem spectat, beneficia potius conferre, quā suscipere, tum etiam cum uirtus uersetur circa difficile, & difficilius sit dare quā accipere, perspicuum est, ad liberalem magis pertinere.

DE MORALI

re, pecunias erogare, quàm accipere. cum autem præcipuus ac nobilior actus liberalitatis sit erogatio pecuniarum ad hoc, ut eiusmodi actus sit secundum virtutem, & à virtute liberalitatis proficiatur, debet eas habere conditiones, quæ unicuique studiose actui inesse debent: itaque eiusmodi erogatio pecuniarum fieri debet, cui oportet, quando oportet, & quantum oportet, & gratia honestatis, & ut recta dicat ratio; alioquin si careret eiusmodi conditionibus, non esset actus virtutis, quamvis probus, ac utilis foret, debet etiam actus liberalis fieri cum voluptate, vel saltem cum indolentia, quia omnis actus virtutis debet esse cum voluptate, vel saltem sine dolore. ideo si quis dederit quibus non oportet, ut improbis, & indignis hominibus, aut non tantum dederit, quantum oportet, aut non honestatis, ac virtutis gratia dederit, sed potius propter inanem gloriam, vel concupiscentiam, aut cum tristitia dederit, is nullo pacto liberalis est appellandus. liberalis igitur in erogatione pecuniarum debet eas conditiones observare, quas enumeravimus: in acceptione uerò pecuniarum, quæ est actus eius minus præcipuus, tres præcipue debet observare conditiones, quarum prima est, ut recipiat solum, unde oportet, nimirum a proprijs facultatibus, non quia querat pecuniam, tamquam aliquid per se bonum, sed tamquam necessarium, ut dare ceteris, ac erogare possit. secunda est, ut non negligat propria bona, sed ea maxime curet, ut habeat unde dare, & sibi, ac alijs sufficere possit. tertia, ut non det omnia, quæ habet, sed tantum retineat, ut dare possit, quibus dare sit honestum. liberalis uerò quatuor sunt præcipue proprietates, quarum prima est, ut plura erogat alijs, & pauciora sibi relinquat. secunda est, quod liberalitas expendenda est iuxta facultates, & voluntatem dantis, non ex magnitudine eorum, quæ donantur. quare nihil prohibet minora donantem ex tenuioribus facultatibus, eo liberaliorem esse, quàm qui ex ampliori facultate maiora donaverit: non enim liberalitas multorum distributione, sed uniuscuiusque facultatibus metienda est. tertia proprietas est, quod liberales plerumque sunt ij, qui facultates sibi non comparant, sed ab alijs acquisitas acceperunt, quàm ij, qui proprio Marte, & labore eas acquisierunt. Quarta proprietas est, quod liberalis non facile sit dives, cum sit facilis quidem ad erogandum, non autem ad accipiendum, & conservandum. liberalitatis extrema sunt ut diximus, prodigalitas, & avaritia. prodigalitas quidem est vitium, quod

exce-

INSTITUTIONE. II

excedit mediocritatem in dando cui non oportet, & deficit in accipiendo unde oportet: avaritia uerò est vitium, quod in capiendo quidem excedit, in dando uerò deficit. ex his autem duobus vitijs prodigalitas est minus malum, quàm ipsa avaritia, quia minus augetur, & sanatur facilius, quàm ipsa avaritia, & facilius ad medium, & ad ipsam virtutem liberalitatis, quam avaritia reduci potest. unde merito sit, ut avaritia magis opponatur liberalitati, quàm ipsa prodigalitas, quia illud vitium quod est peius, magis opponitur virtuti, quàm illud vitium, quod est minus malum, & in quo minus homines peccant. cum igitur avaritia sit peius vitium, quam prodigalitas, & per avaritiam plures homines, & magis delinquant, quam per prodigalitatem, perspicuum est, avaritiam magis aduersari liberalitati, quàm ipsam prodigalitatem. Quamvis igitur utrumque vitium sit vitandum, præcipue tamen est vitanda avaritia; quæ homines maxime reddit infensos, & sibi, ac ceteris inutiles, & animum vitiosum, & innumeris miserijs, & angoribus plenum reddit. amplexanda uerò maxime est liberalitas, quæ homines reddit gratissimos, & sibi, ac ceteris maxime utiles; quæ maxime dignis pecuniam elargitur, ut iis, qui parentibus destituti sunt, & ijs, qui aut virtutibus præstant, aut sunt ad eas maxime propensi, quas absque aliena ope capessere nequeunt; & ijs, qui paupertate premuntur, cognatis præcipue, & amicis tantumque liberalis donare debet, quantum: & ipsiusmet, & eius cui donatur, statui convenit. debet præterea liberalis in donando rationem temporis habere, quando temporis occasio longe gratius reddit id ipsum, quod donatur. debet postremo liberalis ita iucundè donare, ut is, qui accipit, longe plus voluntatis, quàm muneris gratia debeat, quâdo & Deus etiam datorem hilarem diligit, nam animus longè magis, quàm ea, quæ donat, liberalem hominem reddit ut superius monuimus. sed de liberalitate iam satis. nunc de magnificentia, quæ ipsi maxime est affinis, dicamus.

De magnificentia, & eius obiecto, & proprietatibus, & de vitijs ipsi oppositis.

Cap. VII.

MAGNIFICENTIA igitur maximam habet affinitatem cum ipsa liberalitate, cum utraque circa eandem materiam nempe circa pecunias versentur, quamvis inter se sint diuersæ, cum liberalitas circa omnes pecuniarias actiones, circa donationes, & ac

cc-

DE AMORALI

ceptiones, magnificentia verò solum circa ingentes donationes, & sumptus versetur, porro magnitudo sumptuum quæ ad magnificum spectat, trium præcipue debet habere rationem, personæ expendentis, rerum in quas pecunia expenditur, & loci, & temporis in quo expenditur: nam alij sumptus decent regem, alij ducem, aut inferiore principem; & alij sumptus decent pro ædificanda principis æde, alij pro ædificanda domo privati; & alij quidem sumptus decent pro spectaculis, & ludis publico loco, ac die festo celebrandis, alij verò pro iisdem priuatis, & die non festo peragendis. porro magnificentiæ duo sunt extrema vitia, quorum alterum quidem aberrat in defectu, quod pusillitas circa decorum, siue indecora parcimonia potest appellari: alterum vero aberrat in excessu, quod decori imperitia, & ruditas dici potest. Magnifici verò septem sunt præcipue proprietates, quarum prima est, quod magnificus sumptus, quos facit, rebus ipsis prudenter accommodat ita, ut magnos sumptus in magna opera impendat, & decorum maxime obleruet, cum opus sumptu dignum, & sumptus opere dignos efficiat. secunda est, quod magnificus honestatis gratia sumptus magnos in opera magna impendit. Tertia est, quod cum voluptatè magnos faciat sumptus. quarta est, quod sine parcimonia sumptus facit, nec subtilius rationem subducit, nec omnia ad calculum reuocat. quinta est, quod magis considerat, quo modo opus fiat pulcherrimum, & maxime decorum, quam qua ratione minimo pretio effici possit. sexta est, quod necesse est magnificum liberalem etiam esse, quia debet eas conditiones obseruare, quas obseruat liberalis, ut expendat, ubi, quando, quantum, & gratia cuius oportet. septima proprietas est, quod pati sumptu magnificus faciet opus magis præclarum quam liberalis; ut si liberalis donauerit templis, aut Reipublicæ vas aureum, aut genynam preciosissimam, magnificus potius templum, aut mœnia eodem sumptu instaurabit. præterea magnificus non in omnia opera sumptus facit, sed in ea præcipue, quæ sunt præclara, & maxima admiratione digna, ut in extructionem, uel instauracionem templorum, uel mirorum, uel principum aut legatorum honorificam exceptionem, & hospitum, aut nuptiarum celebrationem, & in ea omnino, quæ raro eueniunt, & grandem pecuniam expolcunt. unde fit, ut nullus pauper magnificus esse possit, cum illi non suppetant facultates magnos sumptus faciendi. magnificentie verò, quemadmodum dixi-

INSTITUTIONE. 12

diximus, duo sunt opposita vitia. alterum quidem secundum excessum, quod dicitur sordiditas, seu decori imperitia ac ruditas; alterum verò secundum defectum, quod pusillitas, & indecora parcimonia dici potest. sordidus quidem, & decori rudis, ac imperitus est ille, qui excedit in sumptibus faciendis, plus, quam deceat opus, quod faciendum suscipit; qui in res paruas, & quæ paruum sumptum desiderant pecuniam multam impendit, non honesti, sed ostentandarum diuitiarum causa, & in eis rebus modicum sumptum facit, in quas multum expendere debeat. pusilli verò tres sunt proprietates, quarum prima est, quod maximis factis sumptibus in paruo decorum perdit. secunda est, quicquid facit, procrastinans, & cunctabundus facit, & qua ratione, quam minimo sumptu id efficere possit, considerat. tertia est, quod semper cum tristitia expendit, & lamentatur, atque ingemiscit, omniaque efficere maiora, quam oporteat, arbitratur, ita ut numquam decorum in expendendo seruet, sed in omnibus deficiat. & hæc de magnificentia, nunc de magnanimitate dicamus.

De magnanimitate, & eius obiecto, ac proprietatibus, & de vitijs illi oppositis. Cap. VIII.

MAGNANIMITAS igitur circa magnos honores versatur, nam magnanimi scopus est virtutibus ita excellere, ut à probis viris dignus honoribus habeatur; neque verò solum circa honores, sed etiam circa inhonorationes ac infamias versatur. uir enim magnanimus in honore, & infamia sic se gerit, ut oportet. magnanimitati verò duo sunt opposita vitia, alterum quidem secundum excessum, quod inflatio, ac elatio, seu tumiditas dici potest, cum quispiam ex sermonibus hominum sibi adulantium facile flectitur ad existimandum se magnis dignum esse honoribus, cum non sit; alterum verò secundum defectum, quod dicitur pusillanimitas, cum quispiam se minoribus dignum honoribus, quam re vera sit dignus, existimat. porro magnanimus vir in se habet omnes virtutes morum; nam cum sit dignus magnis honoribus, necesse est, ut in se fundamentum eorum complectatur, quod non est aliud, quam ipsæ virtutes: neque enim maxi-

DE MORALI

maximis honoribus vir magnanimus dignus esset, nisi omnibus virtutibus præditus esset, quando nec honore quidem vlllo dignus esset, si vlllo vitio laboraret: quo circa magnanimitas videtur quali decus, & ornamentum virtutum moralium, cum illis incrementum adijciat, & eas ampliores, ac illustriores reddat. cum autem necesse sit, in magnanimo, quamcumque probitatem, ac virtutem cumulatam esse, non mirum est, si difficile sit, reperiri quempiam, qui verè magnanimus dici possit. Magnanimus igitur versatur præcipue circa magnos honores, ac infamias, & utramque fortunam æquo animo perfert, quemadmodum enim magnis honoribus non extollitur, neque insolescit, sed moderatè se gerit, ita etiam infamijs, ac ignominijs non deijcitur animo, sed constanter se gerit secum ipse reputans eas iniuste sibi inferri, & omnino in omni secunda atque aduersa fortuna moderatum se præbet, neque in secundis rebus lætitia nimium effertur, neque in aduersis mœrore contrahitur, aut deprimitur. magnanimi verò plures sunt proprietates, quarum prima est, quod magnanimus non aggreditur pericula, nisi pro magnis rebus, & iusta causa, ut pro patriæ, legum, & religionis defensione. secunda est, quod libenter beneficium in alios confert, qui si beneficium acceperit, maiori mensura reddere consuevit. unde libenter audit beneficia commemorantes, quæ ipse contulit, non autem eos, qui commemorant ea, quæ ipse accepit. Tertia est, quod honores ipsos non nimium affectat, nec ultro se offert, ut honoretur, sed expectat, ut ultro sibi deferantur honores, & æquo animo perfert, vel potius despicit, si non exhibeantur, magnitudine animi ductus, & propria conscientia contentus. Quarta est, quod pro maximis tantum, & præclaris rebus mouetur, & in ea tantum se ingerit negotia, quæ magna sint, & ampla. Quinta est, quod apertus est, aut amicus, aut inimicus; aperte enim diligit, aut odit eos, quos amore, aut odio dignos putat. sexta est, quod maiorem veritatis, quam opinionis curam habet, ita, ut potius esse, quam videri bonus velit. Septima est, quod alterius nutu atque arbitrato vivere non potest, nisi amici. Octava est, quod non est admodum propensus ad admirationem bonorum præcipue externorum, cum admiretur solum bona interna. Nona est, quod non est memor iniuriarum, quinimmo eas parvipendit indignè sibi illatas. Decima est, quod non multum de alijs, neque de seipso loquitur, laudando aut vituperando, neque enim, ut laudat,

INSTITUTIONE

13

detur, magnopere sollicitus est, neque ut alii vituperentur, neque præterea querulus est, si sibi desint necessaria, & eius incessus debet esse tardus, vox grauis, oratio stabilis, ac sedata. magnanimitati verò duo sunt opposita vitia, alterum quidem secundum defectum, quod pusillanimitas dicitur, dum quispiam minorem de se, quam deceat, opinionem habet; alterum verò secundum excessum, quod inflatio, seu tumiditas, ac elatio dici potest, cum quispiam maiorem de se habet, quam decet, opinionem, & maximis dignum se putat, cum non sit. & hæc de magnanimitate. nunc de modestia, quæ ipsa quoque circa honores versatur, agamus.

De modestia, & eius obiecto, ac operationibus, & de vitijs illi oppositis. Cap. VIII.

MODESTIA igitur circa paruos, & mediocres honores versatur, quorum cupiditatem rectè moderatur, quæ, ut oportet, & quando, & à quibus, & cuius gratia oportet, paruos aut mediocres honores expetit; cuius quidè virtutis duo sunt extrema vitia, alterum quidem secundum excessum, ambitio, quæ paruos, aut mediocres honores quidam appetunt magis, quam oportet; alterum autem secundum defectum, quod nomine caret, quod honoris contemptio appellari potest, quæ nimis refugiunt quidam paruos, ac mediocres honores, ita, ut ne ob honesta quidem honore affici velint. cui quidem virtuti licet utrumque extremum, ambitio, & honoris contemptio opponatur, magis tamen honoris contemptio illi opponitur: quia peior est, cum desides homines reddat, & ad nullam egregiam actionem excitet. sed hæc de modestia satis. nunc de mansuetudine dicamus.

De mansuetudine, eius obiecto, ac operationibus, & de vitijs illi oppositis, de iracundiæ speciebus. Cap. X.

MANSVETUDO igitur est quædam mediocritas, seu virtus moralis, quæ circa iras moderandas, tamquam circa propriam materiam versatur; itaque mansuetudo virtus est, quæ iram moderatur, efficitque, ut unusquisque in quos, & quando, & quantum, & cuius gratia oportet, ira exci-

DE MORALI

excitetur. mansuetudinis autem duo sunt extrema vitia, alterum quidem secundum excessum, quod iracundia dicitur, qua quispiam irascitur aut quibus non oportet, aut pro quibus non oportet, aut vehementius, aut citius, aut diutius, quam oportet; alterum autem secundum defectum, quod ire vacuitas appellatur, qua quispiam non irascitur, pro quibus oportet, & ut oportet, & quando, & quibus oportet; sed mancipiorum instar contumelias sibi, & suis illatas perfert. iracundiæ vero sunt tres differentiae seu species, excandescencia, amaritudo, & acerbitas. excandescencia est in illis, in quibus natura biliosis ira cito quiescit, sicuti cito etiam in ipsis insurgit. amaritudo est in illis, in quibus ut plurimum flava bilis non sincera, sed plurimum cum atra bile commixta dominatur, in quibus diutius ira ipsa perseverat, à qua non quiescunt prius, quam fuerint iniuriam ultii acerbitas vero seu asperitas uel sequitia est in illis, qui diutius etiam, quam amari ipsi in ira perseverant; qui propter quas causas non debent, & gravius, quam oportet, & longiori tempore irascuntur; qui nunquam placantur, nisi fuerint prorsus iniuriam ultii, quorum ira nulla perualione nec temporis longitudine minuitur, sed sola ultione mitigatur, quæ eos interdum ad extremum vitæ comitatur, qui pessimi sunt ac inhumani, & tamquam fera vitandi. mansuetudinem autem magis opponitur extremum secundum excessum iracundia, quam extremum secundum defectum iræ vacuitas, quia iracundia magis nocet, quam iræ vacuitas. & hæc de mansuetudine. nunc de ijs virtutibus sermonem instituamus, quæ circa uerba, & actus, ac gestus, quibus utimur in civili societate, & conuictu affabilitate, veritate, & urbanitate dicamus, quæ si cum his, quæ sunt hæ-

tenus exposita, conferantur, ornamenta potius quam uirtutum, quam virtutes ipsæ videntur. nec ijs, qui sunt ipsis destituti, solent in iustiorum, & prauorum numero

haberi.

INSTITUTIONE 14

De affabilitate, eius obiecto, & operationibus, & de vitijs illi oppositis. Cap. XI.

AFFABILITAS quidem est moralis uirtus, qua se gratum quispiam reddit, tam uerbis, quam actionibus in civili societate, & conuictu, dum iucundè loquitur, & agit, ut decet, & ut recta ratio præscribit, qui probat omnia ut oportet, & ut recta ratio iubet, siue cū notis, siue cū ignotis, siue cum familiaribus, siue cum iis, qui non sunt familiares uersetur, & erga omnes, quibuscum uersatur, quicumque sint, iucundè se gerit, & eas nititur asserre voluptates, quæ honestæ sint, ac uiles, ne decori, aut damno vel sibi, vel alijs esse possint; neque eodem modo cum omnibus uersatur, sed maxime personarum, loci, ac temporis decorum seruat, & aliter cum ijs, qui sunt in dignitatibus constituti, aliter cum priuatis, & cum diuersæ conditionis hominibus diuerso modo uersatur: & quamuis maximè expetat delectare eos, quibuscum uersatur, & eos minime offendere, verumtamen si maiora bona sint euentura ex leui offensione, quam ex delectatione, leui potius molestia, ac offensione afficere, quam eos oblectare, quibuscum uersatur, eligit, huius etiam uirtutis, sicut aliarum, duo sunt extrema vitia, alterum quidem secundum excessum, cum quispiam studet in omnibus rebus placere quibuscunque: qui quidem si delectandi tantum causa, & nullius emolumenti gratia, quibusuis placere studeat, placidus appellatur; si uero non oblectandi causa, sed lucrandi studio, ut emolumentum aliquod percipiat, assentator, seu adulator appellatur. extremum igitur secundum excessum placiditas, uel adulatio dici potest; extremum uero secundum defectum morositas appellari potest, quo quispiam nulli curat placere, sed omnibus est molestus, & omnibus repugnat, qui cum difficile est uiuere posse.

De 2 De

DE OMNIBUS REBUS

De veritate, eius obiecto, ac operationibus, & de vitijs illi oppositis.
Cap. XII.

VERITAS autem ipsa quoque circa sermones, & actus, qui in conuictu, mutisque congressibus fieri solent, sicut affabilitas, uersatur, licet non eodem modo, sed diuersa ratione, quando affabilitas quidem circa iucunditatem sermonum, & actuum uersatur, dum homines reddere contentum maxime gratos, & caros iis, quibuscum uersantur, hæc uero circa ueritatem sermonum, & actuum existit, dum reddere contendit hominem in omni actione, & sermone maxime ueracem, ita, ut uerba actionibus consentiant, & semper ea, quæ sunt, affirmet, & quæ non sunt, neget. Veritas igitur est uirtus moralis, quæ circa sermones, & actus humanos ueros uersatur, quæ qui præditi sunt, hæc sermone, nec actionibus res suas extollunt, nec ea sibi gloriantur inesse, quæ non sunt, & quæ sibi insunt, ingenuè fatentur, resque suas, ut habent, propalant, ita, ut uerbis, & factis, quales ipsi sint, palam profiteantur, & manifestent. cuius quidem uirtutis duo sunt extrema vitia, alterum quidem secundum excessum, quod arrogantia dicitur, quæ qui laborant, multa sibi animi, ac fortunæ bona gloriantur inesse, quæ non insunt, dum uirtutibus præditi, & maxime diuites, aut nobiles uideri uolunt, & si quæ insunt sibi animi, aut fortunæ bona, sic ea sermone, uelitu, & alijs actionibus amplificare student, ut ab ijs, qui ipsos non nouerint, longè præstantiores existantur: alterum uero est extremum secundum defectum, quod dissimulatio dicitur, quæ qui præditi sunt, tantum ab est, ut ea sibi fingant inesse, quæ non insunt, ut potius negent, ea sibi inesse, quæ insunt, aut saltem uerbis illa minuant, & extenuent. qui quidem utrique tam arrogantes, quam dissimulantes, sunt mendaces, cum utriusque mentiantur, ceterum cum duobus modis mentiri contingat, quando alij quidem alicuius uitandi mali, aut alicuius consequendi boni gratia mentiuntur, ut cum aliquis amicorum, aut patriæ salutis gratia mentitur; alij uero, nec propter malum uitandum, nec propter bonum consequendum, sed propter habitum mendacis mentiuntur. illi quidem nullo modo sunt reprehendendi, isti uero postremo maxime sunt euitandi, quippe qui pessimi sunt,

INSTITUTIONE

sint, quibus cum nulla est societas ineunda, nullum commercium contrahendum, cum perpetuo deceptiones commententur, uerax quidem cum sit medijs, est laudabilis; mendaces autem cum sint extremi, sunt ambo uituperabiles; sed arrogans quanto peior, tanto uituperabilior est ipso dissimulatore; & arrogantes, qui maiora de se loquuntur, longè sunt molestiores, quam dissimulatores, qui minora de se loquuntur. peius enim ac molestius est uidere, uel audire quempiam seipsum efferentem, quam aliquem seipsum deprimem. illud enim prauum, hoc probi hominis esse uidetur.

De urbanitate, eius obiecto, operationibus, & de vitijs illi oppositis.
Cap. XIII.

URBANITAS autem est moralis uirtus, quæ iocos pro animi relaxatione susceptos moderatur, per quam quispiam in rebus iocosis nec excedit, nec deficit, sed mediocritatem seruat, loci, temporis, ac personarum habita ratione, omnibusque conditionibus obseruatis, quæ in actionibus cuiuscunque uirtutis obeundis sunt obseruandæ: cuius quidem uirtutis duo sunt extrema vitia, alterum quidem secundum excessum, quod scurrilitas dicitur, alterum uero secundum defectum, quod rusticitas potest appellari. scurræ quidem sunt illi, qui ridiculorum incredibili cupiditate afficiuntur, & nulla loci, temporis, aut personarum habita ratione, magis hunc sibi scopum propositum habent, ut risum moueant, quam ut honesta, ac decora loquantur, nec offendant uoluntates eorum, in quos falsè dicant; rustici uero seu agrestes, & insulsi homines dicuntur illi, qui nec ipsi quidquam ridiculè, falsèque dicere queunt, nec alios dicere permittunt; urbani uero, ac faceti sunt illi, qui concinnè iocis, ac salibus ijs utuntur, qui non sint seruales, neque turpes, sed maxime honesti, & qui uirum ingenuum deceant, loci, temporis, ac personarum habita ratione, & non solum quempiam non offendant, neque eos etiam, in quos iocis, ac salibus utuntur, sed potius ut oblectent, ac uoluptatibus afficiant; & ea solummodo in alios dicant, quæ ipsi in se dicta libenter, ac iucundè audirent, & ea tantummodo, quæ probum, ac ingenuum uirum decent, hæc uero tres uirtutes, de quibus

postremo loco egimus, Affabilitas, Veritas, & Urbanitas, partim quidem inter se conueniunt quidem, quatenus omnes in quorundam sermonum, & actionum communitate versantur; differunt autem quatenus veritas quidem circa veritatem sermonum, & actuum, reliquæ verò duæ circa iucunditatem eorundem versantur. quæ inter se etiam differunt, quia affabilitas quidem versatur circa iucunditatem actionum, & rerum seriarum; Urbanitas verò versatur circa iucunditatem iocorum, & verborum, quæ serio non dicuntur. porro quod hæ tres ultimæ virtutes quas proximè declarauimus, non versantur in rebus tam arduis, magniq; ponderis, atque momenti sicuti superiores, propterea qui hæc non possident, minimè dicuntur prauit, aut vitiosi, aut arrogantes: vani quidem, non autem mali, & dissimulatores non prauit, sed potius elegantes dicuntur: qui verò superiores non possident, iam in prauorum, ac vitiosorum numero pœnitentur habentur; proindeque illæ quidem indigent dispositionibus continentia, & tolerantia, ut acquirantur, hæ verò minimè illis indigēt; cum non versentur in rebus tam arduis tantique ponderis, ac momenti, proindeque prius etiam de illis quàm de his iure fuit pertractatum, quod hæ si cum illis conferantur quædam ornamenta potius virtutum, quàm uirtutes esse uideantur. sed de his, & reliquis uirtutibus morum, quæ in appetitu sensitivo consistunt, iam satis. nunc verò de ipsa iustitia, quæ in appetitu rationali, seu uoluntate consistit dicamus.

De iustitia quid sit, & eius diuisio est in uniuersalem, & particularem & obiecto utriusq; & de speciebus iustitiæ particularis de iustitia distributiua, & commutatiua, & quarundam questionum ad iustitiam pertinentium dissolutiones. Cap. XIII.

IUSTITIA igitur, ut ab eius descriptione exordiamur, est habitus, quo homines efficiuntur idonei ad res iustas agendas, et quo res iustas agunt, & volunt, cuius oppositum, & contrarium est iniustitia. duplex autem est iustitia, altera quidem dicitur legitima, ac uniuersalis, quæ tota dicitur uirtus, quæ non est aliud, quàm aggregatum quoddam ex omnibus uirtutibus moralibus, & propterea dicitur

tota uirtus, quod in se contineat uirtutes omnes morales, idemque re ipsa sit cum tota uirtute, & sola differat ratione. altera verò dicitur iustitia particularis, per quam illi, qui uiuunt in ciuili societate, non plus bonorum, quàm æquum sit, expetunt, sed unusquisque tantum uult honoris, ac etiam oneris, quantum æquum sit, participare esse. iustitia quidem legitima, quæ leges ipsas obseruat, dicitur esse perfecta uirtus, non simpliciter, & absolute, sed ad alios cum ad communem omnium utilitatem referatur, & ob id ipsum omnium uirtutum præstantissima esse uidetur, & magis admirabilis, ac pulcra quàm heperus, aut lucifer, unde etiam dicitur tota uirtus, quia omnes alias continet, cū iustitia legitima, ac uniuersalis præscribat, ac iubeat, ut uirtutes omnes obseruentur, & uitia declinentur, quæ propterea etiam perfecta dicitur uirtus, quod quæcunq; præditus est, non modo secum, uerum etiam cum alijs uirtutes colere, neque solum in suis rebus, uerum etiam in ijs, quas cum altero contrahit, uirtute uti potest. quoniam igitur ad alios spectat hæc uirtus nempe ad constituendam, & conseruandam ciuilem societatem, propterea omnium uirtutum moralium dicitur esse præstantissima, atque optima. & ob hanc etiam causam sola iustitia ex omnibus uirtutibus dicitur esse ad alios, cum aliorum utilitati consulat quemadmodum autem iustitia legitima non est pars uirtutis, sed tota, ac uniuersa uirtus, quoniam omnibus uirtutibus utatur, ita iniustitia uniuersalis illi opposita, quæ est transgressio legum, non pars uitij, sed integrum, ac uniuersum uitium dici debet, quod omnibus uitijs in aliorum perniciem utatur. & hæc de iustitia legitima, ac uniuersali satis. nunc de iustitia particulari dicamus, nam præter iustitiam legitimam, quæ perfecta, & uniuersa dicitur uirtus, est altera iustitia particularis, quæ est una species uirtutis, distincta ab alijs uirtutibus, sicut una species ab alijs speciebus, & a iustitia legitima tamquam pars à toto distinguitur, quæ tamquam pars concurret una cum alijs uirtutibus moralibus ad iustitiam legitimam constituendam. porro utraq; iustitia legitima, seu uniuersalis, & particularis partim inter se conueniunt, & partim differunt, conueniunt enim in nomine cum utraq; dicatur iustitia, & etiam quadam ratione communi, quia utraq; refertur ad alterum, quippe cum aliorum, & non soli propriæ consulat utilitati, differunt autem quo ad materiam circa quam versantur, quia versantur circa diuersa, nam iustitia quidem legitima versatur circa uniuersam

DE MORALI

versam materiam omnium virtutum moralium, & circa ea omnia, in quibus vir probus ac studiosus occupatur. iustitia vero particularis versatur circa materiam determinatam, ut circa distributiones honorum ac dignitatum, & circa commutationes rerum externarum, & ipsorum commerciorum, ut inferius declarabimus. Iustitia vero particularis diuiditur in duas species, quarum altera quidem dicitur iustitia distributiva, altera vero dicitur commutativa. distributiva quidem est ea, quae in distributione honorum, & laborum ac sumptuum, qui pro republica conseruanda ferendi sunt, versatur, habita tamen ratione dignitatis, ac facultatis personarum, ut cuique tantum tribuatur honorum, aut etiam sumptuum, & onerum, quantum eius dignitas, & facultas postulat. Commutativa vero est illa, quae in commutationibus, & commerciis, & contractibus equalitatem quae rit: cuius quidem duae sunt partes, propterea quod duo sunt commutationum, seu contractuum genera, cum aliae sponte fiant, ut uenditio, & emptio, mutuatio, fideiussio, depositum, locatio, & conductio, istae enim commutationes dicuntur spontaneae, propterea quod ipsarum principium est in utrisque commutantibus, & contrahentibus, sponte agentibus: aliae uero sunt commutationes iniuriae, quae sunt nobis iniuriae, quarum aliae quidem sunt occultae, quae sunt per ignorantiam patientis, ut furtum, adulterium, beneficium, lenocinium, deceptio serui alieni, aut corruptio, cedens dolo commissa. aliae uero sunt manifestae, quae per uolentiam illatam patienti committuntur, ut uerbera, uincula, mors, rapina, maledicentia, & contumelia: cum sint igitur plures species commutationum, hinc fit, ut iustitia commutativa in plures partes diuidatur, ut alii iudices praesint commutationibus spontaneis; alii iniuriae per ignorantiam aut uolentiam praesint. Nos autem omitta pertractatione iustitiae legitimae, quae satis patere potest ex iis, quae de uirtutibus morum hucusque diximus, cum sit aggregatum quoddam ex omnibus uirtutibus moralibus, de iustitia particulari solummodo uerba faciemus: quae cum diuidatur in distributiuam, & commutatiuam, primo quidem de distributiva, deinde uero de ipsa commutativa agemus. Iustitia igitur distributiva est mediocritas inter plus, & minus earum rerum, quae sunt inter eos, qui eiusdem reipub. communione coniuncti sunt, distribuendae seu inter iniustitiam distributiuam deficientem, & iniustitiam distributiuam excedentem, quae quidem in distribuendis pecuniis, honoribus,

INSTITUTIONE.

honoribus, aut dignitatibus publicis, uel sumptibus, tributis, aut laboribus reipub. causa sustinendis, aliquam omnino seruat proportionem, ut unicuique tribuat, quod meretur: quae quidem iustitia distributiva praecipue debet obseruare proportionem geometricam, quae non rerum, sed personarum dignitatem respicit, ut cuique tantum tribuat honoris, ac dignitatis, quantum eius dignitati conuenit, ita, ut pecuniae ac honores publici non equaliter omnino distribuantur; nec tantum uni, quantum alteri, sed secundum proportionem meritum, & pro dignitate cuique tribuatur, ut qui sunt digniores, plus publicorum honorum ac pecuniarum, qui uero sunt minus digni, minus etiam habeant honorum publicorum. quanto. n. merita unius excedunt merita alterius, tanto eius praeterea illius excedere debet. si qui uero sint parisi dignitatis, pares etiam honores recipere debent; si uero non sint parisi dignitatis, neque pares honores recipere debent, quia digniori, & plus merenti plus honorum publicorum est tribuendum, ut seruetur aequalitas dignitatis personarum, quae si non obseruetur pugna, discordiae, & querelae in ciuitate nascuntur. quando aut dignitate, & meritis pares non recipiunt pares honores, aut ii, qui non sunt dignitate ac meritis pares, pares tamen fortiantur honores, quemadmodum autem iustitia distributiva est ea, quae seruat proportionem geometricam, dum dignioribus digniora distribuit; ita iniustitia distributiva est ea, quae nullam habens dignitatis, aut meritum rationem in distribuendis publicis honoribus plus, aut minus, quam conueniat, cuique distribuit. Iustitia praeterea distributiva maxime spectat ad principes, & magistratus, qui debent, ac soli possunt distribuere honores, ac dignitates, & omnia bona publica, quae diuidenda sunt inter eos, qui sunt eiusdem societatis ciuili pro meritis, & dignitate cuiuscunque, quam quidem maxime debent obseruare principes, dareque operam, ut honores pro uirtute, ac meritis cuiuscunque distribuant, nec probos quidem deprimant, improbos autem ac indignos honoribus extollant, ne subditorum animos offendant, qui egerime ferunt, eos prouinciis, aut ciuitatibus praeesse, qui auaritia, & ambitione, & reliquis uitiis maxime scatent; & eos posthaberi, qui doctrina, ac vitae probitate, & rerum humanarum experientia multo magis apti essent ad populos gubernandos. iustitia uero commutativa spectat ad iudices, qui commissas in commerciis, & commutationibus inequalitates emendare, & corrigere, &

DE MORALI

ad æqualitatem redigere nituntur, qui corrigunt inæqualitates quarumcunque commutationum tum earum, quæ sponte sunt, ut emptionis, uenditionis, mutationis, fideiussionis, depositi, locationis, & conductionis; tum earum, quæ sunt iniuræ, in quibus non est contentus utriusque partis, siue sint iniuræ per ignorantiam, ut furtum, adulterium, falsum testimonium, & huiusmodi, siue sint iniuræ per uolentiam, ut uerberatio, mors, contumelia, & huiusmodi, quas omnes inæqualitates iustitia commutativa corrigere, & emendare, & ad æqualitates redigere studet. nam furta, adulteria, rapina, contumeliæ, & alia huiusmodi flagitia idcirco dicuntur commutationes, quia sæpe in pœnas commutantur, & ab hac iustitia emendatrice commutationum corriguntur, neque solum clandestina mala, sed etiam ea, quæ per uolentiam inferuntur, ab hac eadem iustitia corriguntur, nam qui uolentiam passus est, pro ea aliquid accipit, quod eius damnum compenset, & si interfectus est, eius loco uxor, aut liberis, aut cognatis aliqua restitui solent, opẽ huiusce iustitiæ commutatiuæ, de qua proxime verba faciemus. Iustitia igitur commutativa partim conuenit cum distributiva, partim differt ab ea; utraque, n. iustitia tã distributiva, quam commutativa in hoc quidem conueniunt, quod æqualitatem ac medium querunt, differunt autem, quod distributiva quidem medium querit inter plus, & minus rerum publicarum distribuendarum, & est secundum proportionem geometricam, quia non rerum, sed personarum dignitatis rationem habet, & plus distribuit bonorum publicorum illi, qui plus in reipub. contulit meritorum, minus autem illi, qui minus contulit, iustitia uero commutativa medium querit inter lucrum, & damnum, quod ex mutuis commutationibus, & commerciis contingere potest, quod semper est eodem modo iudicandum nulla personarum habita ratione, & arithmeticam proportionem seruat, nec personarum dignitatis, sed rerum quantitatis rationem habet, neque personarum qualitatem, ac dignitatem, sed quantitatem rerum, damni, & lucri rationem spectat, ut lucrum, & damnum ad æqualitatem redigat, quorum utrumque ad mediocritatem redigere nititur, dum aufert aliquid ab eo, qui plus habet, & contumelia afficit, ac lucrum fecit, & applicat illi, qui minus habet, & contumelia affectus, & damnum est passus. porro lucrum, & damnum non solum dicitur in pecuniis, & huiusmodi rebus, sed etiam in aliis rebus, ut in actionibus, & passionibus,

INSTITUTIONE. 18

sionibus, ut qui amisit oculum dicitur esse passus damnum, & minus habere in bonis, cum amiserit oculi commoditates; & ille, qui ei oculum effodit, lucrum fecisse videtur, & plus habere in bonis, dum appetitum suum expleuit. itaq; hæc iustitia commutativa, ut huiusmodi inæqualitatem redigat ad quandam æqualitatem, multa, aut alia pœna solet eum punire, qui alteri oculum effodit: proinde et in omnibus controuersiis, quæ ob quaslibet commutationes, seu spontaneas, seu iniurias, seu clandestinas, seu manifestas accidunt, ad iudicem, tamquam ad legem uitam confugiunt, ut eas redigat ad æqualitatem; qui si nemine, aut lucro, aut damno excedere cognoscit, eas commutationes confirmat; si uero corruptam æqualitatem cognoscit, eam emendare nititur, & ad sinceram æqualitatem redigere, dum aufert ab eo, qui plus habet, ac lucrum fecisse, & adiecit illi, qui minus habet, ac damnum passus esse videtur. quare iudex, dum alterum pœna, & alterum premio afficit, eam inæqualitatem ad quandam æqualitatem redigit, ut æqua, quo ad fieri potest, compensatio fiat, quæ maxime etiam conseruanda est in commutationibus rerum diuersarum artium, ita, ut opera unius artificis compensentur operibus alterius artificis, ut artes ipsæ conseruentur, quæ altoqui destruerentur, nisi earum opera aliquo æquiualehti compensarentur, & ita fieret æqua compensatio iustitia igitur commutativa querit eiusmodi compensationem, seu æqualitatem in omnibus commutationibus, tum in ijs, quæ fiunt sponte, utriusque partis consensu, tum in iniuriis, siue sint clandestinæ, ac dolo factæ, siue sint violentæ, ac per vim factæ. porro iustitia commutativa, quæ corrigit commercia, & delicta, est mediocritas non inter duos extrema vitia, sicut ceteræ virtutes morales, sed inter duas extremas actiones, quæ sunt, iniustum facere, & iniustum pati, dum aufert ab eo, qui iniustum fecit, & plus habet, & adiungit illi, qui passus est iniustum, & minus habet, quam debeat. præterea iustitia uirtus est, quæ qui præditus est aptus est, tum ad agendum id, quod iustum est, consulto, & secundum electionem, tum ad id, quod æquum est, tribuendum, & sibi, si cum altero contrahat, & alteri cum altero contrahenti, ita ut nec sibi plus commodi, & minus alteri, nec sibi minus damni, plus alteri, sed æquum sibi, & aliis æqua proportionem tribuat. est igitur iustitia habitus, quo homines efficiuntur idonei, & ad agendum, & ad eligendum æquum id, quod in distributionibus, & commutationibus consistit ea ratio-

DE MORALI

ne, quam superius explicuimus secundum proportionem geometri-
cam, aut arithmetica. Iniustitia vero est vitium, quo qui sunt af-
fecti, proclives sunt ad iniustum agendum, & sibi semper de rebus
vtilibus plus, de inutilibus, & damnosis minus sumunt, in alijs autē
non certum aliquem modum seruant, sed ut fert casus, modo uni
plus, aut minus, modo alteri tribuunt. & cui hodie plus indigne præ-
ter proportionem tribuunt, cras minus tribuent, etiam præter pro-
portionem, quamvis autem utrumq; extremum iniustum facere, &
iniustum pati, iustitiæ aduersentur; magis tamen illi iniustum face-
re, q̃ iniustum pati aduersatur. quare qui iniustum facit, maxima est
vituperatione dignus; qui verò iniustum patitur, non vituperatione,
sed aliena potius dignus est ope. quemadmodum autem iustitia cō-
mutatiua est mediocritas inter iniustum facere, & iniustum pa-
ti, ita etiam iustitia distributiua est mediocritas inter iniuriam
facere, & iniuriam pati. Itaque iustus distributor maxime ca-
uet, ne quispiam iniuriam faciat alteri, plus incommodi, & minus
commodi distribuens illi, quā ipsius merita exposculent, & maxi-
me cauet, ne quis iniuriam patiat, plus incommodi, & minus com-
modi recipiens, quā ipsius dignitas, ac merita postulent: & hæc
de iustitia, tum legitima ac vniuersali, tum particulari, & eius specie-
bus distributiua, & commutatiua, sint satis. plures autē sunt dubita-
tiones, quæ circa materiam ipsius iustitiæ contingunt, quas operæ
pretium fuerit breuibus dissoluere. prima igitur dubitatio est secun-
dum quas actiones iustas vel iniustas dicatur homo iustus vel iniu-
stus, quam breuibus dissoluentes dicimus, quod secundum eas tan-
tum iustas actiones, aut iniustas homo dicitur iustus, vel iniustus,
quas homo sponte, & non inuitē, consulto, ac ex electione, & non ex
aliquo affectu, sed ex habitu iustitiæ vel iniustitiæ agit. Secunda dubi-
tatio est, an fieri possit, vt quispiam iniuria sponte sua afficiatur; cu-
ius solutio est, quod nullus sponte per se iniuriam patitur, nullus. n.
omnino reperitur, qui sponte sua per se iniuria afficiatur, sed ratum
per accidens, ut cum quispiam ignorat, se lædi, vel idcirco læsionem
ac iniuriam patitur, ut alicui cupiditati satisficiat, non tamen sincero
spontaneo, sed misto spontaneo patitur; sicut ille, qui vult pati mi-
nus malum, ut effugiat peius, nullus igitur sponte per se, sed tantum
per accidens, neq; puro, sed misto spontaneo iniuriam pati potest.
Tertia dubitatio est, vtrum is, qui distribuit alicui plus, quam eius
merita,

INSTITUTIONE. 19

merita, ac dignitas postulat, an potius ille, qui plus recipit, quā sibi
cōueniat, iniuriā facere, aut iniuste agere, sit dicendus, cuius solutio ē,
quod ille, qui distribuit, & non ille, qui recipit plus, quā sibi con-
uenit, nisi distribuentem largitionibus, aut iudicem compulerit, ad
sibi plus, quam deceat, distribuendum, iniuriam, aut iniuste agere di-
ci debet. Quarta dubitatio est, utrum fieri possit, ut quispiam sibi met
iniuriam faciat, quam dissoluentes dicimus, neminem sibi iniuriam
facere posse, quia qui sponte sua non patitur, non facit sibi iniuriam,
cum nemo sponte patiatur iniuriam, vt superius etiam probauimus.
Itaq; cum ille, qui seipsum interficit, sponte sua patiatur, perspicuum
est ipsum non sibi, sed ciuitati facere iniuriam, dum eam se ipso pri-
uat, qui erat membrum ac pars ipsius ciuitatis. si quis præterea quæ-
rat, vtrum sit deterius iniuriam facere, an iniuriam pati, cum utrum-
que sit malum, & à medio recedat, quando qui facit iniuriam plus
habet, & qui patitur, minus habet, quam sibi conueniat, dicimus lon-
gè deterius esse, facere iniuriam, quā pati; nam id, quod est cum vi-
tio coniunctum, & merito vituperatur, peius est eo, quod non est cū
vitio coniunctum, nec merito vituperatur; sed facere iniuriam est
cum vitio coniunctum, & merito vituperatur, & iniuriam pa-
ti vitio, & iniustitia caret, nec merito vituperatur; deterius igitur
est, iniuriam facere, quā iniuriam pati. Itaq; nemo sibi iniuriam fa-
cere potest, & peius, ac deterius est, facere, quā pati iniuriam.

*De iure civili, quid sit, eius diuisione in ius naturale, & legitimum, &
quodnam sit vtrumq; ius, & qua ratione rectius Aristoteles, quā
iuris periti ius ipsum naturale appellauerit. Cap. XV.*

QVONIAM verò quæ de iustitia distributiua,
& commutatiua dicta sunt, ad ius civile reducū-
tur, propterea de iure civili nunc breuiter est a-
gendum. Ius igitur civile est illud, quo ciues u-
tuntur, ut simul uiuant, & à quo reguntur: quod
quidem diuersum est secundum diuersitatem re-
rum publicarum, quando alio iure civili uteban-
tur Græci, alio utebatur Romani. est autem hoc ius civile illud, quod
vitæ cōmunionē cōseruat, dū distributiones bonorū publicorū secū-
dum

DE MORALI

dum geometricam proportionem, & personarum dignitatem, ac merita facit; & equalitatem ipsarum commutationum, secundum proportionem arithmeticam, habita ratione quantitatis rerum, facit & iniuste factas commutationes emendat. ius autem civile bifariam diuiditur, quando aliud quidem naturale, aliud verò legitimum dicitur. nam cum ius civile sit illud, sub quo reguntur ciues eiusdem reipub. & ciues regantur tam iure naturali, quod humane menti natura indidit, quam legitimo, quod ex hominum positione constat, propterea rectè ius civile in ius naturale, ac legitimum diuidi potest. ius quidem naturale est illud, quod eandem vim apud omnes gentes habet, homines ad bonum inducendi, & à malo reuocandi, quod non ex institutione nostra, sed ex ipsa natura dependet: quod quidè in primis agendi principiis consistit, cuiusmodi sunt bonum esse agendum, malum vitandum, nulli iniuste nocendum, Deum colendum, parentibus obediendum, quod tibi fieri non vis, alteri non esse faciendum, pacta seruanda, legatos non esse violandos, omne honestum prosequendum, omne turpe fugiendum, & huiusmodi alia, à quibus legum latores tamquam à quibusdam uniuersalibus instructi principiis, leges postea condunt. animaduertendum autem, quod Aristoteles sub iure naturali comprehendit, tum id, quod à iurisperitis ius naturale, tum id, quod ab ipsis ius gentium appellatur. nam apud ipsos ius naturale est, quod naturam hominis communem sibi, & brutis consequitur, & homini conuenit, ut animal est, sicut est coniunctio maris, & femine, procreatio, & educatio liberorum. ius autem gentium appellant illud, quod homini conuenit, ut homo est, & propriam hominis naturam consequitur, & quo omnes gentes utuntur, ut pacta esse seruanda, depositum reddendum, fidem etiam hosti seruandam esse, legatos etiam apud hostes tutos esse debere, & id genus alia: quorum utrumque Aristoteles sub nomine iuris naturalis comprehendit. ius autem legitimum est illud, quod ante, quam ponetur, nihil referebat, utrum hoc, uel alio modo esset: sed postquam est iam constitutum, & consuetudine confirmatum, tunc plurimum refert, cum bonum sit illi obedire, & prauum illud ipsum negligere. differunt autem ius naturale, & ius legitimum, quod ius quidem naturale est idem apud omnes, & commune est omnibus gentibus: ius verò legitimum est proprium alicuius tantum ciuitatis, uel regionis, & non est idem apud omnes. ceterum illud non est omnino praterendum

INSTITUTIONE. 20

undum, quod Aristoteles, ac iurisperiti in diuisione iuris non solum nominibus, uerum etiam re ipsa inter se differunt, quando Aristoteles quidem ius civile vocat ex eo, quod ciues ipso utuntur, iurisperiti uero ex eo, quod ciues illud constituunt; & quia ciues utuntur, tum iure naturali, tum legitimo, propterea ius civile appellat Aristoteles id cōe, quod ius naturale, ac legitimū cōprehendit. quia uero ciues cōstituunt solummodo ius legitimū, non aut ius naturale propterea iurisperiti ius civile appellant, id quod Aristoteles ius legitimū appellabat; ita ut ius civile iuriscōsultorū sit pars iuris ciuili ab Aristot. positi. ceterum in appellatione iuris naturalis rectius, mea quidem sententia, Aristoteles, quam iurisperiti, censere videtur, quandoquidem illi ius naturale illud solummodo dicunt esse, quod homini conuenit, ea ratione qua est animal, ut maris, ac feminae coniunctionem, liberorum procreationem, ac educationem: illud uero quod homini conuenit, ea ratione, qua homo, ut honestum prosequendum, ius gentium appellant, cum tamen utrumque sit naturale, cum natura propensius homo sit non solum ad ea, quæ sibi, ut est animal, conueniunt, sed etiam ad ea, quæ sibi conueniunt ea ratione qua est homo prosequenda, quando homo natura inclinatur non solum ad liberos procreandos, & educandos; uerum etiam ab ipsa ratione, quæ est illi naturalis, ad colendum Deum, parentes honorandos, honestum prosequendum, ac turpe fugiendum inducitur, sed de his iam satis.

De æquitate, quid sit, quomodo est emendatrix legitimi iuris. Cap. XVI.

VONIAM uero æquitas circa ius legitimum seu scriptum uersatur, ut ipsum corrigat, ac emendet, idcirco de ipsa etiam æquitate breuiter est agendum. est igitur æquitas correctio legitimi iuris, quæ emendat id, quod in legibus, ac legitimo iure peccatur, dum supplet id, quod legibus comprehendendi non potuit propter particularium uarietatem, quæ non possunt ita facile à legibus comprehendendi: quæ cum uniuersaliter loquentes omnes casus comprehendere nequeant obiter circa quas uersantur uarietatem, opus est interdum aliqua emendatione, quæ ab ipsa æquitate adhibetur; quæ idcirco uidetur etiam præstantior iure legitimo, quod id, quod emendat, præstantius

DE MORALI

tius eo sit, quod emendatur. quæ quidem ius legitimum emendat; dum mentem, seu voluntatem, non verba legislatorum spectat, ac leges benignè potius, quam acerbè interpretatur. & hæc de virtutibus morum, in quarum usu ac operatione optima præcipue ac perfectissime iustitiæ virtutes omnes morales complectentibus felicitas actiua consistit, sint satis. nunc vero de virtutibus etiam intellectiuis in quarum usu ac operatione præcipue ipsius sapientiæ felicitas contemplatiua consistit, breuiter nobis est differendum, ut nihil omnino, quod ad; vtramq; felicitatis partem spectat missum faciamus.

De numero virtutum intellectus, & vnde sumatur, de intellectu, scientia, sapientia, arte, & prudentia, quid vnaquæq; sit, & circa quæ versetur, & de prudentiæ speciebus, & de dispositionibus ipsius ministris, & de mutua virtutum moralium cum prudentia, & inter se ipsas etiam connexionem.
Cap. XVII.

VIRTUTES igitur intellectiue præcipue sunt quinque intellectus, seu habitus primorum principiorum, scientia, sapientia, ars, & prudentia, quæ quamuis ex eo possit inter uirtutes morum recenser, quod sit quasi dux, ac regina omnium uirtutum moralium, cum ipsis ea media tradat, ac doceat, quibus proprium finem consequi possint, ex eo tamè etiam virtus intellectiua dici potest, quod in intellectu actiuo, & non in appetitu sicut virtutes morales, consistit, quinque igitur sunt virtutes intellectiue, intellectus, scientia, & sapientia, quæ consistunt in speculatiuo; ars, quæ in factiuo; & prudentia, quæ in intellectu actiuo consistit. cuius diuisionis sufficientia sumitur præcipue ex ipsis obiectis, circa quæ habitus ipsi uersantur, quandoquidem obiecta sunt duplicia, aut necessaria, aut contingentia, quia omnis habitus intellectus uersatur vel circa necessaria, uel circa contingentia. si uersatur circa necessaria, aut sunt principia, circa quæ uersatur ille habitus, qui dicitur intellectus, qui est habitus primorem principiorum cognoscendorum; aut sunt ex principiis necessariis deductæ conclusiones, de quibus est ille habitus, qui dicitur scientia; aut sunt principia simul, & conclusiones, de quibus est ille habitus, qui dicitur sapientia, qui est habitus conflatus ex intellectu simul, & scientia contingen-

INSTITUTIONES 21

tingentia vero sunt in duplici discrimine. alia enim sunt factibilia, circa quæ ars ipsa uersatur, quæ est recta ratio, seu regula rerum factibilium; alia vero sunt agibilia, circa quæ uersatur ipsa prudentia, quæ est recta ratio, ac regula rerum agibilium, de quorum unoquoque breuiter agemus. Intellectus igitur est habitus principiorum complexorum indemonstrabilium, quæ à Græcis axiomata dicuntur. qui quidem habitus principiorum non est innatus nobiscum, ut sensit Plato, sed generatur in nobis ex cognitione terminorum, sensus, ac experientiæ: qui cum non haberet aliud nomen, Aristoteles nominauit ipsum intellectum, à nomine potentiæ ipsum susipientis: nam intellectus speculatiuus aut uersatur circa principia complexa indemonstrabilia, & dicitur intellectus; aut uersatur circa conclusiones, quæ ex eiusmodi principiis deducuntur, & dicitur scientia; aut uersatur circa utrumque, & dicitur sapientia. scientia quidem proprie dicta uersatur tantum circa ea, quæ necessaria, & æterna sint, nec possint aliter se habere, & sit ex aliqua præcedenti cognitione, & comparatur potissimum per syllogismum demonstratiuum, qui constat ex iis propositionibus, quæ sint ueræ proxime, notiores conclusionem, & quæ sint causa ipsius conclusionis. ex quibus facile colligi potest, quid sit ipsa scientia, quæ non est aliud, quam habitus intellectus speculatiui, per demonstrationem acquisitus, quo percipimus conclusiones necessarias, ac perpetuo ueras, per eas propositiones quæ sint ueræ, notiores ipsis conclusionibus. scientiæ uero sunt præcipue tres Mathematica naturalis, ac diuina philosophia, (quamuis hæc sapiëntia potius, quam scientia sit dicenda,) quæ maxime faciunt ad perfectionem intellectus, & ad contemplatiuam felicitatem, & præcipue diuina philosophia, quæ dicitur sapientia, per quam Deum, & substantias diuinas intelligere possumus. Sapientia igitur, quæ est nobilissima omnium habituum intellectus, quippe cum in eius operatione felicitas contemplatiua consistat, est habitus principiorum, ac conclusionum, seu intellectus, simul ac scientia rerum honoratissimarum ac pulcherrimarum, & cognitum maxime difficilium, ut Dei, & substantiarum abstractarum, quæ est domina, ac regina omnium scientiarum, in cuius operatione felicitas contemplatiua hominis, quæ in hac uita possit haberi, consistit. ars uero est habitus intellectus factiui, qui uersatur circa factibilia contingentia, & est cum ratione coniunctus ad faciendum

DE MORALI

Idoneus, unde ars ex eo, quod versatur circa contingentia, differt à scientia, sapientia, & intellectu, quæ non circa contingentia, sed circa necessaria, & circa ea, quæ non possunt aliter se habere, versantur, differt etiam ab ipsa prudentia, quæ non circa factibilia sicut ars, sed circa agibilia versatur. plures autem sunt artium species, quibus civilis societas opus habet, ac vitur, tamquam vitæ ministris; de quibus nihil esse videtur, cur in præsentia verba faciamus, quod nihil ad felicitatem, quæ nobis est scopus præcipuus, facere videantur, cum artes non hominem bonum, sed res potius exteriores perfectas reddant, & magis ob rerum exteriorum perfectionem, quam ipsius hominis fuerint inuentæ. Reliquum est, ut de prudentia, quæ est ipsa recta ratio, à qua determinatur mediocritas omnium virtutum moralium, & quæ medium statuit actuum, & affectuum, circa quos virtutes morales versantur, & quæ docet conditiones, ac media, quæ obseruari debeant à virtutibus moralibus in suis actionibus obeundis, verba faciamus. Est autem prudentia habitus cum vera ratione coniunctus ad agendum idoneus, in ijs occupatus, quæ homini bona, & mala sunt, quo & bona perspicere, & eligere, & mala evitare possumus. quare prudentes eos simpliciter ac absolute soleamus nominare, qui rectè dispicere possunt ea, quæ sibi, & suis familiis, ac reipub. prodesse possunt. quamvis autem prudentia sit habitus intellectus, quod in intellectu practico consistat, ac eum perfectum reddat; tamen inter virtutes etiam morales connumerari potest, cum dirigat virtutes morales in suis actionibus obeundis: ille enim rectum quidem sibi finem proponunt; prudentia uero ea uniuersa media inuenit, ac docet, quibus ille propositum sibi finem consequi possint. itaq; non perperam inter habitus intellectus, & morales etiam prudentia numerari potest, cum sit quasi media inter habitus intellectuos, & morales, quippe quæ licet in intellectu consistat. in actione tamen est occupata: cum quasi regulam, ac legem præferat omnium rerum agendarum, omniaq; ea doceat, quibus virtutes morales finem sibi propositum consequi possint. prudentia uero plures sunt species, quando alia quidem dicitur prudentia priuata, qua quispiam rectè prospicit ea, quæ sibi sunt commoda; alia uero est prudentia domestica, seu familiaris, qua quispiam rectè prospicit ea, quæ uniuersæ familiæ prodesse possint. tertia est prudentia civilis, qua quispiam rectè prospicit ea, quæ uniuersæ ciuitati pro sumra videantur.

INSTITUTIONE. 22

deantur: quæ rursus aut circa leges ferendas, quæ dicitur legislatrix, aut est circa singulas ciuitatis, seu reip. res gerendas, quæ cum careat nomine proprio, sumit nomen commune, & dicitur prudentia civilis: quæ rursus bifariam diuiditur, eo quod altera est consultatiua, quæ publicis utilitatibus prouidet, & ea decernit, quæ uniuersæ reipub. prodesse posse videntur; altera uero est iudicialis, quæ sicut benè se gerentes honoribus afficit, ita delinquentes inflicta pœna cohercere consuevit. Prudentia uero non nisi longa rerum singularium experientia comparatur, & longa obseruatione, ac maxima animaduersione eorum, quæ à nobis, aut alijs in consuetudine, & commercio hominū agi consueuerunt. ex quo iuuenes, qui nondum tantum spatij uixerunt, ut rerum singularium, seu actionum humanarum peritiam consequi potuerint, prudentes esse non possunt. prudentia uero tres præcipue inseruiunt habitus, seu dispositiones, quibus prudentia rectius potest suas actiones obire, bona consultatio, sagacitas, seu perspicacitas, & ignoscendi dispositio, quæ à Grecis gnome dicitur, quæ proprio nomine latino caret, quamuis à quibusdam sententia nominetur. bona igitur consultatio est quædam consilii rectitudo, quæ tres debet habere conditiones: quarum prima est, ut sit ad bonum finem instituta; secunda est, ut omnia media, quæ diriguntur ad illum finem consequendum, sint bona; tertia est, ut congruo tempore fiat. non. n. satis est, ut sit boni finis gratia instituta, & bona sibi media proponat ad illum finem consequendum, sed requiritur etiam temporis opportunitas ad bonam consultationem, ut nec nimium celeriter, nec nimium tarde, sed ut res postulat, ac oportet, de liberemus. bona igitur consultatio est ea, quæ bonum sibi finem proponit, & decentia media seruat, ut eū consequatur, & congruo tempore perficitur. contra uero mala consultatio est ea, cui deficit harum aliqua conditionum, quæ deficit, aut à fine bono, aut à medijs decentibus, aut à congruo tempore ac opportuno. ceterum cum uir prudens inuenire debeat media, quibus finis ab alijs morum uirtutibus propositus acquiri possit, nec ea inueniri possint, nisi ope bonæ consultationis, perspicuum est, eam necessariam esse uiro prudenti, maximèq; ipsi prudentiæ inseruire. Perspicacitas autem est habitus, seu dispositio, qua prudens facile perspicere, ac iudicare potest, an ea, quæ à se ipso, uel ab alijs tempore pacis, aut belli, consultata sunt, ac imperata, rectè consultata fuerint ac mandata, ita ut perspicacitatis

DE MORALI

ipsum sit perspicere; ac iudicare, an bene consultatum fuerit, ac mā-
datum ab ipsa prudentia. hac autem perspicacitate maxime vir pru-
dens eger, vt rectē discernere ac diiudicare possit, quæ media sint
ad honestum finem consequendum accommodata; rectēque
iudicare an ea, quæ à seipso, vel ab aliis pacis, aut belli tempo-
re consultata fuerint ac imperata, rectē omnino consultata, ac
imperata fuerint. Cnome autem seu sententia est æqui, ac bo-
ni viri rectum iudicium per quam vir prudens moderatē iudicat de
actionibus aliorum, & magis ad ignoscendum, ac ueniam impertiē-
dam, quàm ad exactē rerum ab aliis actarum rationes reposcendas
inclinatur, sicut enim equitas non uerba, sed mentem potius legisla-
toris spectans leges benignē potius, quàm accerbē interpretatur; ita
hæc ignoscendi dispositio, qua prudens utitur in iudicandis aliorum
actionibus, eum potius ad clementiam, quandam, & excusationem
ac ueniam, quàm ad seueritatem inclinat, & hæc de prudentia, &
habitu, seu dispositionibus illi inseruientibus bona consultatione,
perspicacitate, ac sententia, seu ignoscendi habilitate satis. Cum au-
tem uirtutes morales, & prudentia mutua ope inter se indigeant, ut
illæ quidem scopum, ac finem rectum, quod tendendum sit, propo-
nant, hæc autem modos, & rationes ineat, quibus ille finis commo-
dē comparari possit, rectē possumus asserere, uirtutes morum ac pru-
dentiam sic inter se connexas esse, ut nec prudentia sine uirtutibus
morum, nec hæc sine prudentia esse possint, omnesq; morum uirtu-
tes ita esse inter sese connexas, ut qui unam exacte possidet oēs possi-
deat, & qui vna omnino caret, sit omnibus etiam destitutus, quod
igitur prudentia nec sine uirtute morali, nec uirtus moralis absque
prudentia possit esse, ex eo potissimum persuaderi potest, quod &
prudentia morali uirtute indiget, ut fines bonos, atque honestos ha-
beat, qui a uirtutibus morum proponuntur, & uirtus moralis pruden-
tiam requirit, ut eius ope, seruatis iis conditionibus in suis operatio-
nibus, quæ à prudentia præscribuntur, obseruanda, finem proposi-
tum consequantur, cum præterea uirtutes morales sint habitus secū-
dum rectam rationem, circa actiones, & affectus, ita ut absq; recta
ratione esse non possint, & recta ratio non sit aliud quàm ipsa pru-
dentia, sit profectō, ut nulla uirtus moralis absque prudentia possit
esse. quod autem ubi est una uirtus moralis, ibi sint etiam omnes uir-
tutes morales facillē possumus persuadere. quia ubicumque uerē ac
per-

INSTITUTIONE. 23

perfectē est prudentia, ibi est appetitus semper paratus obtempera-
re rationi, & ibi est omnis probitas ac uirtus; atqui ubicumq; est v-
na uirtus moralis perfectē, ibi est prudentia, cum nulla uirtus mora-
lis absq; recta ratione, ac prudentia consistere possit: proinde ubi est
una uirtus moralis perfectē, ibidem etiam sint reliquæ omnes neces-
se est quamuis enim omnes uirtutes morales non sint simul conne-
xæ quo ad actum extrinsecum, sunt tamen simul connexæ quo ad
actum internum nempe bonam electionem, quæ est præcipuum fun-
damentum uirtutis moralis; nam licet pauper non possit exercere
actus liberalitatis, & magnificentiæ, tamen ex recta ratione ac pru-
dentia semper est animo paratus ad actus earum uirtutum, si facul-
tas adsit, exercendos. unde pauper etiam licet non habeat facultates,
tamen per electionem poterit esse liberalis: omnes igitur uirtutes
morum sunt cum prudentia, & inter se etiam simul ita connexæ, ut
ubi sint, necesse sit etiam prudentiam esse: & ubi sit una exactissi-
me, ac perfectissime, ibi necessario etiam sint reliquæ omnes, & hæc
de uirtutibus tum moralibus, quæ in appetitu, tum intellectiuis, quæ
consistunt in intellectu, satis. Quoniam uerō uirtus heroica, quæ est
præcellentia quedam aliarum uirtutum supponit alias uirtutes qua-
rum est præcellentia propterea de ipsa, & uitio illi opposito postre-
mum agemus. quæ quidem uirtus est supra uirtutem omnem hu-
manam, cum sit uirtutibus iam explicatis longē superior ac præstan-
tior eō dicta heroica quasi diuina, quod excedat omnem modum
uirtutum humanarum, & quodammodo naturam humanam, sitq;
heroum propria, maximaque admiratione digna, reddatque homi-
nes quoquo modo similes Deo. sicut uitium illi oppositum propte-
rea feritas ac immanitas dicitur, quod similes homines feris im-
manibus reddat, est igitur heroica uirtus, qua omnem uirtutem su-
pra omnem hominem quispiam exercet, ut cum quis omnes pru-
dentes sapientes fortes temperantes, & huiusmodi supra modum
excedit, quæ non solum potest inueniri in uirtutibus intellectiuis,
uerum in iis etiam moralibus quarum sunt dispositiones continen-
tia, & tolerantia tum propriè tum minus propriè dictæ, ut heroica
sapientia, aut prudentia, heroica fortitudo, temperantia, & huiusmo-
di, si quis igitur heroicam uirtutem possidet, eaque utitur, is propte-
rea dicitur quasi diuinus, quod uitā perfectissimā, & quasi Deo simi-
lem ducat. contra uerō si quis rationem habet sic obrutam ac ex-

DE MORALI

tinctam, vt omne vitium supra eandem hominem excedat, is ferinus, ac immanis, & feritatem ac immanitatem vitium heroicae virtuti contrarium habere dicitur, quod vitam similem feris immanibus ducat. rari uero sunt tum illi, quod pauci reperiuntur, qui sint huiusmodi praecellentia uirtutum praediti, tum hi etiam quod raro, & fere uix umquam fit, ut quispiam reperiatur ita ferinus ac immanis, qui uitiis ac improbitate supra modum ceteros homines exsuperet; nec nisi barbaras inter nationes huiusmodi ferini ac immanes reperiuntur. ceterum haec virtus heroica non est specie distincta a uirtutibus communiter dictis cum aliud non sit, quam praecellentia quaedam ipsarum uirtutum supra communem modum, & conditionem humanam, neque feritas ac immanitas est specie distincta a uitiis communiter dictis, cum aliud non sit, quam summum cuiuscumque uitii. Cum autem hactenus de uirtutibus omnibus tum moralibus, tum intellectiuis communiter dictis, & de uirtute etiam heroica, quae est supra ipsas uirtutes, cum sit superior ac praestantior uirtutibus iam explicatis, egerimus, nunc agendum superest de uirtutum ipsarum dispositionibus continentia ac tolerantia, quae sunt infra uirtutes, & inferiores ipsis uirtutibus, ut non solum uirtutes omnes, uerum etiam quae supra sunt, & infra uirtutes ipsas, complectamur, & nihil penitus omittamus, quod ad uirtutum pertractationem, quae fundamentum est huiusce facultatis, pertinere possit. & haec de uirtute heroica, quae est supra uirtutes communiter dictas, & uitio illi opposito, nunc de dispositionibus, quae sunt infra uirtutes, continentia, & tolerantia, & earum oppositis, incontinentia, & mollicie dicamus.

De continentia, & incontinentia, tolerantia, & mollicie, quid sint, & quo modo sint dispositiones ad uirtutes, ac uitia, & ab eis ac inter sese differant.

Cap. XVIII.

NE quidpiam igitur, quod ad mortum disciplinam spectet, omittamus, de his etiam dispositionibus agemus, quae licet proprie non sint uirtutes nec uitia, sunt tamen illis affines, & maxime similes. ex quibus continentia quidem ac tolerantia maxime prosequenda, incontinentia uero, & mollicies summopere sunt uitandae. nam continentia qui-

INSTITUTIONE. 24

quidem propterea est prosequenda, quod quamuis non sit uirtus, optima tamen dispositio sit ad uirtutem ipsius temperantiae consequendam. incontinentia uero propterea est maxime fugienda, ac uituperanda, quod licet uirtutum non sit, non procul tamen ab ipso distat, cum proxima sit dispositio ad uirtutem intemperantiae contrahendum. differt autem continentia a temperantia, quod in ipsa continentia sit pugna quaedam inter appetitum, & rationem; quia non statim, sed post quaedam pugnam ratio superat ipsum appetitum, quae pugna non accidit in ipsa temperantia, in qua, nulla intercedente pugna, ex tempore appetitus sensitiuus cedit ipsi rationi. differt etiam incontinentia ab ipsa intemperantia, quia in illa quidem non sine aliqua contentione, ac pugna inter appetitum ac rationem, ipsa ratio cedit ipsi appetitui; in hac uero nulla fit contentio nec pugna, sed statim ratio cedit appetitui. quoniam uero omnis uirtus moralis, & haec quattuor etiam dispositiones uersantur circa uoluptates, & molestias moderandas, propterea non ab re fuerit, de uoluptate etiam sermonem instituere, atque ostendere, quo pacto aliqua uoluptas sit bona, & aliqua sit praua, ita, ut de his quattuor dispositionibus, ac uoluptate sit nobis pertractandum. Continentia igitur non est uirtus, quamuis non sit a uirtute aliena; quia quamuis appetitus pugnet cum ratione in ipso continente, tamen uincitur tandem ab ipsa ratione, & illi obtemperat. incontinentia etiam non est uitium, quamuis non sit a uitio aliena; quamuis enim ratio pugnet cum appetitu in ipso incontinente, uincitur tamen ab ipso appetitu. cum igitur in continentia pugna intercedat inter appetitum, & rationem, quamuis ratio tandem superet appetitum, & in uirtute nulla fiat pugna, sed statim sine ulla difficultate, aut pugna intercedente superet ipsum appetitum, perspicuum est, continentiam non esse proprie uirtutem, quamuis non multum absit ab ea: pari quoque rationis modo cum in incontinentia fiat pugna inter appetitum, & rationem, quamuis ratio tandem uincatur ab appetitu, & in uitio nulla intercedente pugna, statim sine ulla difficultate appetitus vincat rationem, perspicuum est, incontinentiam non esse uitium, quamuis ab eo non admodum sit aliena, cum ipsa quoque, sicut uitium, sit praeter rectam rationem. ex quibus facile refelli potest error illorum, qui putarunt continentiam, ac temperantiam, incontinentiam, & intemperantiam idem esse cum tamen inter se differant, quando quidem temperantia quidem est uirtus, con-

tinencia

DE MORALI

continentia uero licet sit laudabilis, cum sit quasi medium quoddam, quod ad virtutem ducit, non tamen est virtus, ut declarauimus; tum etiam quia licet continentia ac temperantia circa eadem obiecta uersentur, circa uoluptates gustus, ac tactus, non eodem tamen modo circa eadem uersantur: quia temperans quidem, nulla pugna inter rationem ac appetitum intercedente, sed statim ratione appetitum superante, ac uincente, abstinere à turpibus uoluptatibus gustus, & tactus absq; vlla difficultate, sed potius magna cum iucunditate. continens autem non sine aliqua pugna inter appetitum ac rationem, ratione tandem superante non sine aliqua difficultate, ac molestia à turpibus uoluptatibus abstinere: pari quoq; rationis modo incontinentia, & intemperantia non sunt idem, ut quidam opinantur, sed differunt; quia intemperantia quidem est vitium, incontinentia uero, licet sit uituperabilis, quod sit uia quædam ad uitium, non tamen est vitium tum etiam quia intemperans quidem nulla pugna intercedente inter appetitum, & rationem, sed statim ratione succumbente sequitur turpes uoluptates, incontinens autem non sine pugna ac difficultate, quamuis autem continens, & temperans non sit idem. tamen continens si diutius perseverauerit sese a turpibus abstinere uoluptatibus, paulatim fiet temperatus; sicut incontinens quamuis non sit idem cum intemperante, tamen si diutius perseverauerit prosequi turpes uoluptates, paulatim fiet intemperans; proinde amplexanda quidem est ipsa continentia, quippe quæ licet non sit uirtus, maxime tamen ad uirtutem conducatur. contra uero maxime fugienda est incontinentia, quippe quæ licet non sit uitium, tamen sit medium, & uia quædam, quæ ad vitium impellit. porro continentia, & incontinentia propriè dictæ, quæ sunt dispositiones tantummodo ad temperantiam, & intemperantiam non circa omnes uoluptates uersantur, sed solummodo circa uoluptates gustus ac tactus, circa quas etiam temperantia, & intemperantia propriè uersantur. Continentia uero, & incontinentia non propriè dictæ, quæ sunt dispositiones aliarum uirtutum aut uitiorum ut continentia lucri, & pecuniarum quæ est dispositio liberalitatis, & magnificentie, continentia honoris quæ est dispositio magnanimitatis, & modestie continentia iræ quæ est dispositio mansuetudinis uersantur circa uoluptates alias, ut diuitiarum, honorum, iræ, & huiusmodi quare illi quidem continentes, aut incontinentes absolutè, & simpliciter dicuntur, hi uero continen-

INSTITUTIONE. 25

tinentes, aut incontinentes non simpliciter nec absolutè, sed cum aliqua additione dicuntur, ut continentes, aut incontinentes diuitiarum, aut honorum, aut iræ. ex quibus incontinentes quidem simpliciter & propriè dicti uoluptatum, gustus, ac tactus, sunt deteriores, quam incontinentes non propriè dicti diuitiarum aut honorum, aut iræ; ita ut incontinentia propriè dicta longè sit deterior, quàm incontinentia non propriè dicta. Quamuis autem hæc quattuor dispositiones circa eadem uersentur, nempe circa uoluptates, & dolores seu molestias, inter se tamè differunt; quia continentia quidè, & incontinentia magis circa uoluptates, tolerantia uero, & mollicies circa dolores magis ac molestias uersantur, ex quibus continentia, quæ non solum resistit prauis uoluptatibus, & eas cohibet, sed eas etiam superat ac uincit, præstantior est, quam tolerantia, quæ tantummodo resistit, nec a doloribus, & molestiis vincitur, cum sit præstantius vincere, quam non vinci. contra uero mollicies est deterior, quam ipsa incontinentia, quandoquidem hæc a magnis tantum ac vehementibus uoluptatibus, illa a leuibus etiam doloribus, & molestiis uincitur. deterius autè est ac turpius a debili quam a valido, & acri hoste superari. constat igitur; quia ratione differant inter se hæc quattuor dispositiones, licet circa eadem uersentur; quia continentia propriè dicta, quæ est dispositio temperantiæ, nec a gula, nec a ueneris vehementi cupiditate superatur: tolerantia propriè dicta, quæ est dispositio fortitudinis, magnis doloribus, & molestiis resistit, ut dum famem aut sitim, & rei caræ uel uxoris, liberorum & facultatum priuationem æquo animo sustinet. incontinentia propriè dicta a vehementi gula, aut ueneris uoluptate superatur, & est dispositio intemperantiæ: mollicies detrimum propriè dicta, quæ est dispositio timiditatis, a quouis dolore ac leui tristitia seu molestia superatur; nec iis quamuis leuibus quidquam resistit. constat etiam qua ratione continentia præstantior, quam tolerantia, & mollicies deterior quam incontinentia.

D. E. M. O. R. A. L. I.

De voluptatibus, quæ prauæ sint, & quæ bonæ, quæ veræ, & quæ non veræ, sed apparentes, quæ sit perfectissima voluptas, quæ felicitatem ut umbra corpus comitetur, & subiecto sit idem cum ipsa, solaquæ differat ratione. Cap. XIX.

CVM autem omnis uirtus moralis, continencia, & incontinentia, tolerantia, & mollicies uerentur circa uoluptates, ne quid omnino desiderari possit, quod ad ipsas pertinere posse uideatur, haud ab re fuerit de ipsa etiam uoluptate paucis agere. quæ quidem in re prolixis disputationibus prætermisissis, breuitati studentes, ac facilitati, dicimus aliquas voluptates esse malas, ut illæ sunt, quæ ex immoderato ciborum & ueneris usu percipiuntur, quæ non modo sunt plurimorum causa morborum, uerum etiam hominem, reddunt maxime infamem: aliquas uero esse bonas, ut illæ sunt, quæ ex moderato ciborum ac ueneris usu percipiuntur, & multo magis illæ, quæ ex actionibus uirtutum moralium, & contemplationibus sumuntur, quæ sunt puræ, ac perfectissimæ uoluptates, quæ nullam omnino tristitiam habent admixtam. porro e numero uoluptatum aliæ quidem sunt voluptates ueræ, ut quæ sunt sine ulla admixtione tristitiæ, ut sunt uoluptates illæ, quæ ex actionibus uirtutum moralium, aut speculationibus percipiuntur: aliæ uero non sunt ueræ, sed apparentes uoluptates, quæ sunt dolori, tristitiæque admixtæ, ut sunt omnes corporeæ uoluptates, quas aliqua tristitia perpetuo antecedit & consequitur: nam si quis esurit, tristatur primum, & concupiscit cibum, deinde uero uoluptate afficitur, dum comedit, & stomachum replet. postquam etiam exempta fuerit fames ciborum copia, tunc quoque annexa est tristitia ob abundantiam, ita, ut ante saturitatem ob indigentiam, post saturitatem, ob uentris repletionem, corporeæ uoluptati tristitia sit annexa. proinde huiusmodi corporeæ uoluptates non sunt ueræ, sed apparentes ac imperfectæ uoluptates; uerum plerique sensum sequentes ratione ipsa neglecta, corporeas tantum uoluptates expetunt, ac persequuntur, neque animi, ac mentis uoluptates curant, quia earum dulcedinem, ac suauitatem numquam degustarunt. cum tamen uoluptates animi tantum corporeas excedant, quantum animus corpus; &

opera-

INSTITVTIO NE. 26

operationes animi ipsas corporis functiones excedunt; proinde dare debemus operam, ut immodicis corporeis uoluptatibus posthabitis, animum his uirtutibus exornemus, ex actionibus quarum, & speculationibus ueris ac perfectis uoluptatibus frui possimus. nam uoluptas, quæ ex actione, & contemplatione uirtutum proficiscitur, quamuis secundum suam naturam, non sit propriè felicitas, tamen dicitur quoquo pacto summum bonum, ac felicitas, quia comitatur eam actionem, quæ est felicitas tamquam umbra corpus, & est idem subiecto cum ipsa felicitate, sicut pulchritudo floris, ac odor est idem subiecto, solaque, differt ratione. & hæc de continencia, & incontinentia, & uoluptate in præsentia satis.

De amicitia, quid sit, & speciebus eius, ex quibus amicitia quidem honesta est per se amicitia, reliquæ uero non per se, sed per accidens sunt amicitie: de conditionibus cuiuscunque, & quæ ratione amicitia utilis ac iucunda differant ab honesta, quorumdam problematum ad amicitiam pertinentium dissolutiones. Cap. XX.

QUONIAM uero uir felix ciuili felicitate non debet amicis carere, & summa iucunditate priuari, quæ in amicitia uera, ac honesta inueniri solet, & ad uirum insuper felicem maxime pertinet, uti beneficentia, ac liberalitate, proindeque amicos habere, quibus in primis largiatur, ac beneficiat, propterea maxime rationi consentaneum uidetur esse, ut de amicitia sermonem instituamus, ut nihil omnino desiderari possit, quod ad instituendum felicem hominem ea felicitate, quæ possit haberi in hac mortali uita, pertinere posse uideatur. cuius tractationem idcirco distulimus post tractationem omnium uirtutum; quod præsupponere uideatur omnes uirtutes, cum sit effectus quidam quasi pullulans ex ipsis uirtutibus, loquendo de amicitia honesta, quæ sola uera amicitia dici potest. de qua quidem amicitia uerba facturi primo quidem eius definitionem inuestigabimus, deinde uero ipsam in tres species diuidemus, honestam, utilem, & iucundam, & solam honestam esse uere, ac propriè, & per se amicitiam: alias uero per accidens amicitias esse ostendemus, & de unaquaque ipsarum, quantum fuerit satis, differemus. Amicitia igitur

DE AMICITIA

igitur est benevolentia mutua non latens. erit igitur amicitia non quaecumque benevolentia, sed tantum mutua benevolentia, quia ubi non est reciprocus amor, ibi non potest esse amicitia. quamobrem cum inter hominem, & inanimata non possit esse reciprocus amor, non potest etiam esse amicitia. neque enim quisquam recte dici potest amare vinum, sed illud cupere saluum, & incorruptum permanere, non causa vini, sed sui gratia, ut eo perfruat. ceterum non satis est amicitiae, ut sit benevolentia mutua, cum mutua benevolentia possit etiam esse inter eos, qui sese numquam uiderunt; quos recte nullus amicos diceret; sed necesse est, ut huiusmodi benevolentia mutua non sit latens, sed utriusque amanti maxime perspecta, & cognita; alioqui non erit proprie amicitia, multi enim sunt benevoli aliquibus, quos numquam uiderunt, quos ex aliorum sermone probos esse putant; & fieri potest, ut sibi uicissim sint benevoli, qui tamen amici dici non possunt, quod eorum benevolentia mutua utroque lateat. amicitia igitur non est aliud, quam benevolentia mutua non latens. tres autem sunt amicitiae species, quia quot sunt amabilia, seu amicitiae obiecta specie distincta, totidem etiam sunt amicitiae species distinctae: quia habitus distinctionem sumunt ex ipsis obiectis. cum igitur amicitiae obiectum sit triplex, honestum, iucundum, ac utile, tres etiam erunt species amicitiae, honesta, iucunda, & utilis. amicitiae quidem utilis, & iucundae, duae praecipue sunt conditiones, quarum prima est, quod non sunt per se, sed per accidens amicitiae: quia amicitia, quae est inter eos, qui seipsos non propter se amant, sed propter aliquid aliud, ut ob pecuniam, & lucrum, aut uoluptatem, non est amicitia per se, sed per accidens: quia si amamus aliquem emolumentum, aut voluptatis causa, profecto ea quidem per se, illum uero per accidens amamus, quatenus ab eo emolumentum, aut uoluptatem nos relaturos esse speramus. cum igitur amicitiae, quae sunt ob utilitatem, & voluptatem, sint eiusmodi, perspicuum est ipsas non per se, sed per accidens amicitias esse dicendas. altera earum conditio est, quod facile dissoluantur, ac euanescent, quia illae amicitiae, quarum causae non permanent, sed euanescent, ipsae etiam facile dissoluantur, ac delentur, quandoquidem remota causa, a qua aliquis effectus dependet, & conseruatur, ille etiam effectus remouetur, ac deletur. cum igitur amicitiae ob utilitatem, aut uoluptatem contractae sint huiusmodi, quia earum causa, utilitas, & uoluptas facile mutantur,

INSTITUTIONE. 27

tantur secundum tempora, & aetates, non mirum est, si amicitiae, quae ob utilitatem, vel voluptatem contrahuntur, facile dissoluantur. nam amicitia ob utilitatem contracta, ut plurimum dissoluitur, utilitate, unde puerat deficiente iucunda etiam euanescent euanescente causa pulchritudine corporis ob senectutem, aut morbum aut casum aliquem aduersum. porro senes quidem ut plurimum magis propensi sunt ad amicitiam utilem, quam ad iucundam, quia propter imbecillitatem, ope, & auxilio alieno maxime indigent. contra uero iuuenes, ut plurimum magis ad iucundam, quam ad utilem amicitiam sunt propensi. cum enim affectibus, & perturbationibus animi plerumque subiiciantur & maxime sperent, atque confidant, magis id, quod praesentem afferat uoluptatem, quam id, quod sibi utile sit futurum quaerunt. qui quidem ita sunt faciles ad amicitias contrahendas, easdemque dissoluentes, ut saepe eodem die sententiam mutant, & incipiunt, ac desinant eodem die quempiam amare; quia iuuenes affectibus, & concupiscentijs ducuntur ad amandum. qui quidem affectus cum facile mutantur, non mirum est, si eorum amicitia facile dissoluatur: quamdiu uero permanent, volunt totos dies una traducere, ac simul vivere, quia ex mutua consuetudine, quam expetunt, uoluptatem percipiunt. amicitiae uero honestae sunt plures conditiones, quarum prima est, quod honesta amicitia, quae tantum inter uiros probos, ac uirtute similes inuenitur, est per se, & non per accidens amicitia: quia eorum amicitia, qui sese mutuo amant, propter se ipsos, & non propter aliquid aliud, est amicitia per se, & non per accidens. cum igitur bonorum, ac uirtute similium amicitia, sit eiusmodi, iure optimo per se amicitia, & non per accidens dici debet. est etiam maxima, & praecipua amicitia, quia amicitia per se est maxima, & praecipua, cum igitur bonorum amicitia sit per se, recte maxima etiam, & praecipua dici debet. est etiam stabilis, & diuturna; quia amicitia, cuius causa est firma, & stabilis, ipsa quoque stabilis est, ac diuturna, cum igitur honestae amicitiae causa sit maxime stabilis, ac firma, nempe uirtus, quae est habitus maxime firmus ac stabilis, iure optimo ipsa quoque honesta amicitia maxime stabilis, ac diuturna est putanda. est insuper perfectissima aliarum amicitiarum, quod ipsi nihil desit, quod in aliis amicitijs reperiatur, quippe quae non solum honestatem, sed etiam utilitatem, ac iucunditatem complectatur, quandoquidem studiosi uiri amicitia coniuncti non modo sunt boni, uerumetiam sibi mutuo

DE MORALI

tuo sunt utiles, ac iucundi. est demum huiusmodi amicitia maxime rara, neque id mirum videri debet, cum sit proborum uirorum, & uirtute praestantium mira paucitas. neque enim quempiam in amicitiam recipere prius oportet, quam dignus fuerit uisus, qui ametur, fidesque mutua perspecta sit, & cognita. quod quia raro contingit, propterea fit, ut huiusmodi amicitia sit omnino rara, quod est signum perfectionis; quia omnia praeciosa sunt rara. itaque quamuis uiri probi, ac uirtute praediti cito praefereant inter se beneuolentiam, non tamen sunt prius amici perfecte dicendi, quam ipsorum uirtus inter ipsos perspecta fuerit, & cognita, quod non modicum temporis requirit. porro amicitia utilis, & iucunda ea ratione maximam habet similitudinem cum honesta, quod sicut morum similitudo est praecipua causa amicitiae honestae, ita etiam est praecipua causa amicitiae utilis, ac iucunda, & eorum etiam conseruationis. sicut enim similitudo proborum morum conciliat amicitiam honestam, ita etiam similitudo praetiorum morum conciliat amicitiam utilem, & iucundam, ut interperantes inter se, & auari etiam inter se propter morum similitudinem amici esse consueuerunt. differunt autem amicitia utilis, & iucunda ab honesta, tum quia illae quidem inter quosuis, haec autem solum inter probos inueniri potest. tum etiam quia in illis quidem maximum habet locum calumnia; in amicitia uero honesta tanta genita est in utrorumque animis fides, & firma opinio mutuae probitatis, ac amoris, ut nullus calumniae locus pateat. tum etiam quia in illis quidem non admodum simul utilitas, & voluptas copulantur. neque enim admodum contingit, ut iidem fiant amici propter utilitatem simul, & voluptatem; quae cum in amicitia honesta copuletur, quippe quae sit etiam utilis, & iucunda, satis constat, honestam amicitiam ab eis plurimum esse diuersam. quae quamuis non sint proprie, & simpliciter amicitiae, & plurimum ab amicitia uera, ac perfecta differant, ut demonstrauiamus; quia tamen homines consueuerunt eas amicitiae nomine appellare, propterea nos etiam communem sequentes loquendi consuetudinem eas appellauimus amicitias, & plures amicitiae species attulimus, quamuis amicitia tantum honesta proprie ac uere dici possit amicitia, & reliquae sint potius imagines quaedam, & similitudines amicitiae, quippe quae dicantur amicitiae, per quandam similitudinem, quia sicut uera amicitia est ob simpliciter bonum hoc est honestatem, quae est simpliciter bonum, ita iucunda amicitia est

INSTITUTIONE 28

est ob voluptatem, quae illis uidetur esse bonum, & utilis etiam est ob utilitatem, quae illis apparet quiddam bonum, licet illa non sint uera bona. ex quo colligi potest, amicitiae definitionem secundum quandam analogiam his amicitiae speciebus conuenire, quippe quae prius quidem honestae amicitiae, reliquis autem posterius, & per quamdam similitudinem sit attribuenda. his ita de amicitia, & de eius speciebus constitutis, nunc reliquum esse uidetur, ut quaedam problematica ad ipsam maxime pertinentia discutiamus: quorum primum est, quisnam sit actus exterior maxime proprius ipsius amicitiae, qui non est aliud, ut rem paucis absoluamus, quam simul, quoad eius fieri potest, conuiuere, & omnes curas, consilia, & arcana cordis sibi vicissim coicere, ex cuius actus intermissione amicitiae ipsae paulatim delentur, quod ex eo praecipue constat, quod ex diuturna amicorum absentia, qui nec per nuntios, neque per epistolas sese salutant, paulatim solet eorum amicitia desinere, ac demum prorsus dissolui; ex quo etiam dici solet, neglectum colloquium multos dissiunxit amicos. secundum problema est, qui nam sint apti, & qui non sint apti ad amicitias contrahendas, & utrum alicui plures esse possint amici, & quales amicos tyranni querere soleant, quod breuiter etiam dissoluentes dicimus, senes ipsos minime aptos esse ad nouas amicitias contrahendas, quinimmo ueteres dirimere, ac dissoluere solitos esse, quippe qui sint maxime austeri, nec mutuo congressu, nec mutuis colloquiis delectantur, nec aliis facile assentiuntur, & cum plurimum sibi arrogant, numquam quid alii dicant, animaduertunt. quauis autem senes non sint apti, ut fiant amici, sunt tamen beneuoli, & bene uolunt aliis euenire, praestoque adsunt in rebus aduersis, quod non ex amicitia, sed ex quadam beneuolentia praestant. contra uero iuueues qui mutuo conuictu delectantur, qui maxime conciliant, & conseruat amicitias, maxime sunt idonei ad nouas amicitias contrahendas. cum autem mutuis conuictus sit is praecipue, per quem amicitiae conciliantur, atque conseruantur, & difficillimum sit cum multis concorditer uiuere, & commorari, hinc profecto nemini mirum uideri debet si multorum amici esse non possimus, cum difficillimum sit, & maxime periculosum, consilia, & arcana cordis pluribus communicare, & probitatis, ac uirtutis multorum periculum facere. quare fit, ut difficillimum sit, in amicitia honesta simul plures amicos esse; quod tamen in amicitia iucunda, & utili non con-

DE AMORALI

tingit, in quibus facile fieri potest, ut multi simul alicui sint amici, cum fieri possit, ut aliquis a multis utilitates, ac voluptates capiat, & multis vicissim utilitati sit, ac voluptati. Tyranni autem non querunt amicos, qui sint verè utiles, & verè iucundi. cuiusmodi sunt studiosi, sed eos qui sunt sibi soli sint iucundi, & utiles, quia non querunt amicos iucundos secundum virtutem, sed secundum sensum; neque querunt amicos utiles ad bona, & honesta, sed astutos potius, & idoneos ad prava imperata exsequenda. Tertium problema est; utrum amicitia, quæ consistit in mutua beneuolentia, & reciproco amore, ita ut amet quispiam amicum, & ab eodem redametur, magis in eo consistat, & ex eo etiam conferuetur, quod amet quispiam amicum, ut oportet, quam ut ab eodem redametur, quod paucis etiam dissoluentes dicimus, amicitiam magis consistere in eo, quod quispiam amet amicum, & magis etiam conservari ex eo, quod quispiam amet amicum, ut decet, & quantum oportet, quam ex eo, quod ab eodem redametur. quare magis etiam laudantur amici, eo quod amicos ament, quam eo quod ab ipsis amentur. quare gratus, & probus amicus dicitur, qui amat, & non qui amatur. amicitia igitur licet consistat in eo, ut amet quispiam, & ametur; magis tamen in eo, ut amet, quam ut ametur, consistit. Quartum problema est; utrum oporteat quempiam seipsum maxime amare, ac laudabile sit, an potius vituperabile, quod breuiter dissoluentes dicimus, amorem sui ipsius dupliciter contingere posse, aut ratione partis sentientis, ac appetentis, aut ratione partis rationalis. neminem igitur oportet esse maxime amatorem sui ipsius ratione partis irrationalis, ac appetitus, quinimmo maxime sunt vituperandi, qui appetitui indulgent, & plus bonorum externorum, ac voluptatum corporis, quam par sit, querunt. decet autem maxime se ipsum amare, secundum mentem, ac rationem, & plurimum sibi virtutum, ac bonorum animi querere; & hic est maxime laudandus, qui magis etiam est sui amator, quam ille, qui appetitui obsequitur, ac indulget. quippe qui maiora, & excellentiora, quam ille, bona sibi comparare studet. quando uirtutes morum ac intellectus longè sunt prestantiores, quam corporis voluptates, aut fortunæ bona. itaque maxime decet hominem se ipsum amare, ratione partis rationalis, quæ est princeps pars ipsius hominis, & eam virtutibus omnibus exornatam reddere, ac secundum rationem vitam traducere; & qui hoc modo se se maxime diligunt, summo opere sunt commendandi.

INSTITUTIONE.

29

dandi; non autem decet quempiam se ipsum maxime amare, secundum sensum, & appetitum & externa bona; ea potissimum de causa exoptare, ut voluptatibus corporis, ac libidinibus indulgere possit; ex quo patet, quo modo amor suipsius, qui græce dicitur philautia, sit turpis, ac vituperabilis, & quo pacto etiam sit honestus, ac laude dignus. Quintum problema est, utrum felix indigeat amicis, quod breuiter etiam dissoluentes dicimus, felicem virum nihil indigere amicis utilibus, & nihil etiam, aut certè parum iucundis, ac facietis, quippe qui sit maxime sibi sufficiens, ita ut amicis utilibus non indigeat, & eius uita ita est cum voluptate, & iucunditate intrinseca coniuncta, ut nihil, aut certè parum indigeat externa voluptate, & iis amicis, qui voluptatem possint afferre. quamuis autem non indigeat amicis utilibus, & parum etiam iucundis, tamen felix præcipue ciuili, qui solitarius esse non potest, & cui simul est cum aliis conuiuiendum, indiget amicis probis, ac sui similibus, ut intueri possit eorum studiosas actiones, quæ sunt admodum similes suis, & illis oblectari, ac ad rectè agendum magis incitari. quas magis intueri, ac dignoscere potest, quam proprias: quando magis aliorum actus, quam nostros intueri, & contemplari possumus; quia maxime nos amantes difficile nostros actus cognoscere, ac diiudicare possumus, adde quod felix propterea indiget probis ac studiosis amicis, ut in eos beneficia conferre, & eorum consilio, ac opera uirtutum actiones commodius exercere possit. sextum problema est, utrum quam plurimi sint nobis amici comparandi; quod dissoluentes dicimus, non multos amicos, nec utiles, neque iucundos esse nobis conciliandos, quando multis utilitatem querentibus non commodè satisfieri potest; & pauci omnino amici iucundi, ac faceti sufficiunt ad oblectandum, sicut facilis modicum sufficit ad epulas condiendas. nec etiam proborum amicorum est ingens multitudo comparanda, quando amicitia in amicorum nimia multitudine consistere non potest. sed amicorum proborum numerus certus, ac diffinitus est parandus, totque sunt amici conciliandi, ut iis satisfacere, & cum iis honestè, ac iucundè conuiuere, & consilia atque arcana cordis communicare possimus. quæ cum non sint plurimis communicanda, sed paucis tantummodo, quorum beneuolentia, fides, ac prudentia iam nobis perspecta sit, & cognita, satis constare potest, in amicitia etiam honesta non plurimos, sed paucos tantum, quorum probitas, ac uirtus iam

H

no-

DE MORALI

nobis perspecta fuerit, nobis esse conciliandos amicos: cum præcipue honesta, ac perfecta amicitia inter paucos inueniatur; neque enim natura pari posse uidetur, ut quispiam multis impense sit amicus; sicut enim fluiui, si in multos riuos scindantur, tennes, atque exigui reddi consueuerunt, sic etiam amicitia in multos dispersita debilitatur, ac languescit; ita ut inter paucos omnino, duos nimirum, uel tres, uel quattuor, tantum perfecta amicitia consistere possit, id quod experientia etiam confirmari potest, cum ex amicitijs illarum tantum celebrari soleant, quæ inter duos tantummodo intercesserunt. Iam igitur satis constat, non esse multos nec utiles, nec iucundos, neque probos, amicos conciliandos, sed satis esse, paucos, ac probos ac studiosos amicos comparare. septimum problema est, utrum in prospera magis, an in aduersa fortuna sit opus amicis: quod etiam dissoluentes dicimus, in utraque ipsis opus esse; in aduersa quidem, ut eorum ope subleuemur; in prospera uero, ut adsint, quibuscum uiuere, & in quos beneficia conferre possimus. uerumtamen est, quod in aduersa quidem fortuna magis utilibus amicis est opus, ut subsidio indigentes opem ab eis consequamur: in prospera uero fortuna magis opus est probis, ac studiosis amicis, ut cum ipsis ætatem agere, & eos beneficiis prosequi possimus, quibus honestius est, quam prauis benefacere. quorum quidem amicorum præsentia in utraq; fortuna est primum suauis, & iucunda; in aduersa quidem, propterea quod qui doloribus grauantur, condolentes amicos inspiciendo non parum subleuari consueuerunt: in prospera uero fortuna amicorum præsentia propterea est plurimum suauis, & iucunda, quod incredibile affert amico voluptatem cogitanti eos suis bonis letari, & maxime gaudere, & sibi prosperam fortunam præsentem gratulari. ultimum problema est, quid nam sit in uera amicitia ac honesta amabiliissimum, ac optabilissimum: quod si rectè perpendamus, non aliud esse cõperiemus, quam simul conuiuere, ac simul versari. nam quemadmodum in amicitia voluptatis venereque causa contracta, amatae aspectu frui amabiliissimum est, quasi ex eo potissimum oriatur, & constet; ita in amicitia uera, ac honesta amabiliissimum, ac optabilissimum est, amicis ueris conuiuere, & simul conuersari, & omnia consilia, atque arcana communicare. & quemadmodum amicitia amatoria maxime conseruatur aspectu amate, sic amicitia propriè dicta uera, ac honesta maxime mutuo conuictu, & cogitationum, atque arcanorum com-

mu-

INSTITVTIONE. 30

municatione conseruatur. cum autem simul conuiuere, & omnia sibi vicissim communicare maxime expetant amici, hinc fit, ut prauorum quidem amicitia sit perniciofa, quia prauas sibi cogitationes communicant; & quotidie fiat deterior, quod simul conuersando mutuo exemplo fiant assidue nequiores: proborum autem amicitia sit bona, quia bona sibi communicant; & assidue fiat melior, quod simul ipsi conuersantes mutuo exemplo ad uirtutes excitentur, seseque moneant, & alter alterum corrigens, eaque sugens, ac exprimens alter ab altero, quæ probat, uterque plurimum in uirtutibus proficiat, & hæc de amicitia speciebus, quæ inter pares, & æquales inueniuntur, & in quada equalitate consistunt, qua equalitate arithmetica obseruantes æqualia rependant, ac par pari referunt si possint, ut studiosus amicus æqua bona ac honesta, utilis, & iucundus æqua, utilia, & iucunda retribuens iis uicissim, a quibus acceperunt, præter quas aliæ consistentes inter impares ac inæquales in quadam inæqualitate, ut inter patrem, & filium, uirum, & uxorem, principem, & subditum inueniuntur, quæ seruantes geometricam proportionem habita ratione dignitatis personarum, qua dignioribus, & plus merentibus maiora etiam tribui debent, non æqualia retribuere, nec par pari, ut aliæ superius explicatè referre debent cum superiores ac præstantiores, ut plus afferunt utilitatis, ita plus etiam amari, coli, & honorari, quam ipsimet amare, colere, vel honorare debeant inferiores, ut seruetur æqualitas geometrica, qua plus merentibus plus etiam est tribuendum, & hac ratione omnes amicitia species ad quandam equalitatem vel arithmetica, ut quæ sunt inter pares, vel geometricam, ut quæ sunt inter inæquales reducuntur. itaque in omni amicitia specie quædam æqualitas requiritur, nam in ea quæ contrahitur inter pares requiritur equalitas arithmetica, qua par pari refertur, in ea quæ inter impares, æqualitas geometrica, qua tribuitur pro meritis, & dignitate superiorum, quæ omnes tamdiu seruantur, quamdiu huiusmodi æqualitates conseruantur. quamobrem sicut amicitia inter pares ab equalitate arithmetica, ita etiam quæ est inter impares ab equalitate geometrica contrahitur, & conseruatur; qua tribuitur quod superiorum dignitatem decet, ac ipsorum merita exposcunt, dum inferiores magis amant, colunt, & reuerentur superiores, quam ab ipsis amentur, colantur, aut honorentur: quia qui plus afferunt utilitatis, ut superiores, impensius amari, coli, & honorari, quam

H 2 alios

DE MORALI

alios amare colere, uel honorare debent. ceterum amicitia, quæ est inter pares, præstantior est, & firmitior, quàm illa, quæ inter imparès intercedit, in quibus si maxima sit aut contingat in gradu distantia, neq; noua contrahi, neque iam contracta conseruari potest, ut inter subditum, & regem, inter viles ac despectos homines, & quam optimos ac præstantissimos uiros amicitia contrahi non potest: & si quæ iam sit inter pares contracta si contingat, ut aliquis eorum ad summum dignitatis, ut pontificiæ aut regiæ maiestatis gradum sit euectus, & qui prius fuerat illius amici remanserint priuati uiri, dissoluitur inter eos amicitia nimio gradu distantes, nec ullus huiusmodi priuatorum hominum auderet umquam, si saperet affirmare se illius esse amicum sed iam de amicitia satis.

De utraq; parte civilis felicitatis actiua, & contemplatiua, quid utraq; sit, & quo modo contemplatiua sit nobilior actiua. Cap. XXI.

CUM iam de virtutibus, & ijs omnibus, quæ ad ultimum finem, ac felicitatem nos perducere posse videretur, satis egerimus, reliquum est, ut de hoc ultimo fine disseramus, tum quædam repetentes eorum, quæ initio huius institutionis tradidimus, tum multa, quæ prætermissa sunt, addicientes. de utraq; igitur parte civilis felicitatis actiua, & contemplatiua disputabimus, ex quibus contemplatiuam longè præstantiorem esse actiua pluribus rationibus comprobabimus. cum autem felicitas sit finis, qui primum solet esse, quod expetitur, & ultimum, quod comparatur non mirum est, si felicitatis naturam, quam initio quasi deliniauimus, hic rursus exactius explicandam suscipiamus; cum præterea civilis felicitatis duæ sint partes, altera quidem actiua, quæ bonis etiam affluentibus externis indiget, & corporis, ut operari sine impedimento possit, altera autem contemplatiua, quæ rerum pulcherrimarum contemplationi uacans, paucioribus corporis bonis ac externis indiget, & de actiua tunc magis, quàm de contemplatiua disputauerimus, nunc de contemplatiua magis, quàm de actiua peragemus; & quis nam sit uerus homo, quæ ipsi uita conueniat, aperiemus, & ita finem optimū huic institutioni imponemus. Felicitas igitur, ut initio diximus, non in habitu, sed in operatione uirtutis perfectæ consistit, ita ut actiua quidem pars in operatione uirtutum moralium, & præcipue ipsius prudentiæ aut iustitiæ legalis, & uniuer-

salis

INSTITUTIONE. 31

salis; contemplatiua uerò in operatione uirtutum intellectiuarum præcipue sapientiæ consistat. cum enim felicitas sit supremus finis, qui est bene viuere, & bene agere, & id non in habitu, sed in operatione consistat, perspicuum est, felicitatem etiam non in habitu, sed in operatione consistere. non igitur in habitu uirtutis, sed in operatione animæ procedente ex ipsa uirtute in uita perfecta felicitas est constituenda: propterea uerò additur in uita perfecta, quod requiritur totum illud uitæ spacium, quo quispiam cœpit agere secundum uirtutes ad extremum usque uitæ, modo sit satis longum, non breue; ex quo non una nec pauca, sed multæ secundum uirtutes frequenter actiones repetitæ felicem hominem reddere possunt. cum autem duplices sint operationes ex quibus aliæ quidem sunt necessariæ, & ob aliud expetendæ, ut medicatio, quæ propter sanitatem expetitur: aliæ uerò non ob aliud, sed per se sint expetendæ, cuiusmodi sunt actiones ipsarum uirtutum; felicitas est in earum operationum numero reponenda, quæ non ob aliud, sed per se sunt expetendæ, cum nullius rei sit indiga, sed se ipsa contenta, & ex se sufficiat. felicitas igitur contemplatiua est operatio optima uirtutis præstantissimæ sapientiæ, & nobilissimæ potentiæ animæ, mentis, ac intellectus, ac præterea nobilissimi obiecti, cum sit contemplatio rerum pulcherrimarum atque diuinarum. erit igitur perfectissima, & summa felicitas operatio hominis ab optima uirtute procedens, quæ sit optimæ, ac nobilissimæ animi potentiæ, & circa optimum, ac nobilissimum obiectum uersetur, quam si magis particulatim explicare uelimus, dicemus perfectissimam, ac summam hominis felicitatem in optima mentis, ac intellectus operatione seu in contemplatione rerum nobilissimarum, ac diuinarum, ut Dei intelligentiarum intellectus, & rerum cælestium consistere, dummodo eiusmodi contemplatio duas habeat conditiones; quarum altera quidem est, ut maiore uitæ partem duret; altera est, ut sit coniuncta cum actionibus uirtutum moralium, quibus homo fit probus, quando fieri nullo modo potest, ut felicitas contemplatiua sit in aliquo, qui prius affectus ipsos, ac perturbationes ope uirtutum moralium non fuerit moderatus, & in actiua felicitate non uixerit. neq; .n. fieri potest, ut ille, qui conturbationis, & confussionis est plenus, & modo huc, modo illuc perturbationibus distrahitur, ac agitur, intellectus uirtutum operationes exerceat, contemplatiuamque felicitatem consequatur, ita, ut rectè

sen-

DE MORALI

sensisse uideantur illi, qui felicitatem actiuam esse materiam idoneam ad contemplatiuam felicitatem suscipiendam asseruerunt, ad quam perinde se habet ut fundamentum ad tectum. quæ quidem tanto potior, ac nobilior est actiua felicitate, quāto subiectæ res, circa quas hæc uersatur, iis, quæ actiuæ subiiciuntur, nobiliores, ac præstantiores existunt, & quanto etiam diuturnior esse potest actiua felicitate, cū magis assidue contemplari, quā alia agendo: & omnino tanto præstantior est ea, quanto intelligibilia nobilitate, ac certitudine, stabilitate uel, rebus agibilibus præstant. tanto præterea est actiua præstantior, quanto actiua pluribus indiget in suis actionibus obeundis, quā ipsa contemplatiua; præterea quia ea felicitas, quæ magis frui potest honesto otio, & quiete quadam, ac animi tranquillitate, præstantior est ea, quæ nihil, uel parum omnino otio frui potest, cur igitur felicitas contemplatiua maxime honesto otio, & quiete frui possit, quandoquidem qui multos labores pertulerunt, ut sapientiam sibi compararent, postquam sunt ipsam consecuti, in contemplatione rerū pulcherrimarum, ac diuinarum maxime conualescunt, & honesto otio fruuntur. actiua uerò felicitas cū ita occupationibus pacis, & belli temporibus distringatur, ut nullo, uel paruo omnino otio frui possit, planè perspectum esse potest, felicitatem contemplatiuam longè præstantiorem esse actiua. per quam etiam homo quasi diuinus efficitur, cū per contemplationē reddatur aliqua ex parte similis Deo, & substantiis abstractis, quæ sola uiuunt contemplatiua uita. quam obrem uiribus omnibus homini est nitendum, ut ea uita uiuat, quæ Deo similis effici possit: proindeque ea omnia præstet, quæ ad uitam contemplatiuam traducendam conducunt; quæ diuina potius, quā humana est dicenda: per quam ab his inferioribus abscedens, ac diuinarum rerum incumbens contemplationi sese Deo similem reddere potest. cui quidem rerum diuinarum cōtemplationi si quis addiderit actiones uirtutū moralium, hic beatus omnino erit, ea beatitudine, quæ iuxta doctrinam Aristotelis, in hac uita possit haberi: ciuilemque felicitatem de qua agimus penitus assequetur, quæ mixta est, ex actione, & contemplatione, seu ex altera parte, quæ dicitur felicitas actiua, quæ est operatio animi secundum perfectissimam uirtutem moralem nempe prudentiam aut iustitiam uniuersalem, in uita perfecta cum affluentia sufficienti bonorum corporis, & fortu-

INSTITVTIONE. 32

fortune, quam semper uoluptas comitatur: & ex altera parte, quæ dicitur contemplatiua, quæ est operatio animi secundum perfectissimam uirtutem contemplatiuam, ipsam nempe sapientiam, in uita perfecta cum affluentia mediocri bonorum corporis, & fortuna, quam semper uoluptas ab ipsarum pullulans operationum perfectione comitatur. itaque danda nobis est opera, ut prius uirtutibus morum imbuamur, quam intellectus uirtutes percipiendas aggrediamur, ut actiuæ partis felicitatis compotes facti, magis idonei simus ad contemplatiuam partem suscipiendam: quando fieri non potest, ut uirtutes intellectus, & felicitatem contemplatiuam ante consequamur, quā uirtutibus moralibus & affectus moderati, & actiuam felicitatem adepti fuerimus. sed iam de uirtutibus, & iis omnibus, quibus humana seu ciuilis felicitas ex Aristotelis sententia comparari possit, & de prima parte ciuilis Philosophiæ latius.

Primæ partis ciuilis Philosophiæ seu morales institutionis Finis.

DE FAMILIARI INSTITVTIONE.

VM ea iam tradiderimus, quibus homo ita uirtutibus instrueretur, ut per eas perfectus, ac felix ciuili felicitate, redderetur. nunc operæ pretium futurum arbitramur, si paucis illa etiam præceperimus, quæ ad rectam familiæ institutionem facere posse videantur. cum enim homo non sibi tantum, sed ceteris etiam, & præcipue domesticis natu-
tus esse debeat, propterea non satis est, sibi compertum esse, quomodo se ipsum recte gubernare possit, sed etiam scire debet, qua ratione sibi domus, seu familia sit regenda. Et quoniam domus constat ex hominibus, & possessione, propterea ut uniuersam domesticam, seu familiarem institutionem doceamus, ea omnia complectemur oratione, quæ ad homines, ex quibus familia constat, & ad possessiones, quibus utitur familia, spectant. itaque quo pacto sese gerere debeant domesticæ inter se societatis partes, qua nam sint uiri leges erga uxorem, & contra, & quæ parentum erga liberos, & liberorum erga parentes, & quæ itidem dominorum erga seruos, & contra; & unde, quaque ratione paranda sint facultates ad alendam familiam necessaria; quam breuissimè nobis fieri poterit, aperiemus. & hac ratione uniuersam rei familiaris doctrinam ac institutionem complectemur: cuius optimum hinc initium sumere nobis posse uidetur, si prius, quid sit domus, quæ sint eius partes, & cuiusmodi sit, & quod duplex domesticum imperium, quoque tempore mas, & femina sint matrimonio copulandi, breuiter explicuerimus. domus igitur prima est societas naturalis ex duabus simplicibus uiri & uxoris, domini, & serui societatibus constans usus quotidiani gratia instituta, ut qui morantur in ea uictu quotidiano simul communicent, ita ut cum primum hæ duæ societates simul copulentur, statim domus ac familia dici possit: quibus præterea si liberi adsint, & accedat etiam societas patri, & filii, tunc non solum domus uerumetiam perfecta domus appellari debeat. partes autem domus sunt quattuor, tres (ut ita dixerim) essentielles, quæ sunt tres illæ simplices uiri & uxoris, domini & serui,

INSTITUTIONE. 33

serui, patris, & filii, societates, & una quodammodo accidentalis, quæ est facultas acquirendi, quæ duplex est: quarum altera quidem acquirit alimentum, & uictum sine medio ex rebus naturalibus, agricultura, pecuaria uenatione, & piscatu, altera uerò quærit alimentum ac uictum cum aliquo medio nummo ipso intercedente, & in res uitæ necessarias commutato, quæ dicitur pecuniaria, cuius duæ sunt species; quarum altera quidem dicitur commutativa, quæ maxime inseruit domesticæ gubernationi, quæ uersatur circa res a natura productas, quarum fructus permutat in nummos, ut eos rursus in alias res uitæ necessarias commutare possit, pro rei familiaris gubernatione: altera uerò dicitur nummularia, quæ res in infinitum nummos augere, quæ non est necessaria neque accommodata domesticæ gubernationi. inter quas duas est una media, quæ ex lapidibus, & syl-
ua ea dua, aut metallis pecunias acquirit, quæ licet sint res naturales, non tamen sunt ita uitæ necessaria, sicut terræ fructus, ac animalium prouentus. Quemadmodum autem domus ex triplici societate constituitur, ita etiam tria imperia in domo reperiuntur, unum quidem herile, & quasi tyrannico simile, quo dominus imperat seruis, non illorum, sed propriæ utilitatis causa: alterum autem regio assimilatur imperio, quo pater imperat liberis, illorum utilitatis causa, quemadmodum subditis rex illorum utilitatis causa imperat. tertium ciuili imperio assimilatur, quo uir præest ipsi uxori ciuilitate iuxta leges matrimonii, quemadmodum etiam ciues cum sunt in magistratibus constituti, ceteris præsumt, secundum leges, ac statuta; differt tamen coniugale imperium à ciuili, quia ciues non perpetuo, sed ad tempus præsumt cum uir per uniuersam uitam uxori præesse debeat nisi præter ordinem naturæ mulier fuerit uiro prudentior, ut illum regere, & illi præesse debeat. quod rarissimè accidit. tunc autem optime familia gubernabitur, cum uir uxori, parentes liberis, & domini seruis præerunt, ac imperabunt. quia perfectius imperfectiori præesse debet: mas autem ut plurimum femina, & pater liberis, & dominus perpetuo seruis perfectior est, ac prudentior. mas autem, & femina non quacumque ætate sunt matrimonio copulandi, sed ea præcipue, in qua uir optimè possit generare, & uxor ipsa concipere. eaque ætate sunt matrimonio copulandi, qua filii non nimium distent ab ætate paterna, quia sic cessaret officium, quod est liberis erga parentes, & parentibus erga liberos. quia liberi paruuli non possint ad-

DE FAMILIARI

iuvare parentes, neq; parentes possint erudire liberos; adhuc tenerā
etate nō egressos; cum prius moriantur senes parentes, quam filios
alere probisque moribus instituere, & à filiis gratiam sibi referenti-
bus adiuvari possint. neq; sint etiam nimium propinqui ætati paren-
tum: quia sic cessaret reuerentia liberorū, quæ debet esse perpetuo. li-
beris erga parentes, & in gubernatione rei familiaris confusio quæ-
dam oriretur: quia filius non facile iussis paternis obtemperat, cum
est propemodum æqualis patri. non sunt præterea mas, & fœmina
in adolescentia matrimonio copulandi; quia adolescentum, ac iu-
niorum fœtus sunt imbecilliores, & puellæ in ea etate uirum expertæ
postea fiunt intemperantiores, & adolescentum corpora per eiusmodi
coniunctionem destituuntur auctione, neque possunt quantum
sit satis, augeri, propterea quod alimentum, quod nutritioni, & au-
ctioni inferuire debet, conuertitur in ipsum semen. neque etiam in
proiectiori etate sunt mas, & fœmina matrimonio copulandi, quia
seniorum etiam fœtus plerumque sunt, & corpore, & animo im-
becilliores, etas igitur matrimonio accommodata erit, fœminæ qui-
dem circa uigesimalium ætatis annum uiro autem circiter trigesimali,
ita enim congruo tempore copulabuntur, & eodem fere tempore
alteri gignendi, & alteri concipiendi facultas desinet, & eorum libe-
ri non solum erunt animo, & corpore rectè dispositi, sed etiam pote-
runt, & à parentibus adhuc uiuentibus optimè educari, & illis ali-
quam gratiam referre; & sub institutione paterna poterunt eò usq;
progredi, ut decedentibus parentibus, eò iam etate processerint,
ut iam sese, & familiam rectè gubernare ualeant, nec eorum, qui ea
etate, qua diximus, matrimonio copulantur, liberorum etas poterit
ita esse proxima ætati parentum, ut desinat reuerentia liberorum
erga parentes. proinde qui uitam diuino cultui non dedicarunt, ea
sunt etate, qua diximus, matrimonio copulandi, his autem
ita constitutis, iam ad institutum aggrediamur, à societate
coniuiali, quæ est prima pars domus, oratio-
nis exordio sumpto.

INSTITUTIONE 34

De societate coniugali, & de legibus proprijs uiri erga uxorem, &
uxoris erga uirum, & de communibus utriusque. Cap. I.

E societate igitur coniugali verba facturi, primū
quidem ad quem finem instituta sit maris, & fœ-
minæ societas, & quæ spectanda sint in uxore
ducenda, & qua etate debeat esse illa, quæ sit
matrimonio copulanda, explicabimus; deinde ve-
rò, quæ seruandæ sint leges uiro erga uxorem;
demum quæ seruari debeant ab uxore erga uirum, aperiemus. Itaq;
societas uiri, & uxoris ea præcipue causa est instituta, ut homo, qui
in indiuiduo perpetuus esse non poterat, in specie saltem per ipsam
propagationem perpetuus foret, & propagationi, conseruandæque
speciei consuleretur: quæ cum nec per marem sine fœmina, nec per
fœminam sine mari conseruari posset, factum est, ut mas & fœmi-
na propagationis gratia natura fuerint copulati, atque coniuncti: tie-
rum tamen est, quod societas uiri, & uxoris non solum est gratia
propagationis natura instituta, ut speciem ipsam conseruent, sed etiā
ob duas alias præcipue causas, tum ut se mutuo adiuuent, sibiq; ui-
cissim opem ferant, tum etiam ut ipsi ualentes liberos imbecillos
labore suo tueantur, & alant, & mox ipsi propter senium imbecillio-
res facti à liberis iam adultis, & ualentibus gratiam referentibus ea-
dem accipiant. quin etiam propterea natura uirum quidem robustio-
rem, mulierem uerò ut plurimum imbecillio-rem fecit, ut magis ad
ineundam copulationem natura impellerentur, eo quod mutuo au-
xilium indigerent; nam fœmina quidem indiget auxilio uiri pro acqui-
rendis facultatibus necessarijs, ac defendendis, id quod sine robore,
ac industria fieri non poterat: uir autem indiget auxilio mulieris, ut
ea domi conseruentur, quæ sunt ab ipso foris parata. quemadmodum
enim acquirendis facultatibus plurimum confert robur, & indu-
stria, sic ad eas conseruandas confert imbecillitas, cum eam ti-
mor sequatur, & ad timorem cautio, & sedulitas consequatur. Inter
omnia uerò, quæ in uxore ducenda sunt spectanda, illud est præci-
puum, ut etatis ratio habeatur; eaq; etate, iuxta Aristotelis, ac Hesio-
dis sententiam, est ducenda, ut adhuc sit puella, & ita tenera etate &
flexibili, ut facile possit moribus, qui uiro grati sint, accommodari,

DE FAMILIARI

dum modo iam sit conceptioni accommodata; quia si foret tanta in
etatibus discrepantia, ut uir quidem generare posset, uxor autem non
posset concipere, tunc frustra eiusmodi copulatio facta uideretur, &
caussa esset discordia, quod maxime uitandum est. nec est uxor na-
tu grandior ducenda, præcipue si cum altero uiro copulata fuerit,
quandoquidem tanta inerit inter ipsos morum dissimilitudo, ut nū-
quam pax, & concordia, aut amor inesse possit. ætas igitur matrimo-
nio accommodata erit uxori circiter xvij. uel xx. aut saltem intra
xxv. annum, qua ætate facile poterit iis moribus assuescere, qui grati
sint uiro; & conceptioni, ac educationi liberorum maxime erit ac-
commodata. ætas autem uiro ad uxorem ducendam accommodata
est circa xxx. uel xxxv. ætatis annum; ex qua re non solum natura tri-
butum feret, uitam alii impartiens, quam sibi parentes tribuerunt, &
domus ac ciuitatis conseruationi prospiciet, uerum etiam omnia præ-
sidia humanæ uitæ necessaria facilius per connubium, quam per soli-
tudinem sibi comparabit: quandoquidem parum est, foris parari fa-
cultates à uiro, nisi mulier sit domi, quæ illas custodiat. illud præterea
nanciscetur commodi, ut liberi gratiam referentes eorum merito-
rum, quæ ipsi in teneriore ætate acceperunt, ipsum in extrema sene-
ctute constitutum alant, & ea incommoda leniant, quæ illam ætatem
uexare solent; quæ multo leuiora uidentur illi iam senio confecto,
qui cernit, se deficiente, liberos fore supersites, qui ipsum referant,
ac exprimant, & quasi perpetuum reddant, dum eius memoriâ con-
seruant, quàm illi, qui liberis orbatu omnem spem posteritatis in se-
ipso deficere, nec ullum uitæ suæ uestigium apud mortales reliqui
animaduertit. cum autem in uxore ducenda nihil sit difficilius ele-
ctione, quandoquidem uirgines domi aluntur, & admodum raro
foras egrediuntur, ita ut difficillimum sit, earum formam, ac mores
perspectos habere, nullaque ratione melius deprehendi possint mo-
res uirginum, quam ex moribus parentum, cum uerisimile sit, ex o-
ptimis parentibus optimos liberos gigni, atque optime educari: pro-
pterea in uxore deligenda maxime danda est opera, ut ea in matri-
monium ducatur uxor, quæ sit iis parentibus orta, qui spectata fue-
rint probitatis, ac uitæ, & quæ sit æqualis cum uiro conditionis, & no-
bilitatis. nam inter eos, qui sint impares conditione, raro pax, & con-
cordia solet esse. ea præterea est uxor ducenda, quæ pulchra sit, ac for-
mosa, aut saltem mediocris pulchritudinis, ac formæ, quædoquidem

INSTITUTIONE. 35

pulchritudo corporis maximum est animi pulchritudinis argumen-
tum: in qua deligenda non grandes dotes, sed potius probos mores
spectare oportet, cum uirtutes longè ampliores dotes, quam pecu-
nia, ferant, quam cum iam domum deduxerit, tum cuius gratia ma-
trimonium contractum sit illi explicans, & qua ratione rei familiaris
curam inter se partiri debeant, ut quæ domi agenda sunt, ad eam
pertineant; quæ foris curanda sunt, ad ipsum spectent, illi tamquam
sociæ ac omnium rerum participi res domesticas commendare de-
bet, ut ipse liberiori, ac alacriori animo, ea foris comparare, ac pro-
uidere possit, quæ sint ad familiam sustinendam necessaria: illi in quâ
memorare debet, non alia de causa naturam prouidam uirum robu-
stiolem, & mulierem imbecilliolem produxisse; nisi ut ille quidem
aptior esset ad facultates foris ex agricultura aut alia quapiam hone-
sta ratione comparandas, mulier uero domi commorans præ timore
sedula magis foret ad ea, quæ parata sunt, custodienda, eaque omnia
uir uxorem docere debet, quæ ad parata custodienda, & conseruar-
da, & sumptus faciendos, & uniuersam domesticam gubernationem
pertineant. cum enim tenera adhuc ætate uxor domum uiri iam ma-
turiore ætatis ingreditur, consentaneum rationi uidetur esse, ut uir
ea doceat uxorem, quæ illam deceant, & eam sensim iis moribus as-
suescat, qui sibi sint grati. plures uero sunt leges, quas uir erga uxorem
seruare debet, quarum prima est, ut quamuis uxor sit inferior uiro,
eam tamen uir tamquam parem, ac sociam tractet, nec ullam in ip-
sam umquam inferat iniuriam, infertur autem uxori iniuria, cum re
uir habet cum muliere aliena. unde omnis concubitus præterquam
uxoris esse debet uiro matrimonio copulato interdictus, ut uxori
nulla relinquatur occasio, uirum quasi iure talionis iniuria per adul-
terium afficiendi. quæ si perspexerit, uirum sibi castitatem obseruan-
tem, nec ullam mulierem sibi præferentem, multo magis ipsa quoque
ad fidem uiro præstandam, & castitatem, ac pudicitiam, quæ in uxo-
re maxime requiritur, obseruandam inflammabitur. si uero secus ui-
rum se gerentem perspexerit, ipsa quoque ad ius talionis reddend-
um incitabitur. qui quidem coniuges adeo temperanter se gerere
debent, ut si forte contingat uiro abesse, aut peregrinari, neutri eo-
rum difficile sit, à re uenera abstinere, & castitatem obseruare. secun-
da est, ne uir uxorem permittat fucato uti ornatu, nam quæ eius-
modi ornatu utuntur, nihil differunt ab histriionibus tragedias agē-
tibus.

DE FAMILIARI

tibus: quemadmodum enim illi ornato ficto prodeuntes apparent reges, cum tamen sint uiles, ac despectæ personæ, sic mulier ficto ornato, & capite, ac facie fictis, atq; vnguentis delibuta, uideri uult speciosa, cum tamen ex iis assidue reddatur deformior. tertia lex est, ut uir nihil omitat, quod ad uxoris disciplinam, ac eruditionem facere posse uideatur, ut ex ea quàm optima liberos procreet quàm optimos, ac reuerentes patris, ac matris custodes, & totius domus seruatores, qui sint eorum senectuti maximum futuri præsidium. quarta est, ut uir cum magna temperantia ad uxorem accedat. quare Romanis lex fuisse traditur, sponso non in luce, sed in tenebris iungi fas esse, & in verbis pudorem, in operibus honestatem, in congressu fidem, ac moderationem seruare debet: & maxime cauere debet, ne quid obsceni in uxoris conspectu loquatur. quinta est, ut parua quidem peccata illi ignoscat, nec minis, aut contumelia, aut verberibus cum uxore agat. si quid uero per ignorantiam deliquerit, ipsam benigne commonefaciat: ratione. n. cum illa est agendum, ut intelligat omnia pro communi utilitate, & pro dignitate, atq; honore coniugii agi. sexta est, ut non incutiat metum uxori seruilis, sed liberalem potius cum verecundia, & pudore coniunctum, ne ipsa seruam se existimans haberi à viro suo, odio in ipsam concepto indignata, nec domum, nec liberos, nec uirum, nec honorem proprium curet, sed quasi desperatione ducta quodcumq; malum attenter. septima ac omnium maxime præcipua est, ut eius imperium in uxorem non tyrannico, nec paucorum imperio assimiletur; in quibus nulla subditorum, sed tantum eorum, qui imperant, utilitatis ratio habetur: sed regio ac optimatum imperio debet esse simile, in quo præcipue subditorum utilitatis ratio habetur; ita ut uir non minus uxoris utilitatem, quàm propriam spectet, eandemque utriusq; utilitatem esse putet, eamque perinde ac seipsum diligat, ut ipsam uicissim ad se amandum inflammet, nec ullam missam faciat occasionem, suum erga eam amorem apud omnes testatum relinquendi. itaq; plurimam eius, quod sibi à priuatis, & publicis negotiis superest, temporis partem cum uxore versari debet, ut omnis illi adempta suspitionis occasione, uehementiori eum amore prosequatur: ex quo id consequentur commodi, ut mutuo sese diligentes, ac adiuvantes uitam maxime iucundam, ac felicem degant: non tamen tanta uir erga uxorem familiaritate debet uti, ut illi contemptui, ac ludibrio ef-

se

INSTITUTIONE. 36

se possit: alioquin hoc plurimorum esset origo malorum. proinde in omnibus actionibus, & sermonibus uir eam grauitatem, ac auctoritatem retinere debet, quàm mulier tantum erga uirum pudorem ac verecundiam obseruet, ut eius admonitiones plurimi faciat. multa præterea possent aliæ recenseri leges, quas uir erga uxorem obseruare debet; sed quod hoc nimis prolixum foret, propterea satis fuerit hæc in uniuersum iuxta doctrinam Aristotelis de uiri legibus erga uxorem dissenuisse. nunc reliquum est, ut eas etiam recenseamus quas uxor erga uirum obseruare debet: quarum prima est, ut uxor rei familiaris curam, custodiendæ suscipiat. iniquum enim esset, si uir, qui acquirendi studio foris laborat, & domum se recipit, quasi in portum tranquillitatis, etiam domi vexaretur. proinde sedulitatem uxor præstare debet, curamq; suscipere omnium rerum, quæ sunt domi. secunda est, ut non permittat quempiam domum ingredi sine uiri præcepto, nihil enim magis formidare debet mulier animi ingenui, quàm rumorem malum. quæ enim semel male audit, siue iure, siue iniuria, magna cum difficultate prosperam apud populum famam recuperare potest. tertia est, ut sumptus, & uestitus, & apparatus minori etiam utatur, quam leges permiserint ciuitatis, ac animaduertat, quod nec vestimentorum nitor, nec gemmarum, aut auri magnitudo tantum ualeat ad mulieris laudem, quantum modestia in rebus, ac studium honeste viuendi: & quod ornatus animi, qui per virtutes præcipue comparatur, maiores, & diuturniores laudes afferre potest. quarta est, ut nihil inquirat eorum, quæ ad remp. spectant, nec ea etiam tractet, quæ ad connubia spectare uidentur; sed cum tempus aduenerit, filias nuptui tradendi, aut nurus accipiendi, in his obedire debet penitus uiro, & sequi sententiam uiri. Quinta est, ut ipsa existimet mores uiri esse legem uitæ suæ, & sese accommodet in quacumq; fortuna moribus uiri, & illi inserviat, ac obsequatur, nisi turpe quid, ac indignum iusserit; à turpibus enim etiam iubente uiro, cauere uxor debet, in aliis autem magis uxor uiro obtemperare debet, quam si empta in domum uenisset: magno enim pretio empta fuit, societate uitæ, & procreatione liberorum, quibus nihil carius esse potest. debet insuper uxor maxime esse casta, pudica, abstinens, ac sobria, taciturna, & stabilis, atq; suorum operum maxime sedula. hæc sunt præcipue tum uiri erga uxorem, tum uxoris erga uirum leges obseruandæ.

sunt

DE FAMILIARI

sunt verò quædam alia communes utriusque tum erga parentes, tum in administratione ipsius domus. debent igitur sese tales erga parentes utriusq; gerere, ut uir quidem non minorem curam uxoris parentum, quam propriorum; & uicissim uxor non minorem parentum uiri, quam propriorum curam suscipiat. deinde filiorum, & rerum omnium domesticarum, tamquam communis boni curam suscipere debent, sese studio & diligentia mutuo superare certantes, ut uterque plurimorum bonorum ad communem utilitatem sit auctor, ut cum ad senectutem peruenerint, onere administrationis functi possint, & sibi ipsis inter se, ac filiis ostendere, quantum profecerint in familiæ gubernatione. debent insuper per omnem uitam Deum colere, & parentes diligere, liberosq; uirtutibus instruere, & erga omnes homines bene affecti esse; ac de omnibus, iuxta cuiuscumque merita, pro uiribus bene mereri. sed de prima domus parte societate coniugali, & de legibus uiri proprijs erga uxorem, & uxoris erga uirum, & communibus utriusq; latius.

De societate domini, & serui, & de legibus quas domini erga famulos, ac ministros, & ipsi erga dominos obseruare debent. Cap. III.

QUÆMADMODVM artes operari non possunt absq; proprijs instrumentis, ita domus recte administrari non potest, nisi adsint famuli seu serui, qui sunt instrumenta animata, actiua, rationalia ipsius domini, qui iussa, ac mandata domini exsequantur. quod cum ita sit, ut hæc doctrina numeris omnibus absoluat, de hac societate nobis est agendum; eaque breuiter sunt attingenda, quæ ad hanc ipsam spectare uideantur. nos igitur eas leges docebimus, quas domini erga ministros ac famulos, & ipsi erga dominos obseruare debent. Prima quidem lex domini, ac patris familias est, ut eos deligat ministros, ac famulos, qui sint industrii, & maxime uersati in iis, quæ ad eorum officia spectant: aut saltem eligantur illi, qui sint apti, ac idonei, ut cito doceantur ea, quæ sunt illis postea committenda; ut quam primum suis actionibus domui utilitati esse possint. secunda est, ut cum primum eos in domum deduxerit, ita cum ipsis uersetur, ut nec per eius affabilitatem superbiant, nec per ipsius minas ita deprimantur, ut uili-

simi

INSTITUTIONE. 37

simi efficiantur. tertia est, ut ministris liberalioribus, quemadmodum sunt procuratores negotiorum, honorem illis conuenientem tribuat: alioquin si viderent se despici, non essent fideles in illis negotijs, quibus præsumunt. alijs autem ministris mercenarijs non tam honorem, quam cibum, & mercedem suggerat. isti enim cibum magis, ac mercedem, quam honorem curant. quarta est, ut laborem, & cibum sufficientem suggerat, ita ut nec laborem sine cibo competenti, nec cibum sine labore tribuat. quinta est, ut prudens paterfamilias iustitiam distributiuam seruans ministros premijs, aut castigatione afficiat, iuxta eorum dignitatem, ac merita ita, ut uictum, vestem, & quietem, & castigationem, secundum eorum merita ministris exhibeat; & secundum singulorum merita, præter mercedem debitam, cibum, & vestem, & quietem, & castigationem famulis distribuat. sexta est, ut eos ad opera faciendi sibi parare studeat, qui neq; timidi sint nimis, aut formidolosi, neq; nimis feroces: quandoquidem timidi propter imbecillitatem naturæ labores ferre non possunt: & nimis ferocibus non commodè imperatur, cum sint audaces, & contemptores mandatorum patrisfamilias, & faciliè in ipsum insurgant. septima est, ut paterfamilias non plures habeat famulos, ac ministros eiusdem generis, ac patriæ, ut Gallos, uel Germanos: quia sectas faciunt in familia, & sua lingua colloquuntur, alijs non intelligentibus, & maiorum inter se consilij coniurant. octaua est, ut ipse studeat famulos probis moribus imbuere, ne per intemperantiam, aut alia uitia deficiant in iis agendis, quæ ad honorem, ac utilitatem familiæ spectant: alioquin si uitijs laborabunt, plurimum detrimenti, ac dedecoris in uniuersam familiam importabunt. cauere præterea paterfamilias debet, ne ministris iniuriam faciat, quibus faciliè potest, & ne quempiam ministrorum iniuria reprehendat, & ne nimiam seueritatem præferat; idq; sibi persuadeat necesse esse, ut non solum timeatur, sed etiam diligatur; eaq; solum imperet, quæ fieri possint; detq; operam, ut ipsis persuadeat, quæcumque domi aguntur, ea sibi perspecta esse, atque cognita; in primisque provideat, ne quid ipsis desit domi, quod ad sufficientem eorum uictum spectet; & eorum merces debito tempore persoluator; quæ duo præcipue famulos, ac ministros in officio retinent, & magis beneuolos, & ad ea, quæ sibi imperantur exsequenda promptiores reddunt, & de commodis, ac honoribus dominorum cogitantes. interea uerò ministrorum, ac famulorum

K

erit,

DE FAMILIARI

erit, nihil eorum omittere, quod utilitati ac honori domino, ac uni-
versa familiae esse possit, & promptè ac fideliter exsequi ea, quæ sibi
à dominis imperantur, & hæc de herili societate satis. *De societate paterna, & iis legibus, quas parentes erga liberos, & vici-
sim liberi erga parentes observare debent. Cap. III.*

PRIMUM igitur, quod ab his, qui liberis daturū
sunt operam, est spectandum, est, ut ea ætate co-
pulentur, qua eos liberos procreare possint, qua-
rum corpora rectè sint disposita, & ad capessē-
das uirtutes accommodata: quod facillè contin-
get, si ea ætate copulabuntur, quam superius sta-
tuimus. secundum animaduertendum est, ut hi-
berno præcipue tempore, & flantibus aquilonibus uentis procrea-
tioni liberorum indulgeant, quia tunc exteriori frigore caliditatem
corporum intro compellente, fit melior concoctio, ac dispositio ma-
gis accommodata generationi. Tertium est, ut prægnantes mulieres,
quæ sint fortis rectè dispositos parituri, duo præcipue observent;
quorum alterū quidè est, ut earū corpora leuibus quibusdā deam-
bulationibus exerceantur, & mens earum tranquillitate fruatur,
& nihil omnino turpe, aut molestum, sed omnia pulchra, & iucū-
da imaginentur. alterum autem est, ut cibis solidioribus, & non ni-
mium tenuibus utantur; ne statim illis concoctis, & in nutritionem
matris conuersis, fortis nutrimento destituatur. cum primum uerò
infans in lucem productus fuerit, eius curam mater suscipere debet,
ac primum quidem eam nutricem eligere, quæ modesta sit, ac tem-
perata, & aliis morum dotibus ornata. quia infantes in posterū mo-
res à nutricis moribus contrahunt; & quæ cum uiro non congregia-
tur, quia lactis, ac sanguinis probitas ad menses transiret, & infantis
alimentum corrumpetur; & quæ maxime sit sobria, nec merum
largiter hauriat, quod perinde esset, ac si infans ipse merum biberet:
quod est illi maximè noxium propter morbos, quos inducere posset
in membris teneris, dum præ sui caliditate ac humiditate uapores
mittit ad caput, quibus epilepsiam, & alios eiusmodi morbos pa-
riat.

INSTITUTIONE. 38

riat: quamvis lōgè satius foret, si genitrix proprijs uberibus infantem
enutrirer, quam eum alteri nutriendum committeret. deinde uerò
maximè prospicere mater debet, ut infantis membra fasciis, ac lin-
teolis, & quibusdā artificiosis instrumentis illæsa defendantur, ne
propter teneritatem lædantur; & usque ad biennium ferè sunt in-
fantes cunabulis mouendi, aut ulnis gestandi, ne ponderis uiolentia
membra propter mollitiem distorqueantur. aut saltem permittendū
est, ut sensim tantummodo circa biennium moueantur, & uocis mo-
dulatione, cantuq; sunt demulcendi. proxima uerò ætas usq; ad quin-
quennium, cuius cura ad genitricem etiam spectat, motu quodam
corporis est exercenda, ad corporis desidiam, ac pigritiam fugiendā.
interea uerò, & usq; ad septennium, dum pueri domi continentur,
nec dum apti sunt disciplinis, maximè cauere matres debent, ut quā
minime cum seruis uersentur, aut colloquantur; & providere debēt
non solum, ne quid obscœnum audiant, aut dicant; uerum etiam ut
ab omni turpi spectaculo submoueantur, ne picturas, aut fabulas spe-
ctent, quæ sint rerum obscœnarum, & turpium imitatrices, ne pue-
ri à primis annis prauis imbuantur moribus, quia quod à teneris im-
primis annis, non facillè deletur. interea etiam mater providere de-
bet, ut pueri nec in continuo metu, ne fiant seruales, nec in perpetua
uoluptate, ne fiant molliores, ac intemperantiores; sed in quadam
mediocritate inter metum, ac uoluptatem educentur. hæc igitur sunt
præcipua, quæ primo septennio, cuius cura maxime ad genitricem
spectat, ab ipsa erga liberos sunt obseruanda. nunc ea etiam subiiciē-
mus, quæ pater pro liberorum educatione, ac disciplinis obseruare
debet: cuius partes sunt, ut cum liberi ad septimum annum peruene-
rint, eorum curam maiore quadam diligentia suscipiat, ut ad bene
uiuendi rationem instituatur. primo igitur providere debet prudēs
ac ingenuus pater, ne liberi cum seruis, aut famulis uersentur, & ut
ab auditu, & visu rerum seruiliū arceantur. nec quippiam turpe di-
cant, aut audiant; nec picturas, aut imagines, aut actus deformes, &
obscœnos aspiciant. proinde cum pueri septennium attigerint, pa-
tres debent liberos optimis pedagogis ac doctoribus committere.
qui ipsos à seruorum, & uiliū hominum contuetudine arceant,
easque familiaritates illis concilient, unde probas actiones, & inge-
nuos mores addiscere queant, & liberalibus artibus erudiri incipiat:
quæ tantū faciendæ sunt, ut nihil præclarius studiis disciplinarum, ac

DE FAMILIARI

bonarum artium à parentibus tradi posse liberis existimari debeat, quæ ideo liberales appellantur, quia liberos homines efficiunt ab omni turpitudine, ac prava cupiditate: quod si filii hebetiori ingenio fuerint, & ad capessendas disciplinas minus idonei, patres curare debent, ut saltem aliquas artes ediscant, ne otio, ac delidia marcescant; & nihil agendo male agere discant. quod si omnibus disciplinis, ac artibus fuerint destituti, saltem curandum est, ut probis moribus imbuantur. quandoquidem præstat, filiis carere, & perpetuo omni progenie orbari, quam eos male moratos alere. ut igitur liberi probis moribus imbuantur, debent parentes, & præceptores dare operam, ut non solum verbis, sed etiam suis exemplis, optimis moribus instruantur: ac in primis curare debent, ut prima Religionis Christianæ præcepta primo quoque tempore, quoad fieri potest, erudiantur, atque precationibus quibusdam quotidie assuescant, ut religionis amor una cum ætate quotidie simul augeat. & quoniam pueri maxime sunt ad voluptates, & incontinentiam natura proclives, propterea sunt ab illis procul arcendi, & uirtutes sunt illis maxime commendanda; ut ad eas vehementius inflammentur. præcipue uero sunt à mendacio prohibendi, ad quod natura sunt proclives, ut pœnas errorum suorum uideant. & quoniam eiusmodi ætas maxime delectatur somno, propterea danda est opera, ne somno nimium occupentur, ut eorum intellectus per uigilias uegetior factus aptior sit ad liberales disciplinas per discendas, neque solum probis moribus, uerum etiam aliis disciplinis pueri sunt instituendi. quattuor autem ferè sunt disciplinæ, quibus pueri, qui sunt futuri studiosi ciues in optima repub. sunt instituendi, gymnastica, seu facultas exercendi corpora, litteraria, musica, & pictura. corpore enim sunt exercendi pueri, tum ualitudinis gratia, quoniam ignauia corpus hebetat, labor firmat; illa maturam senectutem, hic longam adolescentiam reddit: tum etiam quod utiliores sunt reipub. in rebus bellicis, in quibus alacriores sunt, si exercitato corpore ab ipsa pueritia accedant, quam si per ignauiam effeminato. inter uero omnia genera exercendi corpora, nullum utilius, aut commodius pueris esse censemus quam exercitium parue pillæ, quod ceteris omnibus lógo interuallo antecellit, tum quod minorem, quam cetera, apparatus requirat, cum una tantum pillæ, eaque perexigua sufficiat, tum etiam quia sola parua pillæ exercitatio æqualiter omnes corporis partes, & uisum eti-

INSTITUTIONE. 39

ipsum exercet: adde quod est reliquarum omnium longè tutissima, ac securissima, sunt præterea pueri in ipsa grammatica, & iis litteris, quas humaniores appellant, exercendi, quibus facilius possint non solum ipsorummet, ac rei familiaris, & ciuilis gubernandi rationem, sed etiam scientias ipsas contemplatiuas addiscere. pari quoque rationis modo sunt pueri ingenui in facultate pingendi, seu figurandi, aut designandi, exercendi, per quam id consequentur commodi, ut in posterum non decipiantur, si sint empturi uasa, statuas, & supellectilia, domos, & prædia, equos, & alia animalia, cum per hanc pulchrum à turpi, & id, quod proportionem habet, ab eo, quod ea caret, discerni possit. adde quod huiusmodi facultas maxime inseruit architecturæ, quæ non modicum utilitatis, ac ornamenti nobilibus afferre potest. Musica præterea, tribus potissimum de causis, est nobilium pueris addiscenda; tum propter animi relaxationem, ut sit quasi medicina laborum, cuius iucunditate animus iam defessus ita relaxetur, ut uegetior factus ad serias actiones redire possit: tum etiam quia plurimum confert ad uirtutes morales ingenerandas, & ad mores probos efformandos. quia cantibus animus ita disponitur, ut inducatur ad gaudendum, quibus gaudere oportet; & ea, quæ decet, odio prosequenda: tum etiam quia pueri nihil agunt sponte, nisi quod afferat iucunditatem: propterea musica pueris est addiscenda: in qua se exerceant, tum canendo, tum quædam instrumenta pulsando, non tamen sunt omni generi musica, & quibuscumque instrumentis assuescendi, sed honestis tantum cantibus, qui ad uirtutum actiones excitent, & iis tantum instrumentis, quæ non deturpent, neque deforment corpus, nec ipsum reddere possint ineptum ad ciuilem uitam. neque uero solum puerorum curam parentes suscipere debent, uerum etiam puellarum est præcipua cura adhibenda, quæ quidem cura ad matres magis, quam ad patres spectat, sicut optimæ educationis puerorum cura ad patres magis, quam ad matres pertinere uideatur. puellæ igitur sunt domi continendæ, nec permittendum, ut extra domum euagentur: & maxime danda est opera, ut sint continentes, abstinentes, sobriæ, & aliquid assidue propriis manibus operentur, aut lectitent: nec illis est ullo pacto permittendū, ut ociose uiuāt. maxime studendum, ut feminae fiant studiosæ; quia cum sint quasi media pars ciuitatis, ubi fuerint prauè educatæ, & prauis moribus imbutæ, ibi deest quasi medietas felicitatis, itaque puellæ quamuis nō sint exer-

DE FAMILIARI

cendæ in iisdem studiis, in quibus pueros exercendos esse docuimus; debent tamen occupari perpetuo aut circa aliqua opera honesta, aut circa lectiones librorum, & esse taciturnæ, quando maximum ornamentum mulierum est ipsum silentium. hæc igitur sunt, quæ parentes erga liberos, tum suscipiendos, tum enutriendos, ac erudiendos obseruare debent. liberi uero contra tantorum meritorum, nec ingrati, nec immemores, post Deum parentes in primis reuereri, ac diligere, illisq; maxime obedire debent, quos sciunt sui commodi gratia sibi præcipere, ac imperare, ex quo etiam id cõsequenter commodi, ut cum in uiros euaserint, & liberos ipsi quoq; susceperint, sciant, quo pacto sit illis præcipiendum, quando nullus scire potest, quo pacto sit præcipiendũ, nisi prius didicerit, quæ pacto sit obediendum. debent igitur liberi Deum quidem primum, deinde uero parentes proxime post Deũ diligere, ac honorare, quibus honoratis tantũ Deus gaudet, & inhonoratis Deus tantum offenditur, ex sententia Platonis, ut parentum orationes pro liberis à Deo exaudiat sæpe multis liberis profuerint, & eorundem imprecationes in liberos ab eo etiam exaudiat quàm plurimis obfuerint. cum enim honor perfectioribus, & præstantioribus debeatur, & parentes etate, & rerum cognitione, & gubernandi peritia sint liberis præstantiores, iure optimo liberi debent eos proxime post Deum honorare, atq; reuereri. cum præterea superiorum sit imperare, inferiorum obedire, & patres sint superiores liberis, sicut rex est superior subditis, rationi consentaneum est, ut quemadmodum subditi regi, ita liberi parentibus obtemperent. neq; uero solum liberi ipsos parentes diligere, ac honorare, & ipsis obedire debent, uerũ etiam cum iam fuerint adulti, & parentes, aut mala fortuna p̃llos, aut morbis, aut senio imbecillos cõspexerint, ipsis necessaria uitæ suppeditare, & omnes labores perferre, debent, ut ipsis subsidio sint, & tantorum meritorum, quanta ab ipsis acceperunt, nec ingrati, nec immemores, si non quam debent, at saltem, quam possunt, gratiam referant, eorum imbecillitatem, ac indigentiam subleuantes, & eorum conferuationi, quoad fieri possit studentes, & omnino patrum salutem, & commoditatem propriæ præfrentes.

De

INSTITVTIONE. 40

De ratione acquirendi eas facultates, quæ sint ad alendam ac sustinendam familiam necessariæ, & unde præcipue eas querere, & quot debeat obseruare prudens paterfamilias circa acquisitionem, & conseruationem ipsarum. Cap. Ultimum.

ETERVM quoniam domus recte conseruari non potest, nisi præstò sint facultates ad alendam familiam necessariæ, propterea, ne quid omnino, quod ad disciplinam rei familiaris pertinet, omittamus, de ratione etiam facultates eas acquirendi, quibus ali, ac sustentari familia possit, breuiter pertractabimus. ex omnibus autem facultatibus acquirendarum rationibus duæ sunt præcipuæ, & ceteris præferendæ, agricultura, & pastus. nam ex omnibus rebus, ex quibus aliquid exquiratur, nihil agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil honestius, ac iustius esse potest: quippe quæ quæstum honestissimum sine fallacia ac mendacio, & naturalem præbet: quoniam maxime naturale est, ut a terra communi omnium matre alimentum suppeditetur, & ad fortitudinem, ac uires corporis plurimum confertur: cum ita corpora disponat, ut sub dio consistere, & labores tolerare, & aduersus hostes pericula subire ualeant. itaque prudens paterfamilias si natus fuerit præcipue in ea ciuitate, quæ agro abundet, ea sibi prædia comparare debet, quæ sint fructuum omnis generis, & pabulorum, etiam feracia, ut ex agricultura potissimum, & gregibus ac armentis tantam fructuum copiam comparare possit, ut non solum alende familiæ sufficiant: sed etiam tantum superfit, ut ex eorum commutatione in nummos reliqua sibi, ac uniuersæ familiæ necessaria parare ualeat. nam cum terra sit communis omnium mater, optimè ac iustissime acquiruntur, quæcunque ex ipsa per agriculturam, & animalium pastum acquiruntur: quia natura non solum terræ fructus, uerum etiam reliqua omnia animalia hominis gratia produxit ut essent usui omnibus hominibus pro cibo, ac uesitu. cum enim omnia imperfectiora sint gratia perfectiorum, & omnes terræ fructus, cunctaque animalia sint imperfectiora ipso homine, qui est omnium rerum, quæ sunt infra lunam, longè perfectissimus, iure optimo eiusmodi omnia a natura hominis gratia producta fuere. ex quo fit, ut acquirantur.

DE FAMILIARI

sitio q̄ sit ex ag. is, & animalibus, uim domesticis, tū agrestibus, pastu nempe, uenatione, & piscatu, & metallis, ac sylua cædua, maxime sit naturalis ac iusta, & homine libero digna: quæ sit uelut instrumentū rei familiaris gubernanda. quemadmodum enim quilibet artifex propriis indiget instrumentis, quibus opificia sua perficiat, ita paterfamilias quibusdam indiget instrumentis, quibus familiam alere, & conseruare, ac regere possit; quæ præcipue sunt prædia, domus, & pecunia. quemadmodum autem nulla ars appetere debet instrumenta infinita, ita etiam disciplina domus regendæ non debet appetere facultates, ut prædia, domos, ac pecunias in infinitum; sed tantum solummodo appetere debet, quod ad alendam, ac regendam familiam sit satis. quod si quis ea urbe oriundus fuerit, quæ ita careat, priuataq; sit agris feracibus, ut nullo pacto ex terre fructibus nec ex animalium pastu possint ciues ea sibi comparare, quæ sint ad alendam familiam necessaria, tunc ad mercaturam confugiendum est, fouendique sunt mercatores, qui ea, quæ nobis supersunt, aliò deuehant, & permutando, ac uendendo, ea nobis aduehant, quæ necessaria sint. proinde qui modestè mercaturam agunt, nec scænerantur, maxime sunt cari habendi, in ea præcipue urbe, quæ careat agro; nec sunt honoribus arcendi, sed potius publicis muneribus adhibendi. quòd urbem industria sua opulentiorē, ornatioremq; reddant. præterea uerò paterfamilias eam sibi domum comparare debet, quæ & ad habitandum, & ad fructus, & omnia supellectilia reponenda, sit accommodata; ita ut maximè sit commoda, ac salubris pro corporibus ipsis, conseruandis, ut æstate quidem uentorum bonum afflatum, hyeme uerò solem recipiat: quod profectò continget, si fuerit ad meridiem uersa; & quæ præterea sit maximè utilis pro rebus, fructibus quibuscunque, & uestibus, ac supellectilibus conseruandis. neque uerò solum prudens paterfamilias dare debet operam, ut acquirat ea, quæ sint ad alendam, ac sustinendam familiam necessaria, sed etiam quæ sita tueatur, & conseruet. parum enim prodesset acquirere, nisi parta conseruarentur, & perinde esset, ac si quis cribro aquam hauriret. tertio paterfamilias debet esse talis, ut acquisitis diuitiis ornari, ac frui sciat, ita ut illæ sint ipsi plurimo honori, ac usui: quod profectò continget, si sumptus decorè, & opportunè fecerit, tum ædes diuitiis congruentes parando, tum honestam familiam, & uestium, ac supellectilium apparatus habendo, tum beneficentia in amicos, pro diuitiarum quantitate, & personarum dignitate, ytendo: & si

INSTITUTIONE. 41

bi parando, quæ ad uictum, & uitæ commoditatem sint necessaria; nec ita quæsitis rebus pepercerit, ut in abundantiæ egeat, sicut accidit illis, qui uinum acerbum, ac putridum bibunt, ut maturum, ac salubre uendant; & uiles habitant domos, ut splendas locent. Quatuor igitur oportet patremfamilias obseruare in ipsis facultatibus, nepe ut eas acquirat, & quæ sitas tueatur, & diuitias partas in ornamentum, atque honorè conuertat, & illis etiam, ut decet, fruatur. quoniam uerò satis constare potest illis præcipue, qui sana fuerint mente, quomodo diuitiarum parte in honorem conuertere debeant, & quomodo sit ipsis fruendum; propterea satis in præsentia fuerit, ea præcepta complecti, quæ ad ipsarum acquisitionem, & conseruationem facere possent uideantur. tria sunt igitur præcipua obseruanda ab ipso patrefamilias, & æconomus pro acquisitione facultatum, ac diuitiarum. quorum primum est, ut singula negotia distinguat, nec plura simul absq; ordine agenda suscipiat. secundū est, ut inspiciat diligenter, ut plura fructuosa q̄ in fructuosa acquirat, ut plures agros, q̄ plures domos, plures merces, quam plures velles. tertium est, ne in uno solo negotio, quicquid habet, periculo exponat, sed ita negotia diuidat, ut si quid in uno detrimenti patiat, in alio quæstum faciat; & in diuersis sitibus agros possideat, & nō omnes in eodem loco, ne aut siccitate, aut grædine, uel terre sterilitate uniuersalem fructuum penuriam patiat. quod uerò spectat ad partorum conseruationem, quæ cura magis ad uxore, q̄ ad uirū spectat, sicut acquirēdi studiū magis ad uirū, quā ad uxorem pertinet, primum quidem fructus è terra, & animalibus collecti, aut nummis comparati ea diligentia conseruandi, & ea parcimonia distribuendi sunt, ut annuam indigentiam supplere possint; ita ut aliquid potius supersit, quā desit. deinde uerò patresfamilias omnia iubere, ac inspicere debent, nec alienæ diligentia, & curæ perpetuò fidere; sed potius existimare nihil omnino esse, quod equū magis pinguem reddat, quā oculus ipsius domini, nec ullum agro sterquilinum esse commodius, quā uestigia ipsius domini. nisi. n. ipsi domini exemplum diligentia exhibuerint, nec famulos aut ministros, neq; procuratores rerum suarum sedulos, ac diligentes habebunt. præterea uerò debent ipsi domini maxime uigilantes esse, quod magnopere sibi conducet ad rem familiarem conseruandam, & ad ipsam sanitatem. proinde expergisci decet prius dominos, quā famulos, & cubitum ire posterius, & ante lucem surgere, quod & ad

DE FAMILIARI

sanitatem tuendam, & ad rei familiaris curam, & ad philosophiæ, ac litterarum studia prodest quàm plurimum. debent insuper curare patresfamilias, ut fructus collecti, aut nummis comparati pro ipsa familia nutrienda, locis commodis reponantur, in quibus optimè possint conseruari; ac præterea prouidere, ut quæq; instrumenta, ac suppellectilia domus proprijs, ac determinatis locis reponantur, ut proutus eorum sit vsus, quando oportuerit eis uti nec sint diutius requirenda, & sæpe etiam ea respicere debent, ut ispos non lateat, quod in colume, ac saluum sit, ex quo ministris etiam, ac famulis tantum sollicitudinis, ac sedulitatis ingerent, ac excitabunt, ut longè diligentius in eorum custodiam, & conseruationem in posterum incumbant. Et hæc de institutione, ac disciplina familiari satis: cui si adiecerimus ea, quæ ad reipub. institutionem pertinent, uniuersa nobis perfecta erit ea pars Philosophiæ, quam civilem solemus appellare. nos igitur alio orationis exordio sumpto de Reipub. institutione, ac disciplina tractationem aggrediemur, ut huic Philosophiæ parti finem aliquando imponamus.

Secundæ partis civilis Philosophiæ seu de familiari institutione finis

DE REIPVB. INSTITVTIONE.

V. M. actiua seu ciuili philosophia in tres præcipue distributa sit partes, quarum una quidem ea tradit omnia, quibus homo ita virtutibus morum instrui possit, ut per eas perfectus, ac felix ciuili felicitate, quoad eius fieri potest, reddatur; altera verò præcipit ea, quæ ad rectam familiæ institutionem pertineant. tertia demum ea docet, quæ ad rempub. rectè constituendam ac regendam facere posse videantur. & cum iam duas primas partes absoluerimus, eaque docuerimus, quibus homo rectè se ipsum, ac familiam gubernare possit; reliquum est, ut ea etiam complectamur oratione, quæ ad reip. institutionem spectent; eaq; tractamus, quæ ad rempub. rectè instituendam, & gubernandam faciant. ut omnibus numeris eam philosophiæ partem absoluamus, quæ nos actiua, & civilem solemus appellare. cū autem de Rep. recta ratione tractari non possit, nisi prius quid sit ciuitas, exploratum sit, atq; cognitum, cum respub. non sit aliud, quàm ordo ciuitatis, ac præcipue magistratum, ut recto ordine procedamus, de ciuitate prius sermonem instituamus. cum rursus ciuitas, quæ est ultima, atq; suprema omnium societatum, tamquam quoddam totum ex alijs simplicioribus societatibus componatur, & totum perfectè cognosci non possit, nisi prius partes, ex quibus componitur, perspectæ sint, atque cognite, iure optimo de partibus ciuitatis prius est nobis pertractandum. porro cum partes ciuitatis in duplici differentia reperiantur, quando aliæ quidem sunt proximæ, ut uicus, & domus, aliæ verò remotæ, ut domini, & serui, uiri & vxoris, patris & filii societates; cumque uici cognitio pendeat ex cognitione domus, & cognitio domus pendeat ex cognitione primarum simplicium societatum, iure optimo, ut ordine compositiuo, qui est progressus à simplicibus ad composita, procedamus, prius nobis declarandæ uidentur tres primæ ac simplices societates, ex quibus domus, seu familia constituitur, quàm societas domus, & uici, & quàm ciuili etiam explicanda suscipiatur. ceterum cum de simplicibus societatibus iam

DE REIPVB.

satis superius distinxerimus, nihil esse videtur, cur de ipsis iterum disseramus, sed satis esse videtur, si primo quidem de domo, deinde uero de uico, demum de ciuitate breuiter agamus prius, quam de repub. disputationem exordiamur.

De domo & uico, & ciuitate; de ciuitatis fine, quomodo ciuitas sit naturalis, & homo sit animal ciuile ac sociabile, & ciuitas etiam sit prior secundum naturam quam domus, & quam singuli homines. Cap. I.

DOMVS igitur est societas naturalis ex duabus saltem simplicibus societatibus constans, usus quotidiani gratia instituta, ut qui in ea morantur, uictu quotidiano simul communicent. prima enim domus ex duabus simplicibus societatibus uiri, & uxoris; domini, & serui constat, qui eodem pœnu, & eodem foco utuntur, ita ut cū primum adsunt hę due societates, statim domus appellari possit: quod si præter has adsint etiam liberi, ut accedat etiam societas patris, & filii, tunc non solum domus, uerum etiam perfecta domus appellari potest, quoniam uero in domo non est sufficiens uita, cum ibi non adsint omnia, quę ad uitam recte agendam omnino sint satis, idcirco accedendum est ad alias societates, inter quas prima se offert societas uici, qui est tamquam colonia ipsius domus ex ea emanans. sicut enim ciuitas hominum copia nimis exsuperans aliquos in colonias emittit, sic domus hominum numero nimis adaucta aliquos emittit, ex quibus alias sibi construunt domos sit ipse vicus: qui si ipse quoque hominum copia nimis excresecat, alii fiunt uici, ex quibus tandem ciuitas constituitur, quę est per se sufficiens, & societatibus aliis longē sufficientior, cum ibi sint omnia, quę ad uitam commodē degendę sint satis. vicus autem est societas prima ex pluribus domibus constans, non quotidiani usus gratia constituta, sed gratia communicationis commerciorum, & actuum exteriorum, qui non sunt quotidiani. non enim constituitur uicus, ut cohabitantes in eo simul communicent in uictu quotidiano, ut simul comedant, aut eodem igne calefiant, sed ut communicent in actibus, qui extra domum fiunt, ut in mercatura, opificiis, & huiusmodi. porro vicus differt à domo, quę est usus quotidiani gratia instituta, cum ipse sit usus gratia non

quot-

INSTITUTIONE. 43

quotidiani institutus. differt etiam à ciuitate, quod ipse primo, & proxime ex domibus componatur; ciuitas autem nō primo, nec proxime componatur ex domibus, sed primo quidem, & proxime ex ipsis vicis conflatur; secundo uero, & remote ex ipsis etiam domibus componatur. ciuitas demum, ad quam, tamquam ad principem societatem, domus & vici societates reducuntur, est societas ex pluribus vicis constituta, perfecta tamen, atq; ex tot, & eiusmodi vicis conflata, ut sit ibi sufficientia humanę uitę, quę non uiuendi solum, sed potius benè beateque uiuendi gratia est instituta, cum ciuitates constituantur non solum, ut uiuant homines, sed potius ut sufficienter, & benè, ac feliciter uiuant. quandoquidem prudentes legum conditores, & rerum publicarum institutores non solum prouident, ut in ciuitate sint ea omnia, quę ad uitam, & corpus sustinendū sufficiant, sed multo impensiori cura prouident, ut homines in ciuitate uiuant secundum virtutes, ut ciues ipsos, quoad sibi fieri potest, felices, ac beatos reddant. ciuitas autem est societas naturalis, sicut etiam domus, & uici id quod facillè potest comprobari, quandoquidem id, quod ex partibus naturalibus constat, est naturale. cum igitur ciuilis societas ex partibus naturalibus constet, quippe quę constat ex uicis, & uici ex domibus, & domus ex primis societatibus simplicibus, quę omnes naturales sunt, iure optimo ciuilis societas naturalis est diiudicanda, non quod fiat à natura, sicut animal, planta, lapis, & id genus alia, sed idcirco dicitur naturalis homini, quia naturaliter homo ad eam inclinatur. animaduertendum tamen, quod domus, uicus, & ciuitas bifariam sumi possunt, aut pro ædificiis, aut pro societatibus ipsorum hominum. primo quidem modo dicuntur res artificiales; altero uero modo dicuntur esse naturales. ex hoc autem quod homo naturaliter inclinatur ad ciuilem societatem, fit, ut ipse sit à sui natura animal ciuile. quia illud animal, quod naturaliter appetit ciuilem societatem, ex sui natura est animal ciuile: sed homo naturaliter appetit ciuilem societatem, quia naturaliter appetit sufficientiam humanę uitę, quę nec in domo, nec in uico, sed in sola ciuitate haberi potest, propterea fit, ut homo sit à sui natura animal ciuile: quod cum ita sit, si quis ciuitate caruerit, non fortunę vitio, quemadmodum accidit eis, qui paupertate aut aduersa fortuna pressi, cum in ciuili societate uiuere non possint, ciuitates deserere, & agros colere coguntur: sed si per naturam sit alienus à ciuitate,

D. E. R. E. I. T. U. B.

uitate, hic aut est improbus, & habet appetitum ac uoluntatem deprauatam, ut ciuitates deserat, quia nolit legibus, & bonis ciuitatis institutionibus obtemperare, sed seditionis, ac belli sit cupidus; aut est perfectior homine, quod fere supra conditionem humanam paucissimis contentus uiuere uelit suprema uita contemplatiua, ab omni perturbatione remotus, seq; ipsum idcirco a ciuitate subducit, ut melius, atq; comodius contemplationi uacet. itaque homo secundum naturam est animal ciuile, quamuis aliqui reperiantur, qui propter fortunam, aut paupertatem, aut calamitatem aliquam, & aliqui, qui propter naturae prauitatem, & aliqui etiam, qui propter naturae perfectionem extra ciuitates degunt; animaduertendum tamen, quod non eo, modo est naturale homini, ut sit animal ciuile, sicut est naturale igni, ut calefaciat, & lapidi, ut deorsum tendat. quia haec semper eis, & ubique conueniunt: homo uero quamuis naturalem propensionem habeat ad ciuilem vitam traducendam, eiusmodi tamen propensio potest impediri, ita, ut quamuis homo suapte natura sit animal ciuile, non omnes tamen homines ciuitates colant: neque uero solum est animal ciuile, sed etiam est animal sociale magis, quam ullum aliud animal, quod facile persuaderi potest, quia illud animal, cui natura tribuit plura instrumenta accommodata ad societatem, est magis sociale, quia natura nihil facit frustra. cum igitur homo sit eiusmodi, cui soli, praeter ipsam uocem, quae data est pluribus animalibus, ad exprimendum dolorem, & uoluptatem, natura tribuit sermonem, ut significare posset damnum, & utile, atque iustum, & iniustum, circa quae hominis actiones uersantur; & conciliaretur homo homini ad orationis, & uitae societatem: propterea homo est animal sociale magis, quam aliquod aliud animal. iam igitur satis constat, quid sit ipsa ciuitas, & quomodo sit naturalis, ad quam homo ita naturaliter inclinatur, ut maxime sit animal ciuile, ac sociale, quibus ita constitutis, nunc ciuitatem prius esse secundum naturam, quam domum, & quam singulos homines, ostendemus. ubi animaduertendum, quod prioritas secundum naturam, est duplex: altera quidem dicitur secundum perfectionem, altera uero dicitur secundum originem, & generationem. primo modo perfectiora dicuntur esse priora secundum naturam, quam minus perfecta, licet sint posterius genita. secundo modo prius genita dicuntur priora secundum naturam, quam posterius genita licet sint imperfectiora. ci-

uitas

INSTITUTIONE.

44

uitas igitur non dicitur prior secundum naturam, quam domus, & quam singuli homines prioritate originis, & generationis; quin potius est eis generatione posterior, cum ipsam ciuitatem origine, ac generatione praecedant simplices societates, & ipsa etiam domus, ac uicus: sed ciuitas dicitur prior secundum naturam, quam domus, & singuli homines prioritate perfectionis: quoniam omne totum est prius natura, id est perfectione, quam suae partes; quia totum subit rationem perfecti: pars autem subit rationem imperfecti. cum igitur ciuitas sit quoddam totum, & domus, ac singuli homines sint partes ciuitatis, sit perfectior, ut ciuitas prior sit natura, & perfectione, quam domus, & quam singuli homines. quam quidem qui primus constituit, & ei leges praecripit, fuit causa maximorum bonorum hominibus, cum eos ad probitatem uitae reduxerit, fueritq; in causa, ut homines deposita feritate, ac immanitate, & uitiiis aliis posthabitis, pessimi desinerent esse, & secundum leges uiuentes, quae prauos affectus, appetitus, tum concupiscibilis, tum irascibilis compescendos docent, atque compellunt, & secundum uirtutes morales, ac praecipue iustitiam uiuendum monent, omnium animalium optimi efficerentur: qui nisi uiuerent secundum leges, ac iustitiam, quae maxime uiget in ciuili societate, pessimi essent omnium animalium, ac immanissimi, & ad libidinem, ac intemperantiam, & reliqua uitia maxime procliuēs. iam igitur satis constat, quid sit ciuitas, & quo modo sit naturalis; & homo sit animal ciuile ac sociale; & ciuitas sit prius natura quam domus, & quam singuli homines. quibus ita constitutis, ut exactius ciuitatis cognitionem assequamur, sine qua reip. cognitio haberi non potest, ut superius monuimus, quoniam cognitio ciuitatis pendet ex cognitione ciuis, cum non sit aliud ciuis, quam multitudo ciuium, idcirco prius de ipso ciue agemus, & de ciuitate etiam nonnulla adiciemus, & quasdam dubitationes ad hanc materiam pertinentes discutiamus, & deinde de reip. sermonem instituemus.

De

DE RE IPVB.

De ciue, qui proprie sint ciues: ubi quadam dubitationes ad hanc materiã
pertinentes discutiuntur. Cap. II.

CIVES igitur simpliciter, ac proprie non sunt il-
li, qui ciuitate donati sunt, neque quicunque ut
beni colunt; quia hoc modo adueniunt etiam, &
serui essent ciues: nec sunt etiam proprie ciues,
quicunque eodem foro vtuntur; quia illa com-
municatio eiusdem fori non efficit ciuem, alio-
quin quicunque contraherent in eadem ciuitate, & sub iudice illius
ciuitatis litigarent, ciues essent illius ciuitatis; neque etiam pueri, qui
nondum ob ætatem munera publica possunt obire; neque etiam se-
nes à muneribus publicis exempti, ciues simpliciter sunt dicendi, sed
cum hac additione, ut illi quidem imperfecti ciues; hi verò ciues trã-
facti dicantur: nec exules, aut infames dicuntur absolute ciues, sed cū
additione, ut exul ciuis, & infamis ciuis; sed illi tantum simpliciter,
ac absolute, & sine aliqua additione sunt ciues dicendi, qui sunt par-
ticipes potestatis publicè iudicandi, & gerendi magistratus, ac deli-
berandi in concione; uel si non sint acti participes facultatis iudica-
di, ac deliberandi in concione, habilitatem saltem, ac potentiam reti-
nent, qua participes fieri possunt potestatis publicè iudicandi, ac de-
liberandi in illa ciuitate. ex hac autem ciuis diffinitione facile potest
rursus colligi diffinitio ciuitatis; quæ non est aliud, quàm multitudo
huiusmodi ciuium, ac hominum; quibus inestabilitas potestatis pu-
blicè iudicandi, & consulendi, ac deliberandi; quæ ipsa per se sit suf-
ficiens non solum ad viuendum, sed etiam ab bene, beateque uiuen-
dum. ex qua ciuis diffinitione facile etiam deprehendi potest error
illorum, qui dicunt, illum esse ciuem, qui ex patre, & matre ciuibz
est ortus; quidam etiam auos, & proauos, & tritauios, & alios maiores
addunt; quorum opinio est omnino absurda, ac falsa. quia sequere-
tur, quod primi conditores ciuitatis non fuissent ciues; neque etiam
geniti ex primis conditoribus fuissent ciues, quod est absurdum. me-
lius igitur est, ut horum opinione prætermissa, eum simpliciter, ac
proprie ciuem asseramus esse, cui sitabilitas participandi potestatis
publicè iudicandi, ac deliberandi. quod si quis querat, si mutetur rei
pub. forma, ut quæ prius fuerat optimatum, fiat popularis, & aliqui

extra-

INSTITUTIONE.

45

extranei recipiantur ad popularem gubernationem, vtrum isti sic
admissi, & recepti sint verè ciues: nos breuiter dicimus, quod isti
sunt verè ciues, quia facti sunt participes publicè potestatis iudican-
di, ac deliberandi; & idcirco haudquaquam est dubium, an sint ci-
ues, cum id maxime sit certum: sed magis dubitandum est, vtrum iu-
ste, an iniuste facti sint ciues, quia omnino videntur iniuste facti ci-
ues. ex quo alia oritur dubitatio, vtrum illi, qui sunt iniuste facti
ciues, sint verè ciues: quam breuiter dissoluentes dicimus, quod
sicut magistratus, licet iniuste se gerat, tamen magistratum esse di-
cimus; ita aliquem etiam, quamuis iniuste sit factus ciuis, tamen
ciuem dicimus esse, dummodo sit particeps habilitatis potestatis
publicè consulendi, ac iudicandi. si quis præterea querat, vtrum, si
mutetur bona respub. in prauam, ac labem, ut in tyrannidem, & ali-
quid fiat in hac mutata repub. nimirum in tyrannide, dicendum sit
factum à ciuitate; hanc dubitationem dissoluentes dicimus, id om-
nino dicendum esse, factum fuisse à ciuitate, quauis mutata sit reipub. for-
ma: nō tamē dici potest, factum fuisse ab eadē ciuitate, quæ tam diu ma-
net eadē quādiu manet eadē reipub. forma: quæ si mutetur, alia etiam
ciuitas efficitur: unde si ex aristocratiā efficiatur oligarchia, non ea-
dem, sed diuersa ciuitas esse dicetur. eandem enim dicimus ciuita-
tem, si eadem sit reipub. forma; & aliam, ac diuersam, si non eadem,
sed diuersa sit reipub. forma; etiam si idem locus maneat & iidem
homines. si quis præterea querat, vtrum boni ciuis, & boni uiri sit
eadem virtus, dicimus, quod uniuersaliter non est eadem virtus ciuis
boni, & uiri boni: virtus enim boni ciuis est ea, quæ ciuis respicit sa-
lutem ciuitatis, quam maxime incolumem esse cupit, atque elaborat;
ita ut bonus ciuis esse quispiam possit, licet non sit præditus uirtuti-
bus moralibus, quoniam in praua repub. bonus ciuis dicitur, qui be-
nè instructus est ad eam rempub. conseruandam, ut bonus latro, &
bonus leno dicuntur, qui sollertiam habent ad ea scelera patranda.
hic autem virtus non intelligitur proprie, ut secundo ethicorum
definitur, sed sumitur hic pro quocunq; habitu, seu facultate, natura
instituta, uel usu parata; quæ aliquid convenienter fini proposito, licet
sit malus, agitur. virtus autem, qua dicitur uir bonus, est prudentia
vna cum uirtutibus moralibus, ita ut uir bonus quispiam dici non
possit, nisi sit præditus uirtutibus morum. ex quo patet, quod uniuersaliter
non est eadem virtus ciuis boni, & uiri boni. quamuis autem

M

non

DE REIPVB.

non sit vniuersaliter, ac simpliciter eadem virtus cuiuslibet boni ciuis, & boni uiri, nec omnis ciuis bonus idem etiam sit vir bonus, eadem tamen potest esse virtus alicuius boni ciuis, & boni viri. quin immo aliquis eadem virtute potest esse ciuis, bonus, & vir bonus: quia virtus ciuis gerentis magistratum in optima repub. est eadem, quæ boni viri. nam si ciuis aliquis fiat gubernator ciuitatis in optima repub. necesse est, vt sit prudens, alioquin recte optimam rempub. non gubernaret. cui prudentiæ sunt inseparabiliter annexæ omnes virtutes morales; & idcirco alicuius ciuis in optima repub. erit eadem virtus cum virtute boni viri: eius, inquam, ciuis, qui sit gubernator in repub. benè, recteq; instituta. & quoniam contingit, ciuem aliquando præesse, ac regere; interdum uicissim subesse, ac regi, seu gubernari, idcirco non ab re fuerit inquirere, an sit eadem disciplina, & uirtus regentis, & eius, qui regitur. quam dubitationem dissoluentes dicimus, quod non oportet principem, uel gubernatorem instrui disciplina seruii obediendi, sed erudiendus est liberali disciplina obtemperandi: quia prius, quam imperare cœpit, didicisse debuit, quo modo sit parendum; quia bene parendo benè imperare discitur, & idcirco eadem disciplina potest esse regentis, & eius, qui regitur: uirtus autem regentis non est eadem, sed diuersa est à virtute eius, qui regitur. nam præfidenti quidem, ac regenti maxime necessaria est ipsa prudentia, & est maxime propria, & conueniens illi, qui regit, cum sit virtus, per quam benè consulere, bene iudicare, & benè præcipere potest: subdito autem, quatenus regitur, ac subiicitur, non est ita necessaria prudentia, sed sufficit, ut habeat opinionem veram obtemperantem prudentiæ præfidentis: debent tamen subditi aliquid habere prudentiæ, vt mandata principis discernere, atq; agere possint. quoniam verò diximus, illum simpliciter, ac propriè ciuē esse, qui potest esse participes publici magistratus, ex hoc oritur dubitatio de opificibus, & mercenariis; utrum sint veri ciues; quam breuiter dissoluentes dicimus, quod, cum ciuium sint multe, ac diuersæ species, sicut etiam rerum pub. in aliqua repub. opifices, & mercenarii possunt esse ciues, ut in repub. populari, in qua isti etiam possunt esse participes magistratuum, cum in hac soli serui excludantur à participatione magistratuum: in repub. autem optimatum opifices, ac mercenarii non possunt esse ciues, quia non possunt esse participes publici magistratus: in statu autem paucorum potentie

non

M

quam-

INSTITUTIONE.

46

quamuis mercenarii non possint esse ciues, quia in hac non perueniunt ad honores, & magistratus, nisi illi, qui fuerint maxime diuites, mercenarii autem, ut plurimum paupertate premuntur; opifices tamen possunt esse ciues, quia diuites artifices in paucorum potentia publicos honores, & magistratus obtinere, & ciues fieri possunt, si postquam ditati fuerint, abstineant à suis opificijs, & uitam honoratorem, & quàm antea liberaliorem duxerint, in illis autem rebus pub. in quibus opifices, & mercenarii non possunt esse ciues, quamuis nati sint in ciuitate, nec sint aduenæ, nec peregrini, neque serui, neque liberti, sunt in numero ministrorum, aut reipub. aut ciuium priuatorum reponendi. quia uel priuatis hominibus, uel ipsi reipub. ministrant, ac inseruiunt. & hæc de ciuitate, & eius partibus, tum proximis, uico, & domo; tum remotis, primis, ac simplicibus societatibus in præsentia satis. quibus ita cōstitutis, iam tempus est uidetur, ut de republica sermonem instituamus, & quid sit ipsa respub., & quot, & quæ sint species ipsius, ac differentiæ, explicare incipiamus. ceterum cum ciuitas conseruari admodum non possit, nisi præstò sint facultates, ex quibus necessaria suppedientur, idcirco priusquam de repub. agere aggrediamur, de acquirendi facultate sermonem interponemus. quam quidem acquirendi rationem in duo genera partiemur nempe in id, quod alimenta, & in id, quod pecunias acquirit; & de utriusque usu, ac speciebus exacte uerba faciemus. primum quidem igitur agemus de peritia seu facultate acquirendi alimenta; deinde uerò agemus de facultate acquirendi pecunias seu nummos, quorum commutatione nobis ea comparare possimus, quæ sint necessaria, & quibus indigeamus.

M 2 De

DE RE IPV.

De acquirendi facultate tum ea, quæ acquirat alimenta, & victum, & speciebus eius, tum ipsa pecuniaria, & commutativa, & nummularia, & de speciebus nummulariæ. Cap. III.

BIFARIAM igitur hæc facultas acquirendi diuidi potest, in eam partem, quæ acquirat alimenta, & in eam, quæ acquirat pecunias, seu nummos. rursus pars acquirendi alimenta in tres præcipuè diuiditur species; quarum alia quidem acquirat alimenta, & victum ex pastione pecorum, & manucorum, ac placidorum animalium; alia uero ex uenatione syluestrium animalium, & ex piscatu; tertia demum est, quæ victum, & alimenta sibi acquirat ex ipsa agricultura. quare aliqui uiuunt ex pastione, alii ex uenatione, aut piscatu; alii ex ipsa agricultura, & eiusmodi ratio acquirendi victus, & alimenti est maxime naturalis homini, cum per ipsam acquiratur id, quod natura propter hominem præcipuè produxit; quippe quæ non solum plantas, ac fruges, & pabula; verum etiam reliqua animalia propter hominem produxit, ut usui hominis inferuirent, cum igitur natura hæc fecerit propter hominem, idcirco hæc facultas acquirendi victum est maxime naturalis homini, quamuis interdum fieri possit modo iniusto, ut cum sit rapina, dolo, aut furto, qui sunt iniusti modi victum acquirendi. facultas autem acquirendi pecunias duplex existit; quarum altera quidem dicitur commutativa, quæ commutat res in alias res, uel pecunias, seu nummos in res necessarias uitæ; altera uero dicitur nummularia, quæ commutat nummos in alios nummos, ut lucrum fiat, & nummis incrementum ex nummis acquiratur; quam exercent illi, qui scenerantur, & nummorum permutationes exercent, quæ per nummorum permutationes, quas appellat cambia, iuste fieri potest: per scenus, ac usuram numquam iuste fieri potest. de pecuniaria quidem commutativa duo sunt pertractanda. primum enim inuestigandum est, quomodo rei in rem commutatio fuerit introducta. deinde uero querendum, unde nummorum in res, & rerum in nummos commutatio promanarit, ac ortum duxerit. Primum quidem igitur homines cœperunt res naturales, ut fructus terre, ac animalia in alias res naturales commutare; quod alii plura ex aliquibus rebus, & ex aliis

INSTITUTIONE

47

aliis pauciora, quam indigerent, habebant, ut puta qui multum frumenti habebat, & parum vini, commutabat cum eo, qui multum uini, & frumenti parum habebat. quæ permutatio eorumque fiebat, quousque quilibet haberet, quantum sibi satis esset ad uiuendum, & hæc commutatio satis esse poterat pro societate vici, aut unius ciuitatis conseruandæ. verum cum cœpissent homines ciuitates ædificare, & regiones plurimum distantes inhabitare, & in aliqua regione rerum nonnullarum ut aromatum abundantia, nonnullarum ut frumenti indigentia, & in alia opposito modo inueniretur, factum est, ut cum homines diuersarum, ac distantium ciuitatum, & regionum fieri participes omnium bonorum naturalium humanæ uitæ opportunitatem cuperent, atque transportandi, & commutandi res ipsas naturales propter onus, & magnitudinem ipsarum, difficultatem aduerterent, aliquid inuenire studuerint, quod quantitate, ac pondere paruum, & dignitate ac æstimatione magnum facile deferri posset, quod non fuit aliud, quam ipse nummus, per quem emptione res humano usui necessaria comparatur. verum tamen est, quod non statim inuenerunt homines nummum eo, quo nunc impressum signo, sed primò quidem metalla rudia, ac informia deferebant, cuius pondere res ipsas emebant; deinde uero cum ab huiusmodi ponderandi metalli necessitate liberari cuperent imprimere signa seu characteres, aut imagines, & inscriptiones cœperunt, ut quantitas metalli statim, ac nullo negotio discerneretur. quare cœperunt cudi nummi argentei, vel aurei aliquo signo impressi cuiusmodi nunc temporis uti solemus. & hæc de pecuniaria commutativa satis. nunc de pecuniaria nummularia breuiter etiam dicamus, qua non commutantur nummi in res productas à natura, sed nummi commutantur in nummos, quæ ab initio fortassis inconsulto, & quasi fortuito fuit inuenta, quod ex aliqua regione aliqui detulissent nummos, quos pro maiori pretio expenderunt in alia regione. unde factum est, ut nummus acquirere cœperit nummum. quod autem ab initio fortuito factum est, de industria deinde fieri capit. quia homines cœperunt considerare, quomodo in diuersis regionibus nummorum pretia essent diuersa, ut nummorum transmissione, aut permutatione plurimum lucrari possent. unde orta est ars ipsa nummularia, cuius scopus est plurimum nummorum comparare, & augere nummos ratione nummorum, non ad usum aliquem familiæ, uel ciuitatis, sed solummodo gratia congregandi

DE REIPVB.

gandi nummos. qui quidem non sunt verè diuitiæ humanæ, quæ in rebus naturalibus, ut copia vini, tritici, olei, & aliorum eiusmodi, non in nummis consistunt. quare ditiores existimandi sunt ii, qui rebus naturalibus vitæ necessariis, quam ii, qui nummis abundant. hæc autem nummularia in tres diuiditur partes, seu species, mercaturam, fœneratoriam, & mercenariam. rursus mercaturæ, qua maximè nūmi acquiruntur, tres sunt partes nauigatio, qua per mare merces nauigiis feruntur; deuectio, qua per terram curribus, aut iumentis merces vehuntur; & negotiatio, qua nec mari, neque terra mercator ducit merces: sed permanens in aliquo loco merces emit ab alio ductas, & eas vendit, & alias iterum emit, ac uendit ubi negotiatur. ex quibus tutior quidem est deuectio, & negotiatio, quam nauigatio; sed minus lucrantur; minus autem tuta est nauigatio sed plus lucri potest asserre. fœneratoria verò est maxime vituperanda, ac odio digna. mercenariæ demum, quæ est eorum propria, qui mercede conducti pecunias acquirunt, plurimæ sunt differentię, ut cuilibet notum esse potest. porro inter has duas pecuniarias, inter cōmutatiuam, inquam, & nummulariam est vna media, quæ pecuniā acquirit ex incisione lapidum, aut sylvarum, seu lignorum, aut ex metallis: quæ licet sint res naturales, non tamen ita sunt vitæ necessarię, sicut sunt terræ fructus, & animalium prouentus. tot igitur sunt modi præcipui alimenta, & pecunias acquirendi: de quibus licet iis, qui pecuniis acquirēdis studēt, utile foret exquisitius pertractare, quia tamen ad maiora festinamus, nempe ad genera rerum pub. pertractanda, ut ad optimam tandem rempub. edocendam, qui nobis præcipuus est scopus, perueniamus, hæc missa faciemus, & quædam solūmodo præcepta subiiciemus, quæ maximè conferre poterunt iis, qui per emptionem præcipuè, ac venditionem rerum naturalium acquirere pecuniam student. quorum primum est, ut libros perlegant eorum, qui de agricultura, & arte conferendi arbores, & de cura animalium alendorum præcepta tradiderunt; ex quorum lectione discant, quomodo possint augeri fructus, ac prouentus ex agricultura, & cura animalium; vnde multa illis erunt vendenda, ex quibus multā sibi pecuniam comparabunt. secundum est, ut dent operam ut sibi ipsis solis aliquarum rerum uenditionem præparent, ita ut ipsi soli uendant res aliquas in ciuitate. tunc enim ipsi poterunt augere pretia rerum, aliis non vendentibus, & multam sibi pecuniam com-
para-

INSTITVTIONE.

48

parare; id, quod exemplo Thaletis fieri potest manifestum, cui iam cum studium Philosophiæ, uelut inutile obiiceretur, tamquā melius illi foret alicui negotio incumbere, vnde facile ditari posset, ipse cum per Astrologiam futuro anno ubertatem oliuarum fore prospexisset, hyeme adhuc existente priusquam oliuæ florere cepissent, & patum pecuniæ collegisset, olearias officinas, seu torcularia arrabone dato paruo pretio conduxit; cum deinde tempus aduenit olei conficiendi multis simul quærentibus officinas olearias eas quanti voluit locauit; vnde multam lucratus pecuniam docuit perfacile esse Philosophis locupletari, si velint, de quo tamen minimum laborant. ex quo perspicuum fit, quanti momenti sit ad hoc, ut aliquis plurimum sibi pecuniæ comparet, efficere, ut ipse solus aliquod genus rerum venalium vendat; quod tamen magis licet reipub. quam cuiquā priuato; quia respub. magis, quā ullus priuatus pecuniis indiget. ita q; magis licet quarundam rerum, ut salis, & frumenti monopolium reipub. quā cuiusquam priuati esse, ita ut respub. potius, quā aliquis priuatus solus frumenti, vel salis venditionem habeat. sed de vniuersa acquirendi facultate satis. nunc tandem de repub. sermonē instituamus, & quid ipsa sit, & quot, & quæ sint species, eius, ac differentię explicare incipiamus.

De repub. quid sit quot, & quæ sint species, ip-
sius. non in Cap. IIII. tunc op. 13. remanet

ESPVB. igitur non aliud esse videtur, quā ordo ciuitatis tū aliorum magistratuum, tū eius præcipuè, cui tradita est summa omnium rerum potestas. quia igitur, quod gubernat, & summam habet potestatem, dicitur esse respub., hinc fit, ut in populari statu respub. sit populi magistratus, in optimatum statu magistratus, & gubernatio optimatum sit ipsa respublica. quod idem de reliquis intelligendum est, ut Genuensis Respub. non est aliud, quā summus ille magistratus eorum nobilium, & optimorum virorum, qui gubernant; à quo reliqui omnes magistratus dependēt; quorum communi consilio quicquid agitur, id ipsum à repub. agi dicitur. diuiditur autē respublica in rectam, & non rectam: recta quidem respub. dicitur

DE REIPUBLICA

dicitur illa, in qua præcipue queritur communis utilitas eorum, qui subiiciuntur, & illi qui præfunt ciuibus, dominantur tamquam filiis, ac liberis. non recta vero respublica dicitur illa, in qua solum queritur utilitas eorum, qui præfunt, qui ciuibus dominantur tamquam seruis, non tamquam liberis. unde etiam destruit naturam ciuitatis, quæ ex liberis constat, & non ex seruis, cum serui non sint pars ciuitatis, sed potius ministri. quare labes potius, ac transgressio bonæ reipub. quam respub. est appellanda. rursus recta respub. in tres diuiditur species, regnum, aristocratiam, seu optimatum gubernationem, & Rempub. nomine generis appellatam. cuius diuisionis ratio sumitur ex eo, quod superius diximus: cum enim respublica sit ordo supremi magistratus ciuitatis, quod duplex est supremus magistratus, rectus, ac iustus; tot sunt species reipub. rectæ, ac iustæ. magistratus autem summus, rectus, ac iustus est triplex; quando quidem aut unus tantum dominatur, & gubernat, consulens utilitati communi eorū, qui ab ipso gubernantur, & hæc est regia potestas seu regnum; aut plures uno, qui tamen sunt pauci, ac studiosi, dominantur, & gubernant, consulentes utilitati communi eorum, qui ab ipsis reguntur; & hæc est optimatum gubernatio sic dicta, vel ex eo, quod optimi præfunt, uel ex eo, quod huiusmodi respublica ad optimum, & commune bonum omnium ciuium instituitur; aut multi dominantur communi utilitati, & conseruationi totius ciuitatis consulentes; & hæc gubernatio communi nomine reipub. solet appellari. Respublica igitur recta in tres diuiditur species, regnum, aristocratiam, & rempub. communi nomine generis appellatam, quæ licet in eo differant inter se, quod in prima unus tantum, in secunda pauci, in tertia multi dominantur, in eo tamen conueniunt inter se, quod omnes utilitatem, ac bonum commune respiciunt. respublica uero non recta, & iniusta ipsa quoque in tres diuiditur species, quæ sunt labes, ac transgressionēs rectarum rerum pub. quæ sunt tyrannis, oligarchia, seu paucorum potentia, & democratia seu status popularis. cuius diuisionis hæc est ratio, quod sicut recta respub. est ordo supremi magistratus recti, ac iusti consulentis communi utilitati eorum, qui subiiciuntur, & gubernantur. sic respub. non recta, & iniusta est ordo supremi magistratus non recti, sed iniusti propriæ tantum utilitati consulentis. huiusmodi autem magistratus non rectus, & iniustus potest esse triplex. nam aut unus tantum dominatur propriè consulens

INSTITUTIONE.

49

lens utilitati, & ciuibus utens, ut seruis; & hæc iniusta gubernatio dicitur tyrannis, quæ est labes, ac transgressio regni; aut pauci supremo magistratu, ac potestate fungentes dominantur, qui utilitati solummodo diuitum consulunt, & non communi omnium ciuium; & hæc gubernatio latine dicitur paucorum potentia, græcè oligarchia, quæ est labes, ac transgressio optimatum; aut multitudo inops, & egena dominantur, quæ propriam tantum ipsorum egenorum, ac pauperum utilitatem querit, & non communem omnium ciuium; & hæc gubernatio dicitur status popularis, seu democratia, quæ est labes, ac transgressio reipublicæ nomine generis appellatæ. Istæ igitur tres species non rectæ, ac iniustæ reipub. sunt oppositæ illis tribus speciebus reipub. rectæ, & ab illis sunt diuersæ; quia diuersum finem respiciunt, quando istæ quidem propriam, illæ uero communem utilitatem spectant. itaque ueræ, ac rectæ reipub. tres sunt species, regnū, aristocratia, & respub. communi nomine dicta, quarum partes sunt ciues liberi homines, & quarum finis est consulere communi omnium utilitati. reipub. item non rectæ ac uitiosæ tres sunt species, tyrannis, oligarchia, & democratia; quarum partes sunt ciues partim ferè serui, partim liberi, & quarum finis, est consulere priuatis commodis eorum, qui gubernant. de quarum unaquaq; sigillatim uerba faciemus, ab ipso regno orationis exordio sumpto.

De regni speciebus & regno propriè dicto, quomodo constitutatur, ubi quedam dubitationes ad regni pertractationem pertinentes discutuntur. Cap. V.

De regno igitur uerba facturi, primò quidem species eius enumerabimus; deinde quasdam dubitationes, quæ circa regni tractationem contingunt, in medium afferemus, easque dissoluemus. Regiæ igitur potestatis quinque possunt esse species; quarum prima est uelut ea, qua utebatur Lacædemonii in bello, quæ erat authoritas belli perpetua, quæ aliquando per successionem, aliquando per electionem tradebatur; & eiusmodi reges, qui bene regnabant nihil aliud erant, quam duces belli perpetui, qui dum erant in ciuitate subiiciebantur legibus, & non habebant omnium & uitæ, ac necis potestatem; sed dum erant

N

in

DE REIPVB.

in bello omnium uitę, ac necis habebant potestatem, itaque hi reges uniuersalem, ac absolutam habebant potestatem, dum erant in exercitu, ac bello; non autem, dum erant in ciuitate. quod autem huiusmodi regni species esset apud antiquos, compertum est ex ipso Homero, qui introducit Agamemnonem, dum esset in concionibus, maledictis, ac iurgiis ab Achille uexari solitum; cum nero digressus à concionibus in prelio esset occidendi potestatem obtinere. itaque prima spes regni est authoritas imperatoria belli perpetua, quę quandoque obtinebatur per successionem generis, quandoque per electionem, secunda species regni, quę barbarę gentes utebantur, cuiusmodi nunc est regnum Turcarum est maxime proxima, ac similis tyrannidi. nam quia barbarę gentes maxime sunt rudes, & natura ferui, quippe qui corpore quidem plurimum, ingenio uero ac intellectu minimum ualent, a quo animo seruire iugum sub herili imperio sustinent. differt tamen à tyrannide, quia tyrannis quidem non est securus; hæc autem regni species est secuta: quia hæc est secundum leges, & morem patrię, & uolentibus dominatur, & armis a suis ciuibus custoditur: tyranni autem non dominantur secundum leges, & inuitis imperant, neque a suis ciuibus, sed ab externis mercede conductis custodiuntur, quos eo potissimum nomine conducunt, ut sibi custodia sint aduersus ciues. tertia species regni, quę antiquitus utebantur Gręci, erat quasi tyrannis per electionem constituta, differt tamē à tyrannide, quia tyrannis sæpē est per generis successionem, ac perpetua, hæc autem erat per electionem, & quandoque ad certum tempus, quandoque perpetua. reges autem eiusmodi eligebantur alicuius occasionis gratia, quorum potestas eousque durabat, quousque illa occasio permanebat: rebus autem gestis, quarum gratia eligebantur, sæpē ea potestate deponebantur: quę regni species erat similis dictaturę Romanorum. quarta regni species fuit ea, quę priscis illis heroum temporibus utebantur, quę regni species dicta fuit heroica, quia heroes secundum morem patrium, & leges uolentibus dominabantur. eligebantur autem huiusmodi reges sponte ab ipsis populis, ob aliqua beneficia in populos collata, aut quod fuissent inuectores alicuius artis, aut quod bellum gessissent aduersus hostes alicuius populi, & eum ab hostium periculo liberaissent, aut quod homines dispersos congregassent, instituentes ciuitates, & doctes, quomodo ciuilitate sit uiuendum, aut quod regionem alicui popu-

INSTITUTIONE.

50

populo acquisiuisent. huiusmodi igitur heroes de populis benemeriti, de uoluntate ipsorum populorum, qui memores erant, & grati beneficiorum, & successores eorum secundum leges patrię dominabantur, præter autem illas quattuor species regni, quę superius enumerauimus, est quinta species regię gubernationis, quę maxime proprie dicitur regnum, cum uoluntate, & arbitrio unius optimi, ac præstantissimi, & ferē diuini uiri, qui longo interuallo ceteros omnes uirtutibus antecit, respublica ad subditorum utilitatem gubernatur: quod regnum simile est domesticę gubernationi. nam sicut in domo pater familias domum arbitrio quidem suo sed tamen ad utilitatem totius familię gubernat; sic in ciuitate. & regno Rex ciuitates subiectas arbitrio quidem suo, sed ad communem subditorum utilitatem gubernat, ac moderatur. istę igitur sunt quinque species regni, ex quibus quinta species est omnium optima; de quę potissimum disputabimus; dubitationes, quę circa ipsam contingunt, afferentes, & alia, quę ad eius cognitionem assequendam pertinere uidentur, discutientes. igitur quinta species regni, quod uniuersale, seu plenum dicitur, quodque optimam reipublicę speciem constituit, cognitio nobis magis perspecta fiat, atque cognita, afferendę sunt plures dubitationes, ac dissoluendę. quarum prima est, utrum magis expediat ciuitatem ab optimo uiro, an ab optimis legibus gubernari. nam magis expedire uidetur optimum uirum, qui sit uiua lex, quę optimas leges scriptas ciuitatem gubernare, quia lex de uniuersalibus tantum discernere potest, non autem de particularibus, ac singularibus, quę cum infinita sint, legibus comprehendere non possunt. uir autem optimus iudicio, ac prudentia sua potest etiam de singularibus casibus discernere, qui quotidie accidunt. itaque melius esse uidetur ciuitatem gubernari ab optimo uiro, qui sit uiua lex, quàm ab optimis legibus scriptis. ex alia tamen parte melius esse uidetur ciuitatem ab optimis legibus scriptis, quàm ab optimo uiro gubernari; quando melius est, ut id in reipublica dominetur, quod caret perturbationibus, quàm illud, quod habet perturbationes natura sibi connatas, & coniunctas. cum igitur leges optimę careant perturbationibus, homo uero subiacetur affectibus, & perturbationibus animi, melius omnino uidetur esse, ciuitatem ab optimis legibus scriptis, quàm ab optimo uiro gubernari. quam dubitationem dissoluentes dicimus, melius esse leges ipsas optimas, quęcunque comprehendant, in iis præualere, & firmas,

DE RE IPVB.

ac inuiolabiles conseruari: sicubi verò deficiant propterea quòd cum
ita singularia complecti non possint, in quibus ipsæ deficiunt, in iis
ab optimo viro prudentia, & æquitate sua suppleri. ex his autem e-
mergit alia dubitatio non contemnenda: cum enim multa sint, quæ
à legibus non comprehenduntur, neque determinantur, in quibus ho-
mo supplere debet prudentia, & æquitate sua, iure optimo quispiam
querere posset, utrum danda sit potestas uni viro optimo, an multis
ea supplendi, in quibus leges ipsæ deficiunt, quam breuiter dissol-
uentes dicimus, magis expedire potestatem huiusmodi tribui mul-
tis, quàm vnitum quia multi melius discernere possunt, quàm unus
tum etiam quia iudicium multorum sæpè melius est, quàm iudiciū
singuli cuiusque; sicut conuiuium ex multis ferculis paratum, & ad
quod plures conferunt, melius, seu pulchrius est, quàm mensa sim-
plex: tum etiam quia multi minus errori subiciuntur, quàm vnus;
quia difficilius est, vt iudicium multorum aberret, quàm iudicium
vnius. hos autem multos, quos minus decipi dicimus in iudicando,
quam unum, uolumus esse homines prudentes, ac liberos, qui nihil
agant præter leges, nisi in iis, in quibus leges ipsæ deficiunt; quarum
defectū melius est multorum iudicio, quàm vnius suppleri. quo-
niam verò plures bonos magis expedit, & præstat defectum legum
supplere, atque gubernare, quàm unum, hinc fit, ut aristocratia, in
qua plures boni gubernant, sit melior, ac præstantior, quàm regnū,
modò reperiantur plures optimi, atque præstantissimi viri. quia autē
difficillimum est inuenire plures virtute maximè præstantes, idcirco
ab initio constitutus fuit rex; quia facilius fuit inuenire unum præ-
stantem prudentia virum, quàm multos. præterea quia ab initio ciui-
tates erant parue sufficiebat vnus ad gubernandum, tum etiam quia
volentes populi iis, qui de illis fuissent benemeriti gratiā referre, gu-
bernationem, ac principatum illis deferebant. quod etiam melius
sit ciuitatem à multis probis, atque optimis viris, quàm ab vno opti-
mo rege gubernari. ex eo etiam apparet, quòd cum filii succedant
in regno parentibus, patri bono, ac prudenti succedere potest prauus,
uel stultus filius, quod est maximè perniciosum, & idcirco me-
lius est a multis optimis per electionem assumptis, quàm ab uno tan-
tum optimo rege rempub. gubernari. quod si quis dicat, rex bonus
non relinquet filio eam gubernationem, nisi eum probum, ac stu-
diosum, ac maximè idoneum cognouerit, sed alii tradet imperium,
si fi-

INSTITUTIONE.

51

si filium nequam esse cognouerit, dicimus, quòd in hoc non est ad-
modum fidendum, vt pater melius cupiat aliis, quàm filiis suis; quan-
doquidem parentum amor in filios adeò vehemens est, ut facile de-
cipi possint in iudicando, eos iudicantes maximè studiosos, qui ui-
tiis plurimum laborent, concludimus igitur meliorem esse gubernationem
plurium proborum, ac studiosorum, quàm vnius tantum opti-
mi viri: & ita meliorem esse aristocratiam, quam regnum. satius
igitur est, plures optimos, ac virtute pares, ac similes, quam vnum tan-
tum gubernare; quia vnus non potest cuncta discernere: & idcirco
plures adhibendi sunt gubernatores, quia melius discernunt. & cum
sint meliores plures probi, quàm vnus, perspicuum est satius esse, ac
magis expedire plures virtute pares, quàm unum tantum secundū
leges dominari, quia plures melius iudicare, ac discernere possunt,
& prudentia, & æquitate sua ea supplere. in quibus leges deficiunt,
quàm vnus; & idcirco magis expedit plures probos, ac uirtute pa-
res, quàm unum tantum dominari. quo patet, meliorem esse aristo-
cratiam, si plures optimi possent inueniri, quam ipsum regnum, quē
admodum etiam superius monuimus. si quis tamen inter sui simi-
les, ac studiosos, & probos tanta prudentia, ac uirtute præstet, ut
eius uirtus maior sit omnium aliorum uirtute, & ipse uideatur ho-
mo quasi diuinus æquum est, ac iustum huiusmodi virum præstan-
tissima uirtute præditum cunctis aliis perpetuò imperare omni prorsus
exclusa parendi vicissitudine, & ita regem perpetuum constitui;
quia sicut hic longè alios uirtute præstat, sic etiam iustum est, ut ho-
nore, ac dignitate antecellat, & princeps, ac rex omnium constitutur,
tum etiam quia huiusmodi uir optimus, ac longè ceteris omnibus
uirtute superior, cum non sit equalis ceteris, sed longè alios excedat,
ita, vt neque pars ciuitatis neque in ciuium numero reponendus ui-
deatur aut est interficiendus, aut expellendus, ac relegendus ex ciui-
tate, aut ita constituendus in Repub. ut uicissim pareat, atque impe-
ret, aut perpetuò debet dominari. atqui non est interficiendus, quia
iniustissimum esset interficere præstantissimum uirtute uirum; quia
sic uirtus noceret studioso, quod illi causa esset necis, quod est absur-
dum. neque etiam est expellendus, aut relegendus ex ciuitate, quia
maximè foret absurdum ex ciuitate expellere præstantissimum ui-
tute uirum, qui plurimo usui, ac ornamento ciuitati esse possit, immò
summa fieret iniuria ciuitati, si ipse expelleretur. neque debet obno-

xiis

DE REIPVB.

xius esse uicissitudini parendi, ac imperandi, cum habeat rationem totius, si comparatur illis, quibus longè virtute excellit; partis uero rationem subiret, si quando aliis subiiceretur. cum autem absurdum sit, ut id, quod habet rationem totius subeat rationem partis, absurdum etiam est, hunc virtute præstantissimum uirum unquam alicui subiici, atque parere. reliquum igitur est, ut hic uirtute præstantissimus, & quasi diuinus homo perpetuò dominari debeat, nec unquam subiici, & reliqui omnes ei debeant optemperare ita, ut rex perpetuus aliorum constituatur; quia modus, quo iustum est omnino aliquem pluribus dominari sumitur ab excellentia bonorum, nō quidem externorum, ut diuitiarum, aut nobilitatis, aut libertatis, aut aliorum huiusmodi, quæ ab imperitis summa existimantur bona; sed sumitur ab excellentia bonorum animi, quæ sunt aliis bonis longè præferenda. quare non omnino iustum est, ut imperium, seu regnum illi deferatur, qui bonis externis longè ceteros antecedit, sed ei potius, qui bonis animi ac uirtutibus reliquos omnes magno superet interuallo, ita, ut non ille, qui bonis externis, ac fortune, sed ille, qui bonis animi longè ceteros antecedit, rex aliorum sit constituendus. si quis igitur uir maxime singularis tantopere ceteris uirtute præstet, ut eius uirtus maior sit ceterorum omnium uirtute, hic omnibus imperare ac dominari, & rex eorum omnium constitui debet, præsertim si fuerit ibi multitudo ciuilis, quæ sit natura apta ad parendū uni excellentissimo uirtute uiro. tunc enim optime constituitur regnum, sicut rectè constituitur aristocratia seu optimatum gubernatio: de qua deinceps disseremus, cum ciuilis multitudo natura apta est, ac disposita ad ferendam plurium paucorum tamē studioforum, ac proborum virorum gubernationem: quæ cum regia conuenit, quia utraque uirtutem respicit, & eius in primis rationem habet, cum utraque uirtute maxime præstantes principes habeat. differt tamen à regia, quia in aristocratia quidem plures numero, in regia uerò unus tantum dominatur. quare si aristocratica gubernatio inueniretur, esset etiam melior quàm regia; quia melius gubernarent plures uirtutibus præstantissimi uiri, quàm unus tantum uirtutibus præstantissimus. quia uerò difficillimum est, plures uirtute præstantissimos inueniri, idcirco ad eam sententiam descendimus, ut asseramus regnum esse optimum omnium rerum publicarum etiam bonarum, quæ minori negotio, ac difficultate inueniri possunt, dummodo

INSTITVTIONE 52

modo rex sit uirtutibus præstantissimus, & quasi diuinus, & non ex genere, ac successione, sed electione fiat; quia melius est eo modo sumere regem, quo eum possumus meliorem assumere. cum igitur per electionem possumus eum assumere meliorem, quàm per generis, ac familiæ successionem, propterea melius est per electionem, quàm per successionem regem ipsum assumere; qui quidem quærat utilitatem communē, & curet, ut diuites tantum possideant proprias diuitias, & ne inferiores a potentioribus opprimantur, non peregrinos ad sui corporis custodiā quærens, sed propriis ciuibus potius fidens, & contentus. cum autem iam de regno satis abunde disseruerimus, nunc de aristocratia, quæ maximam habet cum regno similitudinem, sermonem aggrediemur, ipsamque in suas species distinguemus.

De speciebus aristocratiae, & quæ sit inter ipsas optima. Cap. VI.

QVATTVOR igitur sunt species reipub. optimatum; quarum prima est ea, in qua uiri simplices, ac absolute boni, ac uirtute præditi gubernant, atque dominantur: in qua sola sit, ut idem possit esse uir optimus, & ciuis optimus; in qua solum bonorum animi, ac uirtutum, & non bonorum externorum ratio solet haberi in iis eligendis, qui sint reipub. præfuturi. secunda species optimatum est ea, in qua non solum uirtutis, ut in prima, sed tum diuitiarum, tum uirtutis habetur ratio in distribuendis magistratibus, ac honoribus publicis: quæ in hoc differt à paucorum potentia, quia non solum diuitias, ut illa respicit, sed & multò magis ipsam uirtutem: & in altera quidem scopus præcipuus est, ut boni simpliciter ac studiosi uiri, qui sint diuites, gubernent; in altera scopus præcipuus est, ut soli diuites imperii gerant habenas. differt etiam ab ea, quæ dicitur respub. quia in hac solum uirtutis, & diuitiarum; in repub. uerò libertatis, populi, diuitiarum, & uirtutis mixta habetur ratio. tertia species optimatum est ea, in qua trium habetur ratio in distribuendis magistratibus, & honoribus publicis, nempe diuitiarum, uirtutis, & populi. fieri enim potest, ut in distribuendis magistratibus, ho-

DE RE IPVB.

honoribus publicis habeatur ratio diuitiarum uirtutis, & populi, qua optimatum specie utebantur Carthaginienſes, quorum reſpubli-
ca mixta, ac temperata erat ex oligarchia, ariſtocratia, & democra-
tia. quarta ſpecies uero eſt ea, in qua ratio habetur duorum, uirtutis,
& populi, fieri enim poteſt, ut in diſtribuendis magiſtratibus, ac ho-
noribus publicis, habeatur ratio uirtutis, & populi: qua optimatum
ſpecie utebantur Lacædæmones, quorum reſpub. temperata erat ac
mixta ex ariſtocratia, & democratia, qui in mandandis magiſtra-
tibus uirtutem, & populum ſpectabant, quattuor igitur ſunt ſpe-
cies optimatum; ſed prima eſt optima, quæ ſimpliciter, ac abſo-
lutè eſt ſolius uirtutis coniectrix, atque amula. aliæ uero tres
aliquid aliud reſpiciunt præter uirtutem, quia tamen uirtus eſt cõ-
munis cunctis optimatum ſpeciebus, & omnes etiam aliæ ſpecies
præter primam reſpiciunt ipſam uirtutem, propterea dicuntur &
illæ optimatum gubernationes, quamuis non ſint puræ gubernatio-
nes optimatum, ſed ſint mixtæ; quia uel reſpiciunt uirtutem, ac diui-
tias, dum aſſumunt ad magiſtratus, & eos, qui ſunt diuites, & eos, qui
ſunt ſtudioſi; uel reſpiciunt uirtutem, diuitias, & populum, dum
aſſumunt ad magiſtratus gerendos & eos, qui ſunt ſtudioſi, & eos,
qui ſunt diuites, & eos, qui ſunt de populo: aut reſpiciunt uirtutem, &
populum, non autem diuitias, dum aſſumunt ad magiſtratus, & pu-
blicos honores & eos, qui uirtute ſunt præditi, & eos etiam, qui ſunt
de populo. itaque ſola prima ſpecies optimatum eſt pura, quia ſolam
uirtutem reſpicit; & communem utilitatem: reliquæ uero non
ſunt puræ gubernationes optimatum, quod non ſolam
uirtutem, ſed præter ipſam aliquid aliud reſpi-
ciant, atque coniectant, quemadmo-
dum declarauimus. & hæc

de regno,

& ariſtocratia ſatis, nunc uero de Repub. commu-
ni nomine appellata di-
camus.

De

INSTITUTIONE.

53

De Repub. communi nomine dicta quomodo ex populari ſtatu, & pau-
corum potentia componatur, quod ſit ſignum ipſius rectè compoſitæ,
& cur in ipſa ſit habenda maxima ratio ciuium mediocrium non ſo-
lum ut ſit firmior, ac diuturnior ſed etiam quia reſpub. media, quæ con-
ſtat ex ciuibus mediocribus eſt omnium optima excepta regia, & A-
riſtocratica gubernatione. Cap. VII.

RESPVB. igitur communi nomine dicta eſt
ea, quæ in diſtribuendis honoribus, & magi-
ſtratibus libertatis, & diuitiarum ſolet habere
rationem, quæ ut reſpicit libertatem, ſapit na-
turā ſtatus popularis; ut reſpicit diuitias, ſapit na-
turam potentiæ paucorum ita, ut reſpub. com-
muni nomine dicta mixtio quædam uideatur
eſſe paucorum potentiæ, & popularis gubernationis. vbi cunq; igitur
huiusmodi ſpecies gubernationis reperitur, quæ conſtet ex pauperi-
bus, & diuitibus reſpub. gerentibus, illa uocari ſolet reſpub. com-
muni nomine dicta, quæ eſt mixtio gubernationis pauperum, & ip-
ſorum diuitum libertatē, & diuitias in publicis honoribus, & magi-
ſtratibus diſtribuendis, & communem utilitatem reſpicientium. cū
autem reſpub. communi nomine dicta ex populari ſtatu, & pauco-
rum potentia miſceatur, atq; componatur, haud ab re fuerit modū
inueſtigare, quo ipſa ex illis componatur: quod facilius aſſequemur,
ſi quot ſint partes in omni republica neceſſariæ, expoſuerimus. Par-
tes igitur, quæ neceſſe eſt, ut ſint in omni republica, ſunt præcipue
tres; nempe iudicia, ſeu iudices, conſilium, ſeu concio, & magiſtra-
tus. ex quibus quidem reipub. partibus tres modi ſumuntur mixtio-
nis, ſeu compoſitionis reipub. communi nomine dictæ; quorum pri-
mus quidem ſumitur ex parte iudiciorum hoc pacto. quia paucorū
potentia legem habet, quæ diuitibus quidem pœnam conſtituit, niſi
accedant ad iudicia: pauperibus uero nullam mercedem conſtituit,
licet iudiciis obeundis adſint. quæ lex fauēt ipſis diuitibus, quia hac
lege ex eo quod puniuntur, niſi accedant ad iudicia, facilius compel-
luntur, ut adſint iudiciis obeundis: pauperes uero, cum nullo præ-
mio per eam legem alliciantur, ut adſint iudiciis obeundis, & ſibi ui-
cum comparare cogantur, cauſſam habent omittendi iudicia, &
itā poſthabentur. contra uero ſtatus popularis habet legem, quæ pau-
peri-

DE REIPVB.

peribus quidem mercedem constituit, si iudiciis adsint; diuitibus autem nullam penam constituit, quamuis iudiciis exercendis non adsint, quæ lex fauet pauperibus, qui mercede, ac præmio incitantur, ut adsint iudiciis exercendis, cum interim nulla sit causa diuitibus, cur iudiciis adesse sit eis expetendum. ex his autem duabus legibus componitur lex communis, & media, quæ partem quidem seu conditionem alteram sumit ex lege paucorum, partem uero, seu conditionem alteram sumit ex lege status popularis. quæ quidem lex pœnam constituit diuitibus, nisi iudiciis exercendis adsint: & hanc partem mutatur à lege paucorum, & pauperibus mercedem constituit, si adsint iudiciis exercendis, & hanc partem sumit à lege status popularis. & hæc lex est maximè accommodata reipub. communi nomine dicta, ex qua & diuites, & pauperes ad iudicia exercenda alliciuntur. secundus modus, quo respub. communi nomine dicta componitur ex populari statu, & paucorum potentia, sumitur ex parte consilii, seu concionis; quia paucorum potentia legem habet, qua facultas consultandi, ac deliberandi tantum iis permittitur, qui magnum habeant censum, & sint valde diuites; contra vero status popularis habet legem, quæ præcipit, ut iis, qui exiguum penitus censum possident ad concionem accedant, & facultatem habeant consultandi, ac deliberandi iis de rebus, quæ ad rempub. spectant. quæ quidem leges minimè sese compatiuntur, cum altera quidem diuites tantum, altera uero pauperes ad concionem admittat. ex his autem duabus legibus constat lex media, quæ facultatem permittit ad concionem accedendi, & consultandi, ac deliberandi iis, qui medium censum obtinent ita, ut neque pauperes excludat, ut lex paucorum; neque diuites, ut lex status popularis. & hæc lex maximè est accommodata ad rempub. communiter dictam constituendam. tertius modus compositionis reipub. communiter dicta ex paucorum potentia, & populari statu sumitur ex parte magistratuum creandorum. nam paucorum potentia legem habet, ut magistratus electione creentur, & ex censu status autem popularis habet legem, ut magistratus sorte sumantur, & non ex censu, ex quibus componitur lex media, quæ partem quidem alteram sumit à lege paucorum, alteram uero à lege status popularis: quæ constituit, ut magistratus electione, & non ex censu creentur, quæ maxime apposta est ad rempub. communiter dictam constituendam. apparet igitur quomodo respub. communi nomine dicta

INSTITUTIONE. 54

dicta sit mixtio paucorum potentie, & status popularis. si quis autem signum aliquod habere percipiat, quo dignoscere possit, quando respub. communiter dicta rectè sit mixta, & composita ex populari statu, & paucorum potentia, dicimus tunc rectè compositam esse, cum populari comparata videtur esse popularis, & paucorum gubernationi comparata, videtur esse gubernatio paucorum quamuis neutra sit illarum. quia natura medii est, ut si comparetur utrisque extremis videatur esse utrumque eorum, licet neutrum sit illorum sicuti tepidum videtur esse calidum, si frigido comparatur, & idem videtur esse frigidum, si calido ipsi comparatur. quæ quidem respublica, si diutissime sit conseruanda, ita debet esse temperata, & constituta, ut nulla sit prorsus pars ciuitatis, quæ aliam reipublicæ formam desideret, sed sint omnes presenti statui contenti. quam quidem rempub. communi nomine dictam legumlatores instituturi, plurimam rationem mediocrium ciuium habere debent, sibi persuadentes, eam reipub. firmam ac stabilem futuram, in qua ciues mediocres præualebunt utrisque extremis diuitibus, ac pauperibus, aut saltem illorum alteri parti diuitibus aut pauperibus ita, ut medii ciues sint potentiores, quam diuites, & pauperes simul, aut certè quam diuites separatim, & quam pauperes separatim. neque timendum est, quod illæ duæ partes extremæ diuites, ac pauperes simul conspirent contra ciues medios, quia si medii eicerentur, tunc soli diuites, aut pauperes dominarentur; quod neutra pars eorum tolerandum putat, quia numquam alteri subiici alteris facile patiuntur, sed cupiunt potius ciues medios dominari, quam alteros eorum alteris subiici. quare requirentes eam reipub. formam, quæ diuitibus, & pauperibus accommodata sit, nullam aliam reperient, quam hanc mediocrum ciuium gubernationem, qui erunt tamquam nexus, & arbitri, seu conciliatores utriusque extremi diuitum, & pauperum, qui ciuitatem liberam conseruabunt à seditionibus, quæ inter diuites, ac pauperes oriri solent, itaque quanto magis respub. ex his mediis ciuibus erit composita, tanto firmitior, ac stabilior, & diuturnior erit. optima enim est illa respub. post regnum, & ipsam aristocratiam, quæ ex ciuibus mediocres diuitias habentibus constat ita, ut neque excedant in bonis externis, neque deficient; id, quod pluribus rationibus potest comprobari; primo, quia illa respub. quæ ciues habet facile obediens rationi, est communiter optima. cum igitur res

DE REIPVB.

Repub. quæ constat ex ciuibus mediocribus, sit huiusmodi, quando opulenti quidem, ac diuissimi, cum superbi sint, & ceteros contemnant, non facile obediunt rationi. pauperrimi etiam cum penuria coacti sæpe delinquant, non obediunt rationi; sed soli medii ciues obediunt rationi: propterea respub. constans ex ciuibus mediis est communiter optima iudicanda, tum etiam quia illa respublica, quæ constat ex ciuibus aptis ad reipublicæ gubernationem, est communiter optima, cum igitur respub. quæ constat ex ciuibus mediis, sit huiusmodi, quando ciues quidem medii sunt apti ad gubernandam rempub. non autem nimis diuites propter eorum insolentiam, & ambitionem, neq; etiam pauperes propter animi deiectionem, quæ egestas affert, perspicuum est, rempub. ex ciuibus mediis constantem esse communiter optimam, & maximè pluribus ciuitatibus accommodatam; tum etiam, quia illa respublica est communiter optima, quæ minus seditionibus, & discordiis agitur. cum igitur respub. communi nomine dicta, quæ constat ex mediocribus ciuibus, sit huiusmodi, cuius signum est, quod magnæ ciuitates, quæ maiorem partem habent mediocrium ciuium, minus seditionibus subiaciuntur, quàm paruæ, quæ paucam habent copiam mediocrium ciuium, in quibus cuncti ferè sunt aut inopes, aut opulenti, & pauci omnino sunt medii, perspicuum est, rempub. mediam, in qua illi qui gubernant mediocres obtinent facultates, esse communiter optimam; quia ob copiam mediocrium ciuium minimè seditionibus labefactatur. qui quidem mediocres copulati cum alterutra partium extremarum, diuitem, aut pauperum, facile alteram partem compefcunt, ne seditiones excitet in ipsa ciuitate. & hæc de repub. communi nomine dicta, quæ est tertia species reipublicæ recte, sint satis. nunc de rebus publicis non rectis, seu labibus potius, & transgressionibus rectarum rerum publicarum dicamus, ab ipsa tyrannide orationis exordio sumpto.

INSTITVTIONE

55

De speciebus, tyrannidis, & quæ sit ipsarum determinatio. Cap. VIII.

TYRANNIS igitur, quamuis reipub. rationem non habeat, cum leges in ea vim nullam habeant, sed omnia unius libidine administrantur: tamen inter iniustas, ac deprauatas reipub. formas adnumerari solet; cuius tres præcipuè species inueniri possunt. quarum prima est sicut monarchia barbarorum, & regnum Turcarum, quæ durat per totam uitam, & in qua liberi succedunt parentibus. secunda species erat illa, qua utebatur Græci, cum aliquos eligebant alicuius occasionis gratia, quorum potestas eousque durabat, quousque illa occasio permanebat, quæ neq; per successionem erat, neque per totam uitam durabat, sed præfinitum tempus habebat. quæ duæ species tyrannidis uergebant quoquo pacto ad regiam gubernationem; quia ambæ uolentibus, & secundum leges imperabant, & idcirco eas inter species regni superius enumerauimus; quia regnum ea ratione imitabantur, quod uolentibus, & secundum leges imperabant. quia uerò ea ratione tyrannicæ erant, quod non paternum imperium, sed herile in bonos etiam, ac meliores exercebant; neque communis eorum, quibus imperabant, sed propriæ tantum utilitatis rationem habebant, propterea nunc à nobis inter tyrannides enumerantur. tertia uerò species, tyrannidis, quæ propriè est tyrannis eò, quod opponitur regno propriè dicto, est ea, in qua dominatur unus pessimus, nullis legibus subiectus, qui probis, atque optimis herili imperio dominatur, propriam tantummodo, & non subditorum per se quærens utilitatem: unde etiam est inuita subditorum ratione, qui cum sint natura liberi, iniquo animo, & inuiti ferunt seruitutem tyranni; pindeq; ad sui corporis custodiam non admittit proprios ciues, sed peregrinos, & hæc tyrannis omnino opponitur regno propriè dicto, quia in hoc unus optimus gubernat, qui licet non sit subiectus legibus scriptis, ipse tamen est lex uiua, cum ex sua prudentia, ac uirtutibus cuncta non minus recte, quàm scriptæ leges, disponat; cuius imperium est paternum, qui subditorum omnium, ac præcipuè proborum ac optimorum salutem, atque utilitatem non secus, atq; pater libero-

DE REIPVB.

rum quærit, & omnes illius imperium libentissimè ferunt, atque amplexantur; eu inque ueluti communem omnium patrem amore, & pietate prosequuntur. & hæc de tyrannide satis. nunc de oligarchia, & speciebus eius dicamus.

De speciebus oligarchiæ, & quæ sit ipsarum deterrima.
Cap. IX.

QUATTOR igitur sunt species oligarchiæ, seu paucorum potentiæ, quarum prima est ea, in qua dominantur plures mediocriter diuites; & mediocrem censum possidentes, ita, ut solum pauperes excludantur: quare cum habeant mediocres diuitias, & non ita superabundantes, ut omnino possint à suis negotiis otiosi esse; nec possint post habita cura rerum suarum incumbere gubernationi ciuitatis, idcirco leges constituunt, quæ in republica dominantur. secunda species oligarchiæ est ea, in qua pauciores quidem homines numero, sed paullo maiores facultates, & paullo ampliorem censum possidentes gubernant: qui cum pauci existentes tantum onus minimè sustinere possint, socios assumunt, atque eligunt, qui sibi contra multitudinem, si fuerit opus, auxilium ferant, & ex eo constituunt huiusmodi legem, ex qua auctoritatem habeant sibi socios minoris census eligendi ita, ut in hac etiam lex ipsa dominetur. tertia species paucorum potentiæ sit, cum pauciores etiam numero homines, & maiores etiam facultates, & ampliorem censum possidentes soli gubernant secundum leges, qui ferunt legem ut filii loco parentum defunctorum suffecti in gubernatione succedant. quarta species paucorum potentiæ sit, cum paucissimi, ac ditissimi, & magnis opibus, & amicis, & clientibus fulti non secundum leges, sed ex arbitrio, & libidine sua dominantur, referentes omnia ad propriam suam utilitatem diuitias tamquam finem spectantes; & hæc est omnium oligarchiarum deterrima, & maxime similis ipsi tyrannidi; in qua non lex dominatur, sed illi, qui regunt, non secundum leges, sed secundum arbitrium, & libidinem eorum paucorum, qui dominantur, cuncta geruntur; & ii, qui dominantur, non secundum leges, sed secundum decreta sua gubernant, neque publicum bonum, sed tantum priuatum curant.

De

INSTITVTIONE.

56

De speciebus democratiæ, & quæ sit ipsarum deterrima, & quæ sit occasio pessimæ democratiæ introducendæ, & qua ratione democratiæ distinguatur ab ipsa oligarchia. Cap. X.

POPVLARIS aut gubernationis plures possunt esse species: quarum prima est ea, in qua omnes sunt æquè participes ciuilibus gubernationis, ac potestatis, & honorum publicorum, nec vnus assumitur ad maiorem honorem, ac dignitatem, quam alius. cum enim huius popularis gubernationis scopus in libertate & licetia suo more viuendi consistat, & omnes à populo sint æquè liberi, omnes uolunt esse pares, & æquè participes honorum ac dignitatum, ac ciuilibus gubernationis. secunda species popularis gubernationis est ea, in qua mediocrem censum patrimonii possidentes, & mediocres fortunas habentes, rempub. gubernant secundum leges. cum enim tantos non habeant redditus, ut possint otiosi ab operibus propriis reipub. semper curam habere, propterea leges constituunt, ut eæ sint, quæ gubernent. tertia species popularis gubernationis est ea, in qua omnes cines sunt habiles ad magistratus gerendos præter quàm illi, qui sint obnoxii alicui crimini, & alicui facinori, seu culpæ affines, ut proditores, homicidæ, & huiusmodi: omnes tamen cines sunt habiles ad magistratus gerendos in hac tertia specie popularis gubernationis, hac conditione, ut gubernent secundum leges. quarta species popularis gubernationis est illa, in qua omnes homines, qui sint liberi, ad rempub. gubernandam assumuntur, nec excipiuntur ab hac, nisi illi, qui non sunt liberi, ita tamen, ut secundum leges, & non secundum arbitrium, & uoluntatem gubernent. itaque in his quattuor speciebus status popularis magistratus gubernant secundum leges. quinta uero species popularis gubernationis est illa, in qua omnes à populo etiam inopes sunt æqualiter habiles ad publicos honores, & magistratus assequendos, & dominantur non secundum leges, ut in aliis, sed secundum decreta, & statuta populi, quæ uolunt præualere legibus, quæ non uidentur reip. nomine digna, cum in ipsa non dominantur leges, & sit ueluti tyrannis, dum pauperes opprimere student diuites, ac nobiles, & regunt arbitratu suo ciuitatem confusè ad plebis, & tenuiorum tantum

DE REIPVB.

rum vtilitatem respicientes, libertate, seu licentia suo more viuendi abutentes. hæc autem popularis gubernatio introducitur, cum aliqui ductores, & suafores populi omnia in fauorem populi agunt; qui tamen fauor redundat in ipsos, quia populus fidem adhibens illis ductoribus facile mouetur, & ducitur, & persuadetur ad libitum istorum ductorum persuadentium. qui ductores reperiuntur facile ubi non dominatur lex, sed summa potestas est populi; talis autem populus qui summam habet potestatem, & dominatur non secundum leges uniuersales, sed secundum decreta particularia, est similis tyranno, quia omnia ad suam vtilitatem refert, sicut tyrannus, & non ad commune bonum ciuitatis: & iidem sunt mores in hoc, & in tyrannico imperio, quia utrobique meliores deprimuntur, & decreta huius populi perinde sunt ut imperata tyranni, & ductores populi sunt uelut adulatores tyranni, quia eandem uim habent ductores huiusmodi apud populum, quam habent adulatores apud tyrannos, quia utrique proponunt, ac suadent ea, quæ placeant, aut uideantur utilia populo, uel tyranno, licet sint ceteris plurimo detrimento; & huiusmodi ductores non solum sunt tamquam adulatores, uerum etiam sunt in causa, ut populus leges infringat, cum sua deant populo, ut omnia referantur ad ipsum, & fiunt admodum potentes apud populum, cum populus sit dominus omnium, & ipsi ductores voluntati populi dominantur. si quis uero quærat, qua ratione status popularis distinguatur à paucorum potentia, an multitudine, & paucitate imperantium, an potius paupertate, & opulentia eorum, qui imperant, inter se distinguantur, dicimus, quod primò, ac per se distinguuntur ratione paupertatis; ac opulentiae eorum, qui dominantur. tunc enim dicimus popularem esse gubernationem, cum liberi, qui sint pauperes, dominantur, siue isti sint plures, quam reliqui, siue pauciores. paucorum autem potentiam tunc esse dicimus, cum diuites imperant: per accidens autem distinguuntur ratione multitudinis, & paucitatis ipsorum imperantium. itaque paupertas, & opulentia sunt causæ per se distinctionis harum gubernationum. multitudo autem & paucitas sunt causæ per accidens distinctionis ipsarum, quatenus accidit ut pauperes quidem plerumque sint multi, diuites uero pauci. quare huiusmodi gubernationes per se quidem distinguuntur opulentia, & paupertate; per accidens autem multitudine & paucitate imperantium. si tamen uelimus assignare integram differ-

INSTITUTIONE. 57

ferentiam inter has gubernationes dicemus popularem gubernationem esse eam, in qua liberi inopes multi existentes imperant. paucorum autem potentiam illam, in qua nobiles opulenti, pauci existentes dominantur. & hæc de statu populari, & omnibus speciebus reipublicæ tum rectæ, tum etiam non rectæ satis; quibus ita constitutis, nunc de partibus, quæ in ipsis rebus publicis inueniuntur, pertractabimus; quarum diuersitas facit diuersitatem rerum publicarum. ex quarum bonitate, aut malitia, & diuersitate oritur bonitas, aut malitia, & diuersitas rerum publicarum, quæ sunt præcipue tres; quarum una quidem versatur circa publica consilia, secunda circa magistratus, tertia circa ipsa iudicia. quia in omni re publica oportet esse consultores de rebus publicis, magistratus, ac iudices; qui si prudentes, ac iusti fuerint, re publica optimè se habebit; si autem fuerint imprudentes, ac iniusti, re publica male se habebit, & iuxta eorum deligendorum, & constituendorum diuersos modos diuersæ etiam erunt reipublicæ formæ. de quarum partium unaquaque proximè disputabimus.

De tribus partibus cuiusque reipublicæ necessarijs consultoribus, magistratibus, & iudicibus, & quomodo ex diuersis modis ipsorum deligendorum, atque constituendorum diuersæ oriuntur rerum publicarum formæ ac species. Cap. XI.

RES igitur sunt præcipuæ partes, ut diximus, quæ in quacunque re publica inueniuntur, consilia, magistratus, & iudicia, ex quarum constituendarum diuersitate sumitur diuersitas rerum publicarum, ut ostendemus. de quibus uerba facturi, primò quidem de consilijs, deinde de magistratibus, demum de ipsis iudijs agemus. antequam uero agamus de ipsis consilijs, & ostendamus quo pacto ex ipsorum diuersitate, diuersæ oriuntur reipublicæ formæ, ea nobis uidentur enumeranda, quæ sub publicum consilium cadere, & de quibus consultari solet, quæ præcipue sunt octo. primum enim consultare possumus de bello, utrum expediat reipublicæ suscipere bellum nec ne, secundo de pace, utrum expediat ciuitati pacem cum hostibus inire nec ne. tertio de societate, ac fœderibus ineundis, aut dissoluendis. utrum expediat ciuitati societatem aq̃ fœdera inire uel dissoluere nec ne.

DE REIPVB.

quarto de legibus ferendis, aut abrogandis; vtrum aliqua leges no-
ue sint ferendæ, an aliqua leges late sint abrogandæ. quinto de mor-
te, vtrum aliquis morte sit muldandus. sexto de exilio, vtrum aliquis
in exilium sit mittendus. septimo de bonorum publicatione, quan-
do, quomodo, & qua de causâ fieri debeat. octauo consultari po-
test de correctione magistratuum, & rationibus gesti muneris a ma-
gistratibus reposcendis, & pecuniis ab ipsis repetundis. quattuor
autem sunt modi diuersi, quibus de iis, quæ enumerauimus, consul-
tari potest; ex quorū diuersitate diuersæ oriuntur reipub. formæ; quo-
rum primus est, ut omnes ciues de omnibus, quæ enumerauimus,
consultandi, ac deliberandi habeant potestatem. qui modus consul-
tandi maxime conuenit reipublicæ populari, quæ maxime affectat
æqualitatem libertatis. quare cum omnes e populo sint æqualiter li-
beri, consentaneum eis videtur, vt omnes publicis omnibus consiliis
interfint. secundus modus est, ut non omnes, sed aliqui tantum po-
testatem habeant deliberandi, ac decernendi de omnibus iis, quæ
diximus, ita ut aliqui tantum conueniant ad consultandum, ac deli-
berandum de iis omnibus, quæ sub publicum consilium cadere pos-
sunt. qui modus maxime conuenit paucorum potentie, in qua soli
diuites potestatem habent de omnibus deliberandi, ac decernendi.
conuenit etiam reipub. communi nomine dictæ, quæ constat ciui-
bus mediis, & mediocres facultates habentibus, in qua soli medii ci-
ues conueniunt ad consultandum, ac deliberandum de iis omnibus,
quæ sub publicū cōsiliū cadere possunt. tertius modus est, ut alii qdē
de aliis rebus consultant, & decernant; alii uerò de aliis, exēpli gratia:
quod alii ciues consultant, ac decernant de bello, & pace, & alii de
morte, & exilio. qui modus conuenit reipub. optimatum, & reipub.
etiam communi nomine dictæ, in quibus aliqui proborum, ac stu-
diosorum uel mediocrum ciuium de aliis, & alii de aliis consultant,
ac decernunt. quartus autem modus est, ut de quibusdam omnes
deliberent; ut de magnis, & arduis rebus, ut de bello, & pace, &
de ferendis legibus, aut abrogandis, & de quibusdam alii deliberet,
ac decernant, ut de his, quæ sint minoris momenti, & minus ardua,
ut de morte, & exilio. qui modus conuenit reipub. optimatum, &
reipublicæ etiam communi nomine nuncupatæ: in quibus pruden-
ter fit, ut de magnis, & arduis, vt de bello, ac pace plures deliberent,
ac decernant. quia hæc multa afferunt pericula, & inimicitias, ad qua
eui-

INSTITUTIONE.

58

euitanda multitudo est potērior, quàm pauci. quæ uerò sunt minoris
ponderis, ac momenti, possunt aliquibus tantum committi delibe-
randa, ac decernenda quia non secum trahunt tot pericula, ac inimi-
citas, ut deliberare, ac decernere de aliquo morte, vel exilio pu-
niendo. quattuor igitur sunt præcipue consultandi, ac deliberandi mo-
di diuersi, ex quorum diuersitate oriuntur diuersæ formæ rerumpu-
blicarum, quemadmodum declarauimus. & hæc de consiliis. nunc
de magistratibus dicamus. & primò quidem qui sint propriè dicen-
di magistratus, & quomodo sint inter se partiendi ac distinguendi; de
inde uerò modos omnes, quibus creati atque constitui possint ma-
gistratus, explicabimus demū quo pacto diuersis reipub. speciebus di-
uersi cōueniant modi magistratuum creādorū, edocebimus; & species
magistratuum necessariorū enumerabimus. quāuis igitur plures in ci-
uitate sint alicui ciuili curæ sorte, aut electione præfecti, non tamen
sunt omnes appellandi magistratus; neque enim sacerdotes, qui præ-
sunt cultui diuino, neque legati, neque præfecti exercitus, neque e-
tiam præfecti annonæ sunt appellandi magistratus; sed huiusmodi
præfecturæ ciuiles curæ sunt appellandæ. uerum illi propriè sunt ma-
gistratus, quibus data est potestas deliberandi, aut iubendi, & præci-
puè iubendi: qui quidem magistratus ita sunt partiendi, ac distinguē-
di, ut in magnis quidem ciuitatibus uni homini unus tantum magi-
stratus cōmittatur, tum quia sufficit multitudo ciuiū, & multi in eis
digni sunt magistratu, & melius obeuntur plures magistratus a pluri-
bus hominibus, quàm ab uno tantum: in paruis autem ciuitatibus
propter hominum penuriam, & paucitatem uni tantum homini plu-
res interdum magistratus committantur. cum. n. necesse sit in paruis
ciuitatibus ob penuriam hominum multos magistratus in paucos
homines conferre, necesse est, ut unus, & idem homo pluribus ma-
gistratibus, & publicis muneribus fungatur. porro magistratus di-
stinguuntur, ac multiplicantur, tum propter diuersitatem locorum,
tum propter multitudinem hominum, cum loca ita sunt distantia,
& hominum multitudo ita est copiosa, ut unus non sufficiat in o-
mnibus locis tam copiosæ multitudinis hominum in tam distanti-
bus locis habitantium curam habere. augetur etiam numerus magi-
stratuum in magnis ciuitatibus ob diuersitatem negotiorum, quia
cum unus non possit diuersorum negotiorum, ac rerum curam ge-
rere, diuersis rebus, ac negotiis diuersi magistratus præficiantur, oportet.

DE REIPVB.

ter. augetur etiam numerus magistratuum ob diuersitatem personarum, quibus præsunt, ut cum vnus mulierum, & alius puerorum honestati præest. distinguuntur etiam, ac differunt magistratus ob functionem ac differentiam ipsarum rerū publicarū. porro differunt magistratus unius reipub. à magistratibus alterius reipublicæ aut secundum materiam, aut secundum formam, seu finem, aut secundū quantitatem, seu numerum ipsorum. nam magistratus popularis gubernationis, & paucorum potentiz, & reipublicæ optimatum differunt inter se, tum secundum materiam: quia magistratus popularis gubernationis fiunt ex liberis hominibus, magistratus paucorum potentiz ex diuitibus, & magistratus reipub. optimatum fiunt ex probis, & studiosis uiris; tum etiam secundum formam, seu finem, quia magistratuum reipub. popularis finis, quem respiciunt, est libertas, & equalitas, finis autem, quem respiciunt magistratus paucorum potentiz, sunt ipsæ diuitiæ. finis demum, quem respiciunt magistratus reipub. optimatum, sunt ipsæ uirtutes. differunt etiam quantitate magistratus unius reipub. a magistratibus alterius secundum quantitatem ac numerum; quia magistratus reipublicæ popularis plures numero sunt, quàm magistratus paucorum potentiz, uel reipub. optimatum. itaq; magistratuum differentie sumuntur ex diuersitate locorum, rerum, ac negotiorum, personarum, & rerum publicarum, ut declarauimus. plures autem, ac diuersi sunt modi creando, & constituendorum magistratuum, ex quorum diuersitate oriuntur diuersæ rerum publicarum formæ. nam aut omnes ciues cōstituunt, atq; creant magistratus ex omnibus ciuibz electione, uel sorte; qui modus maxime conuenit reipublicæ populari: cum enim populus querat equalitatem omnium, uult, ut omnes concurrant ad omnes magistratus creandos ex omnibus ciuibz electione, uel sorte, aut aliqui magistratus creantur, & constituuntur ex omnibus ciuibz, cuiuscumq; conditionis fuerint, & aliqui ex quibusdam determinatis ciuibz, partim sorte partim electione creantur; qui modus maxime conuenit reipublicæ cōi nomine dictæ, quæ cum ex populari statu, & paucorum potentia componatur, sumere debet aliquid ex utraque earum. cum igitur constituere magistratus ex omnibus ciuibz populare sit, ex quibusdam verò determinatis paucorum potentia, sumere quosdam magistratus ex omnibus ciuibz, & quosdam ex aliquibus tantum determinatis, & partim sorte, partim electione

INSTITUTIONE. 59

ctione conuenit reipub. communi nomine dictæ; aut quidam determinati ciues constituunt magistratus ex quibusdam determinatis ciuibz. qui modus maxime conuenit oligarchiæ, in qua pauci diuites ex quibusdam tantum determinatis ciuibz, nempe ex ipsis diuitibus tantum magistratus constituunt: aut ab aliquibus ciuibz nimium studiosis, ac probis ex quibusdam determinatis ciuibz, ex ipsis probis etiam, ac studiosis omnes magistratus per electionem constituuntur; qui modus maxime conuenit reipub. optimatum, aut ab uno tantum optimo, ac prudentissimo, & quasi diuino viro omnes magistratus ex probis uiris per electionem creantur; qui modus maxime conuenit regiæ gubernationi. apparet igitur, quid sint magistratus, quomodo eorum differentia sumantur ex diuersitate locorum, rerum seu negotiorum, & personarum, & ex rerum publicarum speciebus diuersis, & quot sint modi creandi magistratus, & qui modi creandi magistratus unicuique reipub. sint accommodati, quibus ita constitutis, nunc reliquum esse videtur, ut de speciebus ipsorum breuiter agamus. decem igitur sunt præcipuæ species magistratuum necessariorum, sine quibus ciuitas conseruari non potest: quorum primus uersatur circa res uenales, & contractus commerciorum, & emptionis, ac uenditionis, cuius munus est providere, ut contractus rerum uenaliū iustè, ac legitime fiant, ut seruetur iustitia commutatiua, ne dolus, aut fraus in emptione, ac uenditione admittatur, & res uenales conuenienti pretio uendantur. secundus magistratus necessarius est ille, quem plerique uocant ædilitatem, cuius munus est curare, ut cum decenti ornatu ædificia, & uia conseruentur, & collapsa reficiantur, & limites communes absque querimoniis teneantur. huius autem magistratus sunt plures partes; nam aliis rebus alii in magnis ciuitatibus præficiuntur, ut quidam construendis muris, alii fontibus, & ductibus aquarum præfunt, nonnulli portibus conseruandis. tertius est, quem custodes agrorum, & sylvarum inspectores uocant, qui propè idem est cum ædilitate, quia uersatur circa curam eiusdem rationis: differt tamen, quia huius procuratio est extra urbem, ædilitatis autem procuratio est intra urbem: quartus est, qui circa publicos redditus uersatur, & publicam pecuniam custodit, quem uocare quæsturam possumus. quintus est, apud quē contractus, & tribunalium iudicia, & acta causarum, & accusationes, & litium intentiones scribi debent; qui sunt tabelliones, ac scribae.

DE RE IPVBAN

ha. sextus est eorum, quos exsequutores iudiciorum, & carceris præfectos appellant. qui magistratus, ut maxime necessarius, sic molestissimus existit, & idcirco in multos homines est diuidendus. septimus est, qui indiget peritia, ac fide eorum, qui tale subeunt munus, ut portarum, murorumq; ac omnino custodiæ ciuitatis præfecti, ac imperatores, & duces bellorum, quibus magistratibus alii minores obtemperant. octauus est eorum, qui corrigunt, si sit opus, administrationes aliorum magistratuum, quos quidam correctores, alii ratiocinatores vocant; sunt qui exquisitores, & procuratores appellant. nam cum magistratus, si non omnes, aliqui certe res multas communes tractent, unus sit necesse est, qui rationes conficiat, & emendet, neq; ipse quicquam pertractet. nonus est ille, qui rerum omnium summam potestatem habet, qui concilium eorum cogat, quorum arbitrio respub. geritur. decimus est eorum, qui moribus ciuium corrigendis, & emendandis præfunt, quos censores possumus appellare. & hæc de magistratibus, & ipsorum differentiis, & modis ipsorum creandorum unicuiq; reipub. accommodatis, & ipsorum numero satis. nunc verò de iudiciis, quot sint ipsorum species, & qui modi deligendorum, & constituendorum iudicum sint unicuiq; ipse rei pub. accommodati breuiter dicamus. cum autem plura sint, de quibus iudices debent iudicare, hinc fit, ut plures sint species iudiciorum, & præcipue octo. quarum prima est, quæ versatur circa reposcendas rationes rerum gestarum à magistratibus. secunda est, quæ punit iniuriam publicè factam, ut eum, qui fecerit iniuriam magistratui aut publicæ personæ. tertia species punit eos, qui delinquit contra reipub. statum, & punit crimina læsæ maiestatis, quarta species versatur circa pœnas, seu multas tam magistratibus, quam priuatis personis constitutas. quinta iudicat de priuatis contractibus magnis, ut de emptione, & uenditione bonorum immobilium. sexta iudicat de rebus, seu causis capitalibus, in quibus aut de capite, hoc est de uita reus periclitatur, aut de exilio, quod mors ciuilis appellatur. septima iudicat de controuersiis, quæ spectant ad peregrinos, quæ bifariam diuiditur; quia una pars iudicat controuersias, quæ sunt inter unum peregrinum, & alterum peregrinum; & altera pars iudicat controuersias, quæ sunt inter peregrinos, & ciues. octaua species iudicat de paruis contractibus, qui accidunt plurimum inter pauperes, & plebeios, quibus iudicandis non est necessaria iudicium

INSTITVTIONE.

64

cum multitudo, sed vnus tantum sufficit iudex, cum sint de rebus parui momenti. apparet igitur, quot sint species iudiciorum. nunc uerò inquirendum est, qui modi iudicum deligendorum, & constituendorum sint cuiq; rei pub. accommodati, aut igitur iudices ex omnibus ciuibus, seu ex omni populo deligentur aut electione, aut sorte, qui modus maximè conuenit reipub. populari; aut ex quibusdam tantum ciuibus, nempe ex solis diuitibus deligentur, qui modus maximè conuenit paucorum potentia; aut aliqui iudices ex omnibus ciuibus, seu ex omni populo deligentur, & alii ex quibusdam tantum determinatis ciuibus, qui modus maximè conuenit reipub. communi nomine dictæ, quæ cum sit mixta ex populari gubernatione, & paucorum potentia, mixtum etiam, & compositum debet habere modum iudicum deligendorum, & idcirco alios debet eligere iudices ex omni populo, & alios ex solis ciuibus mediis: qui modus etià deligendi iudices conuenit reipub. optimatum. quædam enim sunt, quæ referri debent ad iudicium populi, & tunc ex omni populo iudices quidam sunt deligendi, quædam verò sunt, quæ referri debent ad iudicium tantummodo optimorum, & mediocrium ciuium, & tunc ex solis studiosis in optimatum repub. & ex solis ciuibus mediis in repub. communiter dicta sunt iudices deligendi, atq; constituendi. cum autem iam satis de reipub. speciebus, ac partibus nobis disseruisse videamur, nunc nihil aliud superesse videtur ad hoc, ut hanc partem omnibus numeris absoluamus. nisi ut causas omnes explicemus, quibus singulæ rerum publicarum species commutari, atq; destrui, & quibus etiam conseruari possint, & de institutione etià ipsarum rerum publicarum summam quædam attingamus.

Quodnam sit commissum initium ac fons, & quæ sint in uniuersali causæ, ac initia, & irritamenta ciuiliū disensionum, & mutationum rerum pub., & qui sint uniuersales modi mutationis ipsarum. Cap. XII.

VM ei, qui de rebus publicis exactam sit doctrinam traditurus, non satis sit de repub. & de omnibus eius generibus, ac speciebus differuisse; sed præterea necesse sit, ut eiusmodi doctrina numeris omnibus absoluatur, ut causas omnes perscrutetur, ex quibus singulæ quæq; respub. cor-

corrupti, aut mutari soleant; & omnes etiam, quibus cōseruari possint, ut perspectum sit, qua ratione recte respública possint cōseruari, ne corrumpantur, aut labefactentur, & qua ratione respública deprauata in meliores respub. mutari possint, propterea operæ pretiū fore putamus, si de rerum publicarum mutationibus, & ipsarum etiā cōseruationibus edisseramus. vbi primò quidem causas afferemus mutationum, & cōseruationum rectarum rerum publicarum; deinde verò causas mutationum, & cōseruationum earum rerum publicarum afferemus, quæ non rectæ, sed deprauatæ respub. aut potius labes, & transgressiones rectarum rerum publicarum dicuntur. & quia seditiones, ac discordiæ ciuium sunt præcipuæ causæ mutationum rerum publicarum, propterea prius, quam de mutatione cuiusquam reipub. sigillatim agere incipiamus, operæ pretium fore uidetur, ut communissimum initium, ac fontes seditionum ciuiliū inuestigemus, & causas omnes effectrices seditionum ciuiliū, ac mutationum rerum publicarum enumeremus, & unamquamque declaremus, communissimum igitur initium, & fons omnium seditionum ciuiliū in repub. est, quod non recipiunt ciues tantum bonorum publicorum, & honoris ac dignitatis publicæ, quantum sibi deberi putant, & iustum esse existimant. qui quidem omnes in hoc conueniunt, quod dicunt iustum esse seruandum; aberrant autem, quia non recte iustum ipsum metiuntur, quando alii libertate, alii diuitiis, alii nobilitate, alii uirtute iustum ipsum metiuntur; & quidā cum sint pares in una re, ut in libertate, omnium etiam publicorum honorum, ac dignitatum paritatem sibi tribuendam postulant, alii cum sint vna re, ut diuitiis, aut nobilitate superiores, omnium etiam publicorum honorum, ac dignitatum maiorem sibi partem uendicare conantur, quare ex hac opinionum contrarietate seditiones in repub. oriuntur, dum ciues se ipsos decipientes non assequuntur id dignitatis, atq; honoris, quod sibi deberi opinantur. itaq; cum non reportant honores, ac dignitates secundum suam sententiam, dicunt se non habere iustum, & ad seditiones concitandas disponuntur. qui uerò ceteris genere, seu nobilitate præstant, inæqualia, & maiora sibi, quam reliquis iustum esse putant, ut tribuantur; quia cum nobilitate ceteros excedant iustum esse putant, ut eis etiam honore, ac dignitate excellant. sunt alii præterea ciues uirtute præstantes, qui plus honoris ac dignitatis iustum esse, ut tribuatur sibi, quam reliquis; &

uere

uere putant, neque falluntur opinione sua, cum ex uirtute iustū spectari, & honores, ac dignitates in repub. distribui debeant potius, quam ex diuitiis, aut nobilitate, aut aliis huiusmodi bonis externis. hi tamen uirtute præditi si non recipiunt, quos merentur honores, licet possent omnium iustissime seditiones excitare, quod non tractentur, ut sunt digni, minime tamen omnium commouentur, quia propter suam probitatem bonum commune præponentes proprio, seditiones auersantur. ex his igitur opinionibus, quas de se ipsis concipiunt homines variis modis iustum metientes oriri solent seditiones, ac mutationes rerum pub. quamuis enim omnes iustum secundum proportionem geometricam, & secundum dignitatem, & conditionem hominum merentium, esse seruandum in distribuendis publicis honoribus, & dignitatibus fateantur; dissentiant tamen, quod alii secundum libertatem, alii secundum opulentiam, aut nobilitatem iustum metiuntur; & cum illi sint libertate pares, honoribus etiam; ac dignitatibus pares ceteris esse debere putant. cum autem hi sint diuitiis, aut nobilitate inæquales, ac superiores ceteris, honoribus etiam, ac dignitatibus publicis superiores esse debere opinantur, & ita se ipsos decipientes concitant seditiones in ipsa repub. & sunt in causa mutationum ipsarum rerum pub. quæ tribus præcipue modis (ut hoc obiter adnotemus) mutari possunt aut. n. una respub. transit in aliam rempub. specie diuersam, ut cum sit popularis ex paucorum potentia; aut retinetur quidem eadem reipub. forma, sed ratio reip. intenditur, vel remittitur, ut fiat, exempli gratia, magis, aut minus popularis; aut uariatur secundum aliquam partem, ut cum magistratus aliquis nouus instituitur, aut uetus antiquatur. ex his autem, quæ diximus, tria maxima animaduersione digna sunt colligenda. quorū primum est, quod due frequentiores reperiuntur species reipub. popularis, & paucorum diuitum, & rarior est aristocratia, quia auctores earum frequentius inueniuntur, quam auctores aristocratice, quia pauperes, & liberi homines, qui rempub. popularem, & diuites, qui paucorum potentiam constituunt, frequentiores ubique sunt, quam studiosi, & uirtute præditi, qui constituunt aristocratiam. secundum animaduertendum est, quod mensura dignitatum, ac honorum distribuendorum in repub. recte instituenda, neque sumenda est ex libertate, ut populares putant, neque ex diuitiis, aut nobilitate, ut pauci diuites aut nobiles opinantur; sed in recte constituenda repub. mē-

Q

sura

DE RE IPVB.

stara dignitatum, ac honorum distribuendorum præcipue sumenda est ex meritis, & dignitate personarum; neq; solum utendum est iusto secundum proportionem geometricam, quod in distribuendis honoribus ac dignitatibus publicis est obseruandum; sed etiam utendum est iusto secundum proportionem arithmetica, quæ non personarum, sed rerum habet rationem; quo præcipue utimur in cõtrahendis, commutandisq; rebus, & multis, ac pœnis irrogandis, non enim solum uti debemus in repub. rectè constituenda iustitia distributua, ut illi putant, prauè etiam ipsam metientes, uerum etiam utendum est iustitia commutatiua. de quibus iustitiæ speciebus cum factis copiose in prima parte huius ciuilibus philosophiæ egerimus, nihil est, quod de ipsis hic iterum disseramus, tertium animaduertendum est, quod quamuis democratia, & oligarchia sint instabiles, ac mutabiles, quippe quæ ab initio prauæ fuerunt constitutæ, cum prauè institutum sit, ut qui sunt libertate pares, in honoribus etiam, ac dignitatibus publicis sint pares, & qui sunt diuitiis superiores, honoribus etiã ac dignitatibus publicis ceteros omnes excedant ita, ut non mirum sit, si ppter huiusmodi prauas institutiones in eis oriatur seditiones, propter quas facili ac breui evertantur, non tamen sunt æquè mutabiles; sed democratia est tutior q̃ oligarchia, q̃ magis agitur seditionibus, q̃ ipsa democratia. quia diuites tũ inter se, tũ cũ ipso populo dissentiant; populus autem cum diuitibus tantum dissidet; inter se uero aut nihil, aut parum dissentit. sed iam his prætermisissis ad institutum nostrum reuertamur, & cum iam communissimum initium, ac fontem omnium seditionum ciuiliũ, & mutationum rerũ pub. inuenerimus, nunc quomodo sint affecti, & qua opinione seu persuasione inducti, qui seditiones in repub. moluntur; & quarum rerum, cuiusq; finis gratia seditiones in repub. excitentur, & quæ, & quot sint communiter effectrices causæ, & initia, ac irritamenta seditionum ciuiliũ, dicamus prius, quàm vnus cuiusq; reipub. sigillatim mutationis causas inuestigemus, illi igitur, qui seditiones moluntur in repub. ita sunt affecti, & ea persuasionem inducti, ut eorum alii existiment, cum sint pares in una re, ut in libertate, reliquis, etiam pares esse debere, & ipsis æquari in publicis commodis, & honoribus, ac dignitatibus perseruendis, & indignantur cum uident alios plus cõmodorũ, ac honorũ publicarũ habere, & idcirco seditiones cõcitant, quia putant minus tribui sibi, quàm debetur. alii uero dum sunt im-

pares,

INSTITVTIONE.

62

pares, ac superiores in una re, ut in diuitiis, aut nobilitate, in omnibus etiam sese impares, ac superiores esse ceteris opinantes, plus cõmodorum, & honorum publicorum sibi quàm ceteris tribuendum esse cõtendunt. quare cum non tribuitur sibi plus, quàm ceteris, ipsi concitant seditiones. ciues igitur, qui moluntur seditiones in repub. ita sunt affecti, & ea persuasionem inducti, ut putent se non habere tantum commodorum, ac honorum publicorum, quantum omnino sibi debeat. res autem, quarũ gratia seditiones moluntur ciues, sunt comoda, seu quæstus, & honor, quibus se ciues aut æquari, aut præferri uolunt, atq; his opposita damnum, & dedecus: quandoquidem propter hunc finem, ut quæstum ac honorẽ consequantur, fugiantq; damnum, ac dedecus non solum sibi, sed etiam suis cognatis, & amicis, seditiones in repub. moluntur. causæ uero, ac principia effectricia, ac irritamenta seditionum ciuiliũ sunt præcipue decem. prima quidem due sunt, quæstus, & honor, & eorum opposita damnum, & dedecus. quia si magistratus, & illi, qui gubernant, contumeliarũ ciuibz inferant, eosq; dedecore afficiant, aut repub. quæstui habeant, aut bona priuatorum inuadant, tunc ciues prouocantur ad seditiones mouendas non solum contra importunos, ac prauos magistratus, uerum etiam contra ipsam repub. quæ magistratibus eam licentiam tribuit, ut ciues reliquos per contumeliã dedecore afficeret, & bona tum publica, tum priuata per auaritiã diripere audeant. præcipue uero honor est causã seditionum. nam ciues inhonorati cernentes alios in honore esse, quibus putant se pares dignitate, aut etiam superiores esse, indignantur, & seditiones excitant. animaduertendum autem, quod quæstus, & honor possunt esse causæ finalis, & causã etiam efficiens concitandarum seditionum, si diuersa ratione considerentur. nam si considerentur, ut appetuntur, & quatenus eorum gratia, ut eos consequantur ciues, mouere solent seditiones in repub. sic sunt causæ finalis seditionum; si uero considerentur, non ut appetuntur, sed ut cernuntur in aliis, in quibus putantur iniuste esse locati, sic sunt effectrix causã seditionum, quia mouent indignationem ad seditiones concitandas. tertia causã, quæ ciues irritat ad seditiones, est excellentia, seu excessus potestatis unius, aut plurium, cum inter ciues vnus, aut plures potentia & diuitiarũ, & amicorum, & sibi fauentium ita sunt instructi, ut periculum sit, ne repub. evertant, eamq; totam ad se trahant ita, ut tyrannis fiat, aut

Q 2 pau-

DE REIPVB.

paucorum dominatus, proinde ad hoc periculum euitandum quibusdam in locis utebantur ostracismo, quo praepotentes huiusmodi ciues in exilium mittebant, ne rempublicam mutarent, & eam uniuersam ad se traherent; cum tamen melius fuisset ab initio prouidere, ne in eius modi potentiam augeri permitterentur, quam postquam aucti fuissent, remedium querere. quarta est timor; nam qui timent, ne poenas luant admissi criminis, uel ne iniuria afficiantur, comparare sibi nuntur fautores, quorum auxilio seditiones moueant, ut se subducant a penis luendis, aut ab iniuriis, quas metuunt, patiendis. quinta causa est contemptus, cum ii, quibus honores non communicantur, sperni se putantes, ad seditiones concitandas deueniunt. cum enim sese contemptui haberi uident, irati seditiones mouent aduersus eos, a quibus ipsi contemnuntur. sexta est incrementum alicuius partis ciuitatis supra alias praeter proportionem, siue huiusmodi incrementum sit secundum quantitatem, & numerum, ac multitudinem hominum; siue sit secundum qualitatem, ut secundum diuitias, ac nobilitatem. nam sicut corpus animalis constat ex suis partibus, ita corpus ciuitatis ex suis partibus constat; & sicut partes animalis debent augeri secundum proportionem, ut seruetur animal, sic partes ciuitatis debent augeri secundum proportionem: alioquin si praeter proportionem excrescant, non seruabitur ciuitas, neque respub. permanebit. interdum quidem una pars excrescit supra alias praeter proportionem secundum quantitatem, & numerum, ut cum multitudo popularis excedit praeter proportionem diuites, & nobiles; & tunc multitudo magna popularis commouet seditionem, & mutat reipub. paucorum in reip. populari. interdum uero fit incrementum unius partis praeter proportionem secundum qualitatem; ut cum aliqui potentia diuitiarum sic excrescunt, ut sibi plebem, ac populum subiiciant, & rempub. populari in paucorum potentiam mutant. septima est pudor; cum enim pudendis hominibus, ac infamibus mandantur magistratus, ceteri ciues indignantur, & seditiones mouent. octaua est negligentia; cum enim ciuium incuria, & negligentia summo magistratui praeficitur is, cui odio est praesens reipub. status, hic mouebit seditionem, ut eam formam reipub. quae sibi displicet, in aliam mutet. nona est exiguitas; cum in reip. exigui excessus, & paulatim succrescentes fiunt: qui si negligentur, usque adeo augentur, ut fiat tandem magna transgressio, & mutatio totius reipub. ita, ut in aliam reipub. formam mutetur.

INSTITVTIONE.

63

retur. decima est dissimilitudo morum. & generis diuersitas, cum aduenis, aut inquilinis resp. communicatur, ita, ut peregrini admittantur ad reipub. gubernandam: qui cum sint alterius regionis, ut plurimum dissentire solent a ciuibus in moribus, & consuetudine uiuendi ita, ut periculum sit, ne seditiones concitent, & rempub. mutant. & idcirco dissimilitudo morum est interdum causa seditionis, & mutationis reipub. nam quemadmodum in bellis interiectae fossae distinent phalanges, & interrumpunt ordinem militum, sic omnis differentia ac dissimilitudo in ciuitate dissensionem ac mutationem parere, ordinemque ciuitatis interrumpere, ac rempub. mutare posse uidetur. mutationes praeterea rerumpub. contingunt, ubi partes ciuitatis, quae uidentur esse contrariae, ut cum diuites, & populares adaequantur inter se, & non sunt tot medii ciues, ut eos continere, atque compescere possint, ne alteri alteros inuadant; pares enim cum sint, qualibet uult alteri praeualere. quod si alterutra pars ita sit potens, ut sit manifeste superior altera, reliqua, quae est uiribus inferior, quiescit, ne periclitetur. contingunt etiam seditiones, & mutationes in ipsis rebuspub. praecipue in oligarchia, democratia, & repub. communitate dicta, cum aliqui ciues aut uictoria comparata, aut alia re egregie gesta maximam sibi famam ac potentiam comparauerunt; aut quod alii eorum honori inuidentes seditionem commouent; aut quia ipsi pares ceteris esse nolunt. unde cupientes esse superiores aliis seditionem aduersus eos, qui sibi sint pares, commouent. porro illud est praecipue animaduertendum, quod seditiones interdum ex paruis initiis oriantur, tantum suscipiunt incrementum, ut sint causa mutationum ac euerisionum rerumpub. illae enim seditiones, quae inter principes ciues agitantur, licet a paruis initiis oriantur, tantum tamen incrementi, ac uirium serpendo acquirunt, ut demum sint causa mutationis rerumpub. ut olim accidit Syracusis, ubi ex dissensione duorum adolescentium nobilium, qui erant in magistratu constituti, orta ex amatoria causa mutatus est reipublice status. nam cum alter eorum peregre profectus esset, alter amicam ipsius ad sese pellexit; quod cum ille domum reuersus cognouisset, huic iratus ipsius uxori, ut ad se ueniret persuasit. quod hic intelligens maxime iratus est, & ita orta est seditio inter eos, quae tantam discordiam in uniuersa ciuitate concitauit, ut mutatus fuerit uniuersae reipub. status. proinde cum primis seditiones ac discordiae oriuntur inter nobiles, ac principes ciues, reliqui

DE REIPVB.

liqui omnes dare debent operam, ut eas quamprimum dirimant; ne sint causa mutationis reipub. quando dissensiones nobilium secum uniuersam ciuitatem trahunt, & rempub. mutant. duo uero sunt precipue modi, quibus ipse resp. mutantur, quorum alter quidam est ui, alter uero dolo: nam interdum quidem ui resp. mutatur, ut cum illi, qui praevalent aliis, mutant rempub. in eam formam reip., quae sibi placet, & vi cogunt ciues, ut accipiant, & seruent eam reipub. formam, quam ipsi instituunt. interdum uero dolo mutantur ipsae resp., ut cum ab initio persuadent ciuib. eam reip. formam, quam ipsi instituere cupiunt, utilem fore; quam postea ut conseruent, aut per vim cogunt, aut etiam persuasus, & uolentibus imperant. & haec de communissimo initio, & fonte, & causis uniuersaliter ciuilium dissensionum, & mutationum ipsarum rerumpub. & modis mutationis earumdem satis. quibus ita constitutis, causas deinceps persequemur, quae cuique speciei reip. mutationem afferre solent, & modos explicabimus, quibus unaquaeque reip. species mutari solet; & remedia etiam subiiciemus, quibus unaquaeque conseruari possit. nam quemadmodum medica facultas non solum considerat causas morbi, uerum etiam considerat causas, & remedia sanitatis conseruandae; ita ciuili facultas debet non solum considerare causas mutationis rerumpub. sed etiam debet inuestigare causas, & remedia earum conseruandarum.

De remedijs. & causis in uniuersali, quibus respub. conseruari possunt, ne corrumpantur. Cap. XIII.

PLVRA igitur sunt remedia, & causae, quibus conseruari possunt resp., ne corrumpantur. quorum primum est, ut caueatur in rebuspub. ne quid fieri contra leges, & instituta permittatur, & ne fiat transgressio legum etiam in exiguis rebus, quae licet distributivae, ac seorsum singulae earum exiguae sint, & parui momenti; tamen simul omnes sunt quid magnum, & potens rempub. ipsam funditus euertere. cum igitur exiguitas sit causa mutationis reipub. ut superius monuimus, cauendum est, ne in rebuspub. fiant exigui excessus, & transgressiones, ex quibus latenter detrimentum obrepit, quia

INSTITVTIONE. 64

quia si negligantur, usque adeo augentur, ut sequatur tandem mutatio, & euersio totius reip. secundum est, ut caueatur a deceptionibus & commentis callide ab ipsis diuitibus ad populum decipiendum excogitatis, quale est illud quo poenam constituunt diuitibus, si consilio absint, pauperibus uero minime. quod quidem non constituunt, ut profint populo, sed propter commodum diuitum, ut diuites habeant occasionem perpetuo dominandi, & gubernandi. tertium est, ut qui sunt in magistratibus constituti, recte, ac modeste se gerant tum cum his, qui rempub. non administrant, tum cum iis, quibus reipublicae administratio communicatur ita, ut nec illos iniuria afficiant, nec multitudinem questu, nec honoris cupidos honore defraudent, & inter se populariter, & amice se gerant, & aequalitatem quandam inter se retineant. qui quidem magistratus breuis temporis esse debent, ut recte se gerant, & erga eos, qui non sunt participes ciuili gubernationis, & erga eos etiam, qui sunt participes reipub. administrationis. quartum est, ut magistratus timores periculorum etiam remotorum ciuib. iniiciant, perinde ac si prope impenderent, ut ciues sint uigilantiores, & ad arma, & ciuitatem custodiendam paratiores. quintum est, ut legibus caueatur, ne contentiones, & seditiones oriantur inter insignes, & nobiles, qui solent de honoribus, ac dignitatibus publicis contendere. oportet enim ciuilem uirum cognoscere ab initio malum nascens, & ei obuiam ire; quia omne malum recens facile opprimatur; inueteratum fit plerumque robustius. quod si iam fuerint orta, prouidendum est, ut primo quoque tempore sedentur; alioquin facile inualescunt quamuis a paruis initiis incipiant, & sunt demum causa euersionis reipub. sextum est, prouidere legibus, ne quis permittatur supra modum crescere opibus, & clientelis, constituta exilii poena, si quis contra eas leges fecerit; aut instituendo ut habitent extra ciuitatem, ne opum, aut clientum potentia fieri quicquam mali in rempub. moliantur, cauereque ne quispiam permittatur crescere in honoribus ac dignitatibus publicis supra alios praeter proportionem ita, ut uni soli multi, & magni honores tribuantur. quod si forte tributi sint, non simul omnes, sed paulatim sunt auferendi, ne irriterentur, aut mala contra rempub. machinentur. septimum est, ut magistratus creentur, qui priuatorum mores, & uiuendi rationem explorent, & corrigant, si qui sint, qui in otio, & uoluptate degant, & uitam rationibus reipub. contrariam agant; quia illa

DE REIPUB.

isti interdum rebus nouis studere solent; quales magistratus Romæ erant ipsi censores, qui tamquam speculatores ciuium mores, & priuatorum viuendi rationem obseruabant, prouidentes, ne quis ita uiueret, ut reipub. nocere posset. octauum est, ut si qua pars ciuium sit elata, atq; arrogans, parti oppositæ magistratus committantur, ut eorum insolentia deprimatur, morem illorum obseruando, qui ut ligna dirigant, ea in contrariam partem inflectere consueuerunt. nonum est, ut prouideatur, ne magistratus ex reipub. administratione quæstus faciant, ita ut quæstui tempus habeant; quia alij, qui non sunt in magistratibus constituti, indignarentur, & seditionem concitarent, non solum quia iniquo animo ferrent se carere honoribus, & magistratibus; sed etiam quod ferre non possent, ut alij ex magistratibus ditarentur, & ipsi honore, ac lucro priuarentur. decimum est probitas ipsorum magistratuum; deligendi enim sunt homines idonei, quibus summi magistratus committantur. qui quidem tribus præcipue debent esse instructi; nempe caritate et amore præsentis reipub. status, quam ita diligant, & caram habeant, ut dent operam, ut eam conseruent, & facultate, & potentia exsequendi ea, quæ magistratus requirit; non enim satis est, ut adsit amor & cupiditas, sed præterea necesse est, ut adsit facultas, & potentia ea exequendi, quæ profunt reip. conseruandæ; ut ingenio, & usu maxime sint idonei & instructi ad eorum magistratuum, quibus præsumt, officia peragenda, & ea præterea virtute, ac iustitia præditi, quæ illi reip. conueniat, in qua gerunt magistratus. non enim in omni specie reipub. eodem modo sumitur iustum, sed diuerso modo, sicut sunt diuersæ reipublicæ formæ, quemadmodum superius declarauimus. vndecimum est, ut ea pars, quæ præsentem reipub. statum probat, ac diligit, sit potentior, quam illa, quæ non est eo contenta; prouidendum igitur est, ut pars amans & volens præsentem reipub. statum sit potentior, & opposita sit imbecillior. duodecimum est, ut ciues à pueritia educentur & erudiantur ea disciplina institutorum, quæ sint illi reipublicæ accommodata. nihil enim leges ac decreta proderunt, nisi ciues à pueritia ita sint educati, & eas leges obseruare assueti, quæ sint illi reipublicæ accommodatæ, ut possint sine difficultate legibus ipsis, ac decretis obtemperare. cum autem iam satis de causis mutationum, & conseruationum ipsarum rerump. vniuersaliter, & in communi disseruerimus, iam tempestiuum esse videtur, ut de causis

INSTITUTIONE. 65

caussis & modis mutationis, & causis etiam, ac remediis conseruationis cuiusq; speciei reipublicæ eo, quo superius proposuimus ordine disseramus.

De causis mutationis regni cur difficillimum sit regna proprie dicta inueniri, & quo potissimum remedio regnum conseruari possit. Cap. XIII.

EGNVM igitur, quamuis diu conseruari soleat, ipsum tamen etiam mutari, atq; deleri potest, & ab interna causa corrumpi; idq; duobus potissimum modis; altero quidem per seditionem sociorum regni, amicis regis, & iis, quorum vitur opera in administrando regno, & quos facit locos administrationis regni, in ipsum regem conspirantibus; altero autem si reges discedant à regio more imperandi, ac tyrannicè magis imperare conentur, & leges contemnentes tyrannicum imperium regio præferentes ad tyrannidem declinent. insuper hereditaria regna, quæ sunt per successionem, interdum per contemptum eorum euertuntur, qui inepti atq; contemnendi, & regno indigni succedunt in regnum, quos ægerimè subditi ferunt. Porro difficillimum est nostris temporibus regna proprie dicta inuenire; quia rex debet & volentibus imperare, & virtute tantum ceteris omnibus præstare, quantum etiam imperij dignitate præstat. cum autem difficillimum sit huiusmodi conditiones in aliquo reperiri, non est mirum, si difficillimum sit regnum proprie dictum inuenire. conseruandi autem regni præcipua causa & remedium est mediocritas, seu moderatio quædam imperandi, ita ut medium teneat, neque nimis multa regis arbitrio gerantur. quamobrem reges maiori tempore sibi regnum conseruabunt, si non nimium heriliter imperauerint, & mores humaniores induerint, & maximam moderationem in imperando seruauerint: id quod exemplo Teopompi regis Lacedæmoniorum fieri potest manifestum, qui ut regnum illud ad maiorem diuturnitatem redigeret, illudq; diuturnius efficeret, Ephoros ad regiam potestatem temperandam instituit.

De causis mutationis aristocratiae simplicis, ac purae & etiam mixtae, & ipsius etiam reip. communi nomine dictae. Cap. XV.

HIS autem ita constitutis nunc simul causas explicabimus mutationis tum reipub. optimatum, tum etiam reipub. communiter dictae. in prima igitur specie optimatum, quae sola simplex est, & pura aristocratia, in qua solius virtutis ratio habetur in distribuendis honoribus, & magistratibus, ut docuimus, in qua soli studiosi gubernant, tunc praecipue solent oriri seditiones, & mutationes ipsius reip. cum multi sunt in ciuitate, praeter illos studiosos rempub. gerentes, qui se illis virtute pares, & non inferiores esse putant. isti enim rationem inueniunt, ac viam, qua perturbent paucorum optimatum rempub. ut ipsi quoque fiant participes reipub. gubernationis. secundo cum aliqui virtute praestantes, & nihilo virtute inferiores illis, qui honorantur, indigne, & cum dedecore tractantur ab aliquibus honoratio ribus, qui indignati seditionem mouent, & perturbant statum reip. optimatum, tertio cum aliquis fortitudine praestans posthabetur, & excluditur ab honoribus. qua re indignatus molitur seditiones, ac perturbationes reipub. optimatum. quarto cum alij nimia paupertate premuntur, & alij immodicis diuitiis abundant: tunc enim pauperes exasperati propter inopiam, & inuidentes diuitibus mouent seditionem, ut diuitum bona rapiant. His igitur de causis, & modis accedit seditio, & mutatio in prima specie reipub. optimatum, quae sola simplex est, ac pura, & virtutem solummodo respicit. aliae vero sunt causae, quibus aristocratia mixta, & reipub. communi nomine dicta mutari, ac eueri solent. tunc igitur praecipue eiusmodi reipub. dissoluntur, ac evertuntur, cum ius in ipsis violatur, & fit transgressio ipsius iustitiae, nec tantum tribuitur quibuslibet, quantum tribui debet; sed plus, quam par est, tribuitur popularibus, vel ipsis diuitibus. nam viri studiosi quiescunt magis, neque seditiones moluntur. aristocratia igitur improprie dicta, & resp. communi nomine appellata tunc praecipue mutatur & evertitur, cum iustitia ipsa violatur, nec recte est facta mixtio; neque tantum tribuitur partibus, ex quibus constant, & praecipue popularibus, & diuitibus, quantum tribui debet.

quò

quò fit, ut eiusmodi reipub. modo in paucorum potentiam, modo in rempub. popularem mutantur. mutantur autem plerumque in eam reipub. speciem, ad quam magis declinant; ut si magis declinant ad statum popularem, in eum plerumque mutantur: si autem magis declinent ad statum paucorum, in illum plerumque transmutantur; quandoque tamen mutantur in speciem reipub. oppositam illi, ad quam magis inclinant, ita, ut quandoque licet magis declinent ad popularem statum, quam paucorum potentiam, tamen mutantur in statum paucorum; & quamvis interdum magis declinent ad statum paucorum, quam ad popularem, tamen mutantur in statum popularem. nam si in rep. communiter dicta plus tribuatur pauperibus, quam diuitibus & non tribuatur eis secundum eorum dignitatem, tunc diuites insurgentes contra rempub. eam mutant in statum paucorum. similiter si in statu optimatum mixto plus tribuatur diuitibus, quam pauperibus, tunc pauperes iniusta patientes à diuitibus, insurgentes contra rempub. eam mutant in statum popularem, quare ille status est firmus, ac stabilis, in quo seruatur iustitia & unicuique tribuitur pro meritis, ac sui dignitate. his igitur praecipue causis, & modis mutatur reipub. optimatum simplex, ac pura, & proprie dicta, & mixta etiam, & improprie dicta, & reipub. etiam communi nomine appellata. quae quibus remediis conseruari possint, nihil esse videtur, cur ostendamus, non solum quia communia remedia conseruationis rerumpub. de quibus superius egimus, conseruationi etiam harum specierum reipub. accommodari possunt; sed etiam quia cognitis iis, quae rebus publicis interitum important & sunt causa mutationum, ac euerisionum rerumpub. facile est etiam cognoscere ea, quae salutem afferunt rebuspub. & sunt causa conseruationis ipsarum. quia contrariorum effectuum, cuiusmodi sunt interitus, & salus, contrariae sunt efficientes causae. proinde his praetermissis, ad causas mutationis rerumpub. deprauatarum, & iniustarum explicandas accedemus ab ipsa tyrannide orationis exordio sumpto.

DE RE IPVB.

De causis mutationis ac euersionis tyrannidis & quibus modis ac remediis tyranni soleant uti pro tyrannide conseruanda aut saltem diutius retinenda. Cap. XVI.

QUINQUE igitur sunt præcipuè, quæ corrumpunt ipsam tyrannidem, & subditos impellunt ad conspirandum in ipsos tyrannos, iniuria, timor, contemptus, famæ, seu gloriæ appetitus, & odium; multi enim conspirant in vitam tyranni, ut iniuriam aut in seipsos aut in alios affinitate sibi amicitiaue coniunctos illatam vlciscantur. conspirant igitur homines in ipsos tyrannos propter iniurias, aut in fortunis, aut in honore aut in corpore acceptas, aut eorum, qui conspirant, aut eorum, qui sibi sint amicitia affinitateue coniuncti. timor etiam est causa mutationis tyrannidis, cum aliqui præ timore aduersus tyrannum insurgunt, contemptus etiam est causa mutationis tyrannidis, conspirant enim homines in tyrannum, quando ille ita se habet, ut contemptui sit omnibus, & nihil principis dignum agat, sicut conspiratum fuit contra Sardanapalum, quod inter mulieres pensa diuideret, neque quicquam principis viro dignum vquam ageret, propter contemptum autem adoriuntur tyrannos ij potissimum, qui sunt natura audaces & honore bellico apud eos funguntur, ut sibi monarchiam vendicent, famæ etiam & gloriæ appetitus est causa mutationis, ac euersionis ipsius tyrannidis, dum aliqui reperiuntur, qui tyrannos adoriuntur non ut sibi monarchiam vendicent, sed ut fiant apud ceteros illustres, & famam ac gloriam adipiscantur ex re præclare gesta, cuiusmodi est vindicasse propriam patriam in libertatem ex durissima tyranni seruitute, perpauci tamen sunt, qui hac de causa tyrannos odoriantur; oportet enim eos ita esse animatos, ut mortem omnino contemnant, quæ ex tam præclara provincia suscipienda consequi posset. quia verò perpauci sunt, qui mortem ita contemnant, propterea paucissimi sunt, qui propter huiusmodi causam tyrannos adoriri velint, odium etiam est causa euersionis tyrannidis: quod quidem est perpetuum in ipsam tyrannidem, quod sit pessima omnium gubernationum. neque solum odium, verum etiam in ipsa, quæ est pars odij, cum sit quodammodo causa earundem actionum.

INSTITVTIONE. 67

actionum, quarum est odium, concitat ipsos subditos, ut contra tyrannos conspirent, quæ etiam interdum est accommodatior ad nocendum, quam odium: quoniam irati maiore impetu feruntur, quam ij, qui odio prosequuntur. quia irati nulla ratiocinatione vtuntur; qui autem odio prosequuntur, ratiocinari, & cogitare possunt, quo modo sit vindicta sumenda. & hæc de causis mutationis, ac euersionis ipsius tyrannidis satis. nunc verò modos etiam, & remedia explicabimus, quibus tyranni solent uti pro conseruanda, aut saltem diutius retinenda tyrannide. duo sunt igitur præcipui modi inter se oppositi, quibus vtuntur tyranni ad suas tyrannides conseruandas. quorum alter quidem est per intensiorem, alter autem per remissionem ipsius tyrannidis; cum tyranni seueritatem aut augent, aut remittunt. multa verò sunt, quibus vtuntur tyranni seueritatem tyrannicam augentes & seuerè nimis imperantes pro conseruatione tyrannidis, quæ ad decem præcipuè capita redigi possunt. primò viros præstantes deprimunt, & eos, qui magno sunt animo è medio tollunt, ne contra ipsos insurgere possint. secundò non patiuntur conuiuia, neque conuentus hominum in ciuitate fieri; neque literarum, ac proborum institutorum studia permittunt, quæ liberos animos reddunt, & seruitutem agereferentes, tertio prohibent colloquia, & dant operam ut ciues inter se minime sint noti, ne amicitiam inter sese contrahant, ne aliquando possint aduersus tyrannum conspirare. quartò dant operam, ut ciuitas exploratorum sit plena, qui cuncta facta & consilia deferant ad tyrannum, ut ciues minus audeant contra tyrannum conspirare. quintò student quam maximè possunt dissidentes tenere ciues, ita ut per calumnias amicos cum amicis vulgus cum nobilibus, & diuites inter se dissentire faciant, ut hac ratione diuisi ciues minus possint conspirare, ac insurgere contra tyrannum. sextò student quam maximè subditos in paupertatem redigere, dum imperant, ut ingentia tributa soluant, & eos ita pauperes reddere nituntur, ut milites conducere nequeant, qui sibi sint præsidio contra tyrannum. septimò cauent insidias amicorum, siue familiarium, nec eis fidem habent, nam sicut per amicos regnum conseruatur, quia rex volentibus imperat; sic per familiares tyrannis dissoluitur, quia tyrannus inuitis dominatur. octauò mulieribus, & seruis, seu famulis solutiore viuendi ratione largiuntur, ut vtrisque exploratoribus contra viros & dominos vtantur. nonò non delectantur consue-

DE REIPVB.

consuetudine gravium, ac liberorum, & honestorum virorum quia
immo eiusmodi viri sunt odio tyrannis, tamquam eorum imperiū
dissoluentes. decimò tyranni magis vocant, ac recipiunt ad conui-
uia & fruendas voluptates peregrinos, quam ciues, quasi ciues qui-
dem sint eorum hostes, peregrini verò non sint eorum aduersarij.
hæc igitur sunt, quæ tyranni obseruant intendentes, seu augentes ty-
rannicam seueritatem pro tyrannide conseruanda aut retinenda.
qui tres præcipuè scopos, seu fines respiciunt; quorum primus est,
vt minuunt ciuium animos, & eos timidos, & abiecto animo red-
dant, ne sibi parare insidias audeant. secundus est, vt diffidentes
reddant ciues, ne alij alijs fidant. tertius est, vt ciues ita impotentes,
ac imbecillos reddant, vt etiam si velint tyrannidem euertere non
possint. alter autè modus conseruandæ aut retinendæ tyrannidis est
huic contrarius, quo vtuntur tyranni, qui remisè, ac minus seuerè
tyrannidem exercent. ea igitur, quibus vtuntur tyranni, mitius ty-
rannidem exercent. pro conseruanda tyrannide sunt præcipuè
duodecim. quorum primum est, quod tyrannus regiam administra-
tionem æmulatur, & regiam voluntatem ostentat, hoc tamen reten-
to fundamento, vt etiam nolentibus imperare possit. secundò rerum
communium curam habere videtur, nec sumptus facit, neq; pecu-
nias effundit in scorta, & histriones, ac huiusmodi, quibus popula-
res offendantur. tertio accepti & expensi rationem reddit, vt legiti-
mus gubernator & non tyrannus esse videatur; neque veretur, vt sibi
pecuniæ de sint. cum sit dominus ciuitatis & bonorum omnium sub-
ditorum. quarto tributa, & exactiones ita imponit vt prouidendi, ac
dispensandi gratia nummos congerere videatur; & non dominus pec-
uniæ communis, sed custos & quæstor esse videatur; nec difficilis
est ac superbus, sed grauis, speciemq; præferre nō seruili metu, sed
paterna reuerentia dignam videtur. quintò non solum ipse, sed etiā
eius domestici cauent à contumelijs inferendis in puellas & mulie-
res subditorum, & cauent, ne suæ mulieres sint contumeliosæ in
alias mulieres; quoniam multæ tyrannides propter contumelias mu-
lieribus illatas sunt euersæ, quemadmodum per contumeliam illa-
tam à Tarquinio Lucretiæ tyrannis Romæ sublata fuit. sextò ca-
uent à voluptatibus corporis, & sobriè viuunt, aut saltem de se cete-
ris præbent opinionem sobrietatis. quandoquidem non is, qui so-
brius, ac vigilans est, aut exultatur; sed is, qui ebrius, & somnò de-
ditus

INSTITVTIONE. 68

ditus est, aut putatur, inuadendi sui præbet occasionem. septimò
Deum, religionemq; semper egregie colere videtur, vt subditi pu-
tantes ipsum religiosum esse, & Deum vereri, non timeant iniuriam
pati, & mala ab ipso, minusq; insidientur illi, putantes ipsi deum au-
xilium adesse, vrbemq; ipsam tamquam curator, & non tyrannus,
templis, ac turribus, & mœnibus, & alijs edificijs plurimum ornan-
dam curat. octauò probos, ac præstantes viros ita honorat, vt se non
putent à suis ciuibus, si liberi essent, plus honoris fuisse laturos, quàm
ab ipso tyranno accipiant. & honores quidem ipse per se tribuit,
pœnas autem per alios magistratus, & iudices irrogat, vt magis be-
neuolus, & minus seuerus esse videatur. nonò maxime cauet, ne quæ-
piam nimis magnum, ac potentem faciat, ne possit aduersus ipsum
conspirare. decimò maxime cauet à duabus contumeliæ speciebus,
à percussione corporis, & ab iniuria libidinosa; siquid enim est,
quod subditorum animos exasperare aduersus tyrannum possit, hæc
duæ sunt præcipuè iniuriæ, quæ in corpus, & in honorem accipiun-
tur. vndecimò maxime cauet eos, qui se, aut sibi charos affectos esse
contumelia ab ipso existimant; qui quidem ita per iram feruntur, vt
nihil sibi parcant, & dummodo necem inferant, nihil sint de sua sa-
lute solliciti. duodecimò cum ciuitas constet ex diuitibus, & egenis,
maximè curat, ne alij alios iniuria afficiant, vt vtriq; sibi persuadeat
ab ipso principe se defendi, atq; conseruari: eos tamen, qui sunt po-
tentiores, maximè sibi conciliare nititur, & amicos reddere, vt ho-
rum auxilio possit aliorum conatibus obsistere. hæc igitur sunt, qui-
bus uti solent tyranni, vt tyrannidem ipsam conseruent, aut saltem
diutius retineant, siue tyrannicam seueritatem augeant, siue ipsam
remittant. quæ quidem omnia non eo consilio tradidimus, vt doce-
remus, qua ratione quidam pessimi fierent, & tyrannidem morta-
lium ingentem pestem retinerent; sed tantum vt edoceremus, qui-
bus machinamentis vtantur quidam pessimi homines, vt tyrannidē
retineant, & eis quoad fieri potest obuiam iremus. non igitur nobis
vitio dari debet, neq; propterea reprehendendi sumus, quòd mo-
dos, & artificia docuerimus, quibus vtuntur tyranni pro ty-
rannide retinenda, cum non alio consilio id egerimus, quàm vt co-
gnitis tyrannorum artibus eis facilius obuiam iri, & eorum con-
silia, atq; conatus, & ipsa tyrannis euertere posset, neque accusan-
dus est Aristoteles, qui hæc tradiderit: neq; enim ipse tyrannidem
probat,

DE REIPUB.

probat; sed ubiq; damnat eam, & accusat: neq; hæc scripsit, ut ipsi homines vterentur, fierentq; tyranni; sed potius ut ipsimet tyranni cognita ipsorum misera, atq; infelici vitæ conditione eam fugerēt. damnarent, & execrarentur, & quasi resipiscentes ad meliorem vitam sese conuerterent. neq; verò solum maximè damnanda tyrannis est, quod sit indigna viro, & velut ingens mortalium pestis; verum etiam quod sit breuissimæ durationis & perniciem vñ plurimū afferat ipsis tyrannis. sed hæc de mutatione tyrannidis, quæ est omnium ciuiliū gubernationum deterrima, & ipsius etiam conseruatione satis. nunc verò de mutatione reliquarum duarum specierum reipub. deprauatæ, oligarchiæ, & democratiæ simul dicamus.

De modis, & causis mutationis oligarchiæ, & democratiæ.
Cap. XVII.

DO sunt igitur modi præcipui mutationis, ac euersionis oligarchiæ. quorum primus est, cum pauci diuites dominantes iniuriam inferunt in multitudinem, & eam iniuste opprimunt: quæ iniuriis lacessita conspirationem facit, eiectionq; illis paucis rempub. occupat & ex paucorum potentia facit eam popularem, & ita insolentia eorum diuitum dominantium & iniuste multitudinem opprimētium, est causa mutationis oligarchiæ. secundus est seditio ac dissensio diuitum inter se ipsos, cuius quidem dissensionis plures possunt esse causæ. nam interdum dissensio inter ipsos diuites nascitur, quia illi, qui non sunt in magistratibus, egrè ferunt se exclusos esse ab honoribus publicis, & magistratibus; proindeq; res nouas moliri, & eam rempub. dissoluere, ac in popularem statum mutare student, ut ipsi quoque publicorum honorum & magistratuum participes fiant. interdum verò nascitur dissensio inter ipsos paucos diuites, quia eorundem quispiam sese turbæ populari contra reliquos ducem, & assentatorem præbet, cuius ope mutatur potentia paucorum in statum popularem. interdum etiam fit dissensio inter ipsos diuites dominantes, cum ad pauciores etiam numero ciuilem gubernationem trahunt. tunc enim reliqui diuites ab honoribus exclusi, pares ceteris diuitibus esse quærentes populū in sui auxilium adhibent, &

conantur

INSTITUTIONE.

69

conantur paucorum potentiam in popularem statum commutare. interdum etiam nascitur dissensio inter ipsos diuites, ex qua mutatur oligarchia, cum ex ipsis paucis quidam per luxum patrimonium consumpserunt; tales enim rebus nouis studere solent, ut vel ipsi tyrannidem inuadant, vel aliis auctores inuadendi sint. interdum etiam nascuntur seditiones inter ipsos diuites, quæ afferunt mutationem oligarchiæ ex mutuis inter se paucorum diuitum iniuriis, cum inter eos offensæ, ac simultates nascuntur, aut nuptiarum, seu matrimonij, aut iudiciorum causa. mutantur etiam, & euertuntur oligarchiæ ex crudelitate, & asperitate, & auaritia paucorum dominantium, quorum herile, ac importunum imperium nonnulli socij ciuilibus administrationis iniquo animo ferentes, & quasi miseratione subditorum, quos vident perinde ac seruos tractari commoti insurgunt contra eos asperos, & crudeles, ut eos à reipub. administratione excludant, & rempub. magis temperatam reddant. rempub. vero popularis mutatur interdum in paucorum potentiam ob improbitatem ductorum populi, qui diuites iniuria afficiendo, ut eorum bona diripiant, sunt in causa, ut illi diuites simul inter se conspirantes mutant rempub. statum, & ex populari fiat paucorum, ac diuitum dominatus. itaq; prima causa mutationis democratiæ est improbitas ductorum ipsius populi, quæ est in causa, ut mutetur in oligarchiā. secunda causa erat antiquitus mutationis democratiæ, quia vni è populo magni mittebantur magistratus, cuius arbitrio cum multe res, atq; magnæ gererentur, ipse ad se rempub. trahebat, & paulatim fiebat tyrannus. tertia causa fuit, quia antiquitus ciuitates erant parue, & pleriq; sparsim incolebant agros, & rura, qui cum essent occupati in agricultura & operibus necessariis, parum rempub. curabant, quare præsticiebant ductores populi eos, qui vsum rei militaris essent nati, qui paulatim tyrannos sese efficiebant. porro popularis status, & paucorum potentia non solum mutantur in rempub. genere diuersas, ut cum mutatur popularis in paucorum potentiam, aut tyrannidem, & cum mutatur similiter paucorum potentia in popularem statum, aut tyrannidem; sed etiam mutantur in aliam speciem eiusdem generis ut cum vna species popularis mutatur in aliam speciem popularem, ut cum illa, quæ gubernatur secundum leges mutatur in eam, quæ gubernatur ad arbitrium populi, & cum vna species oligarchiæ mutatur in aliam speciem oligarchiæ, ut cum ea,

s

quæ

DE REIPVB.

quæ gubernatur secundum leges mutatur in eam, quæ non secundum leges, sed ad arbitrium & libidinem paucissimorum, ac ditissimorum gubernatur. & hæc de modis, & causis mutationum oligarchiæ, & democratiæ satis ex quibus etiam facile colligi potest, quæ nam sint remedia conseruationis ipsarum, quia contrariorum effectuum (vt superius monuimus) contrariæ sunt efficientes causas. ceterum cum iam satis superq; de causis mutationis, seu corruptionis, & conseruationis etiam rerumpub. disseruerimus, deinceps quædam erunt de institutionibus ipsarum pertractanda; quando nõ satis est cognoscere quomodo labantur, & conseruentur, verum etiã necesse est cognoscere, quomodo instituantur. ac primo quidem deprauatarum, deinde vero rectarum institutionem edocebimus, vt optimum finem huic libro imponamus. primò igitur agemus de institutione rerumpub. non rectarum, quæ tamen non sint pessimæ, vt excludamus tyrannidem, cuius institutio non est cõtemplationis ciuilis facultatis, cum ciuilis facultas considerare potius debeat, quæ ratione tyrannis prohibenda sit, ac destruenda, cum sit inhumana, & pessima, quàm quomodo sit instituenda. omisa igitur institutione tyrannidis primò de institutione oligarchiæ, & democratiæ, deinde de institutione optimæ reip. ex rectis ipsis temperatæ, ac mixtæ, & compositæ, quæ nobis est scopus præcipuus agemus, quæ rectis etiam simplicibus rebuspub. regno præsertim, & aristocratiæ poterunt accommodari.

De institutionibus oligarchiæ, & democratiæ. Cap. XVIII.

CVM autem quattuor sint species oligarchiæ: prima quidem species, quæ est ceteris anteponenda, cum sit aliarum oligarchiarum optima, & reipub. communiter dictæ maxime proxima quippè cum non ita censum augeat, quin multa pars populi possit esse particeps ciuilis gubernationis, ita est instituenda, vt census diuidantur in minores, à quibus deligantur, qui magistratibus necessariis, inferioribus tamen gerendis præ sint, & in maiores, ex quibus deligantur, qui summis magistratibus præ sint, quæ ratio sic est ineunda, vt semper ij, qui magi-

stratibus

INSTITVTIONE.

70

stratibus funguntur. sint reliquis potentiores, & ex popularibus semper optimi quiq; ad gerendam reipub. cooptentur. secunda verò species est deterior, quia augens censum redigit eos, qui gubernant ad minorem numerum. tertia ad huc est deterior, quia censum adhuc adaugens numerum eorum, qui gubernant multò minorem reddit; quæ quidem sic instituuntur, vt non ex mediocri censu plures ad reipub. gubernationem sumantur sicut in prima specie: sed vt ex ampliori censu pauciores ad reipub. gubernandam sumantur. quarta verò species, quæ est omnium deterrima & tyrannidi simillima sic instituitur vt ex maximo censu paucissimi, & opulentissimi sumantur ad reipub. gubernandam, qui non secundum leges, quemadmodum in aliis tribus speciebus, sed ex arbitrio, & libidine dominantur. & hæc vltima species plurima indiget custodia, vt conseruetur quia simillima est corporibus valetudinariis, & iis nauigiis, quæ dehiscencia sunt & prauis instructa nautis, quæ ob minima etiã errata succubunt. tria verò sunt, quæ maximè conducunt oligarchiæ instituendæ, atq; stabiliendæ, quorum primum est, vt ad reipub. gerendæ societatem aliqui populares assumantur, vel ex censu, vel ex iis, qui lōgo tempore à sordidis opificiis abstinerint, aut qui eo beneficio digni esse videantur. secundum est, vt summos magistratus cum onere magnorum sumptuum committant, vt populus libenter huiusmodi magistratibus careat, nec iis inuideat, quibus tam magno sumptu contingunt. tertium est vt ij, qui eiusmodi magistratus ineunt summos, exerceant actiones magnificentiæ in faciendis magnificis templis, & quibusdam ædificiis ad publicos vsus erigendis, vt populus urbem partim templis, partim ædificiis publicis ornatam cernens libenter saluam reipub. aspiciat, & sit ea reipub. forma cõtentus. reipub. verò popularis plura sunt instituta magistratus ipsos respicientia idq; iure optimo cum respub. non sit aliud quam institutio seu ordo magistratuum vt superius monuimus. quorum primum est, vt omnes magistratus ex omnibus ordinibus hominum constituantur, ita vt omnes cuiuscumq; sint conditionis possint assumi ad ipsos magistratus. secundum est, vt omnes præ sint, & omnes vicissim subiciantur ita vt qui vno tempore imperarint, iidem vicissim alio tempore subiciantur, & contra: tertium est, ut forte magistratus creentur, exceptis iis, qui vsu, & peritiam requirunt, qui non forte, sed electione, & suffragio sunt creandi. quartum vt

S 2 nullus

DE REIPVB.

Nullus census, vel saltem exiguus ad obtinendum magistratum requiratur ita, vt vel à nullo, vel ab exiguo censu magistratus creentur. & hæc quattuor instituta respiciunt creationem magistratuum. quin-
tū institutum populare est, vt nullum magistratum idem bis gerat, vel non sæpè, exceptis bellicis. sextum vt magistratus vel omnes, vel pleriq; sint breuis temporis: & hæc duo instituta respiciunt durationem magistratuum. septimum est, vt omnes & ex cunctis ordinibus iudicia de omnibus rebus, aut certè de plerisq; & grauissimis exercere possint. octauum est, vt concio, seu populi congregatio summam omnium rerum, aut certè maximarum habeat potestatem. magistratus autem paucarum, & paruorum rerum habeant potestatem. & hæc duo respiciunt potentiam ipsorum magistratuum. nonum institutum, quod respicit mercedem magistratuum est, vt merces tribuatur omnibus rempub. gerentibus concioni, seu senatui, iudicibus, & magistratibus si facultates adsint, sin hoc minus licet saltem tribuatur iis, qui maximos gerunt magistratus, qui cum sine magno sumptu obiri non possint, nemo eos acciperet, nisi merces, ac præmium pro eo sustinendo onere assignaretur. hæc igitur sunt instituta democratiis communia, quæ omnia ex iusto populari promanant, quod est secundum proportionem arithmeticam, quæ nullam habet rationem personarum ita vt omnes tam egeni, quam locupletes tam ignobiles, quàm nobiles æqualiter sint participes honorum, ac bonorum publicorum. & hæc de institutione oligarchiæ, & democratiæ satis. cum autem iam de institutione rerumpub. non rectarum status popularis, & paucorum potentia sermonem absoluerimus, (nam de institutione tyrannidis propterea nullam mentionem fecimus, quòd potius laborandum sit vt destruat, quàm vt instituat.) reliquum est, vt de institutione optimæ reipub. ex rectis reip. speciebus temperatæ ac mixtæ verba faciamus. quæ quòd ex perfectis & optimis constet, propterea ipsa etiam est optima & perfectissima, cuiusmodi est Genuensis resp. vbi sereniss. dux regem, excellentiss. gubernatores optimates, consiliū maius remp. communiter dictam referunt. quibus omnibus est idem scopus propositus, vt secundum virtutes declinatæ vitis feliciter viuant ciues, religionis in primis ac iustitiæ beneficio; nec illis etiam corporis & fortune saltem mediocris ac sufficiens bonorum copia desit, vt ciuitas felix ciuili felicitate reddatur. quæ finis est optimæ ciuitati & reip. perfectissimæ

INSTITUTIONE.

77

simè propositus vt mox declarabimus. tractaturi igitur de constitutione optimæ reipub. primò quidem declarabimus, quis nam sit finis, propter quem consequendum instituenda sit optima respub. secundò agemus de quantitate, & qualitate ciuitatis, seu multitudinis ciuium, & ostendemus quanta, & qualis debeat esse ciuium multitudo, ex quibus optima respub. sit instituenda: demum de quantitate, & qualitate, ac forma regionis, & situ vrbis opportuno, & edificiis publicis, ac priuatis, quæ optimæ ciuitati, ac reip. instituendæ conueniant, differemus.

De institutione optimæ reipub. vbi quisnam sit finis, cuius consequendi gratia optima resp. sit instituenda ostenditur. & quanta, qualisque debeat esse ciuitas, ac regio, & quæ forma regionis, & quis situs vrbis, & quæ etiam publica, & priuata ædificia conueniant optimæ ciuitati, ac reipub. instituendæ, explicatur. caput vltimum.

PTIMA igitur respub. instituenda est propter optimum finem hominis & ciuitatis consequendum. cum enim ciuitas constituatur propter optimum finem hominis consequendum, multo magis rationi consentaneum est, rempub. etiam optimam propter eundem finem esse instituendam. qui quidem non est aliud, quàm propria operatio hominis secundum optimam virtutem in vita perfecta. quæ quidem operatio est optima vita, & summum bonum, ac felicitas ciuilis de qua iam copiosè satis egimus: quæ licet præcipue consistat in bonis animi in ipsis virtutibus, seu potius in vsu, & actionibus ipsarum requirit tamen etiam mediocrem saltem, ac sufficientem corporis & fortune bonorum affluentiam vt absq; impedimento possint virtutū operationes obiri; quamuis enim felicitas ciuilis de qua agimus requirat non solum animi, sed etiam corporis: & fortune bona, præcipue tamen requirit animi bona virtutes morales & contemplatiuas, in quarum operationibus consistit, & præcipue in operationibus prudentiæ, quæ est princeps & dux virtutū moralium seu iustitiæ quæ omnes virtutes morales continet, & sapiëntiæ, quæ est princeps virtutum speculatiuarum. quamuis enim ad perfectam felicitatem ciuilem requirantur omnia tria genera bonorum, magis tamen

DE REIPVB.

men ipsa consistit in bonis animi, quàm in aliis; quia bona corporis requiruntur gratia ipsius animi, ut animus reddatur promptior ad operationes virtutum exercendas, & bona fortunæ requiruntur tantum, ut sint instrumenta studiosas operationes obeundi. ex quo apparet falsam esse illorum opinionem, qui dixerunt beatam vitam, seu felicitatem consistere magis in corporis & externis fortunæ bonis, quàm in bonis animi, & operationibus virtutum. quorum opinionem pluribus rationibus refellere possemus, quas consultò missas facimus, ne simus in re satis per se manifesta & nobis alibi comprobata prolixiores. cum enim felicitas in eo bono magis consistat, cuius gratia alia bona expetuntur, quàm in iis, quæ alterius boni consequendi gratia appetuntur, & animi bona sint ea quorum gratia corporis, & fortunæ bona appetuntur, quippè cum animi bona rationem habeant finis; bona verò corporis, & externa rationem habeant eorum, quæ sunt ad finem, per spicuum sit in bonis animi magis felicitatem ipsam consistere, quàm in bonis corporeis, aut externis. in eodem autem consistit felicitas totius ciuitatis, in quo consistit felicitas singularis hominis: sicut enim illum felicem esse dicimus, qui rectè agit, & secundum virtutes, sic eam ciuitatem seu ciuium multitudinem beatam esse dicimus quæ rectè agit, & secundum virtutes. constitutum sit igitur optimam, ac beatam vitam esse tum cuiq; priuatim, tum publicè ciuitatibus, quæ cum virtute degit, & est corporis, ac fortunæ adiumentis eousq; instructa, ut virtutis officia, & actiones obire possit. ex quibus colligi potest optimam eam esse rempub. in qua effulgeat claritas virtutum; & actionum virtuti consentanearum, tantæquæ sint diuitiæ, quantæ sufficiant ad actiones, quæ virtuti congruant, exercendas & illam esse optimam reip. institutionem; in qua ciues ad virtutes omnes & ad felicitatem actiuam, & contemplatiuam diriguntur ita, ut modo res eas agant quæ ad vsus vitæ & virtutes morales pertinent modo dum suppetit otium contemplationi rerum pulcherrimarum & diuinarum vacent, ut vehementius etiam ad amandum & colendum Deum eius miranda opera contemplantes adducantur. iam igitur apparet, cuius finis gratia consequendi sit instituenda optima respub. & quisnam sit & in quibus præcipue consistat optimus ille finis cuius gratia constituitur optima respub. & quomodo in eodem consistat optimus finis totius ciuitatis, & singularis hominis, quia eadem est felicitas ciuitatis, quæ est

INSTITVTIONE. 72

est singularis hominis, non quidem eadem numero, sed eadem specie, quia vtriusq; felicitas in eodem consistit. & hæc de fine, cuius consequendi gratia optima respub. est instituenda, satis. nunc verò de quantitate, & qualitate ciuitatis, quæ sit optimè instituenda, dicemus; & ostendemus, quanta, & qualis debeat esse ciuium multitudo ad optimæ reip. constitutionem. deinde de quantitate etiam, & qualitate, & forma regionis, & agri & situ vrbs opportuno dicemus, & ostendemus, quanta, & qualis regio, & quæ forma regionis, & quis situs vrbs maximè sint ciuitati, & optimæ reipublicæ instituendæ conuenientes. magnitudo igitur ciuitatis seu multitudo ciuium ex quibus per se componitur ipsa ciuitas consistere debet in quadam mensura, atq; determinata multitudine ipsorum ciuium ita ut neq; nimium excedat, neq; deficiat. nimis enim exigua multitudo non est per se potens, ac sufficiens ad bene viuendum; nimium autem frequens, ac excedens multitudo à nullo rectè gubernari potest, & gens potius quam ciuitas est appellanda. si quis verò quærat, quisnam sit terminus minimus, a quo si deficiat, non amplius erit ciuitas, & quisnam sit maximus, quem si excedat non ciuitas, sed gens potius sit appellanda, dicimus, quod minima quidem multitudo, ex qua ciuitas constitui possit, debet esse tanta, ut sit per se sufficiens ad bene viuendum in ciuili societate, adeo ut si minor esset multitudo, & non esset per se sufficiens ad bene viuendum non amplius esset ciuitas, sed vicus, aut aliud eiusmodi. maxima verò multitudo, ex qua ciuitas constituatur, debet non solum esse per se sufficiens, verum etiam iis cancellis ac limitibus coherceri, ut ciues inter se cognoscei queant, ne virtutes cuiuscumq; vitiaq; ad magistratus; & iudices deligendos ignorentur, & ne peregrini latenter possint ad rempub. obrepere, & ad magistratus assumi, quod in nimia, & frequentissima ciuitatis multitudine non est factu difficile nam ubi est valde excedens hominum multitudo, facilè contingit, ut sese ciues non cognoscant, ex quo fit, ut non rectè magistratus, & iudices deligantur. cum enim ciuium virtutes & vitia ignorantur, tam vitiosi, quàm studiosi in magistratus, & iudices deliguntur. insuper inquilini, & peregrini facultatem habent in tam frequenti multitudine sese tamquam ciues insinuandi, & ad rempub. accedendi quod est admodum periculosum. cum enim ut plurimum rempub. ipsam non diligant periculum est, ne mutare eam conentur. oportet igitur constituere duos terminos

extre-

DE REIPUBLICA

extremos minimum, & maximum, & spatium medium inter illos, minimus quidem terminus est, vt non sit minor multitudo, quam sufficiat ad bene viuendum; à quo si recedat, non amplius erit ciuitas, sed vicus, aut alia huiusmodi. maximus verò terminus est, vt ea multitudo sit per se sufficiens ad bene viuendum, & sit solummodo tanta, vt ciues inter se cognosci possint; neq; sit maior multitudo, quam requirat gubernatio, & ordo reipublicæ, & ciuilis societatis; quem si excedat, gens potius, quam ciuitas sit appellanda. medium verò spatium est illud, in quo sunt gradus ciuitatum mediocrium, ex quibus aliquæ possunt esse maiores aliquæ minores, vt vnicuiq; rectè consideranti pater. ad constitutionem autem optimæ reipub. necesse est vt sit magna ciuium multitudo, dummodo magnam rerum vitæ necessariarum, & commodarum sufficientiam, & copiam habuerint, & omnes inter se cognosci possint, qualis quisq; sit, vt pro dignitate magistratus mandari possint. sed de magnitudine, & quantitate ciuium satis. nunc de qualitate etiam ipsorum ciuium breuiter dicamus. qui quidem ita debent esse natura constituti, ut ingenio, ac intelligentia, & animo valeant; cuiusmodi sunt, qui in mediis, ac temperatis climatibus, vt in quarto, & quinto nascuntur: in quibus Græciæ & Italiæ magna pars ac Hispania cõtinetur, quando quidem frigoris, & caloris temperamentum ingenio, & animo præstantes homines mitesq;, & humanos, & maxime ad regendum idoneos reddit. qui enim in frigidis regionibus, cuiusmodi est illa pars Europæ, quæ vergit ad septentrionem, homines proueniunt, animosi quidem sunt, & robusti corpore, ingenio tamen ac intelligentia minus valent. vnde neq; natura sunt idonei ad rectè rempub. gerendam, aut finitimis imperandum: qui verò in calidis locis, vt in Asia, nascuntur, ingenio quidem, ac intelligentia valent, sed non sunt animosi. qui verò in media, ac temperata regione nascuntur, vt plurimum sunt animosi & ingeniosi, vnde sunt etiam natura idonei ad rectè rempub. gerendam. animaduertendum autem, quod incolentes regiones frigidas, quæ vergunt ad septentrionem, propter frigiditatem aeris ambientem, ac poros, & meatus constringentem, validum habent calidum internum. ex quo valè dissimè concoquunt, & multò indigent cibo. quare plurimam copiam sanguinis, & spirituum generant, qui tamen spiritus vt plurimum sunt crassiores propter multam copiam ciborum ingestorum, & modicam exhalationem,

INSTITUTIONE. 73

halationem, quam frigus ambiens prohibet. hac de causâ frigidam incolentes regionem robusti quidem sunt, & animosi propter copiam sanguinis, & spirituum; ingenio autem sunt rudiores, ac tardiores; quia vt plurimum spiritus habent crassiores. qui verò calidas incolunt regiones, vt plurimum sunt corpore debiles, & animo timidi, quia modici sunt sanguinis, & caloris interni, ac spiritus, quoniam caliditas aeris ambientis poros aperit, quibus apertis exhalat calidū intrinsecum. ex quo fiunt pauci sanguinis & pauci caloris interni, ac spiritus, & idcirco sunt corpore debiles, & animo timidi: verum quia spiritus habent puriores, ac tenuiores propterea vt plurimum ingenio valent. cuius rei argumento est, quòd scienciæ speculatiuæ, & præcipuè mathematicæ ortum habuerūt ab Egyptiis, qui calidam regionem incolunt. qui autem mediam ac temperatam regionem habitant, medio modo robusti sunt, ac animosi, & ingenio valent. quare maxime sunt apti naturali dispositione ad ciuilem gubernationem, cum ingenio, ac prudentia, & animo valeant, cuiusmodi debent esse ij, qui futuri sint idonei ad gubernandum & imperandū: qui quidē debent esse præditi ingenio, ac sollertia, & prudentia ciuili, per quā rectè possint cõsulere, iudicare, & imperare. debent et esse præditi vigore animi, ut Plato sentire videtur. apparet igitur quò ciues optimæ ciuitatis futuræ & optimæ reip. instituendæ ita naturali dispositione cõparatos esse oporteat, vt ingenio, ac prudentia, & animo valeant, cuiusmodi sunt ij, qui mediam, ac temperatam regionem incolūt. quæ tamē naturalis dispositio frustrari potest, cuius rei fidem facit Græcia, quæ olim quidē toti ferè orbi dominabatur, nunc vero duro Turcarum iugo, ac tyrannide premitur: quia fieri potest, vt homines ad ciuilem gubernationem apti natura, si torpeant otio, aut vitiosis actionibus immergantur, inepti euadant. non enim satis est ciues ea naturali dispositione comparatos esse, vt ingenio, & animo valere possint: sed necesse est ut per rectam disciplinam fiant studiosi, & prudentes, ac sapientes, si beata futura sit ciuitas, & optimè sit resp. instituenda. vt autem prudentes fiant, ac studiosi ciues, & ad rempub. optimè gubernandam idonei, debet summa cura, summoq; studio morales, & contemplatiuas virtutes percipere, in iisq; sese exercere, vt studiosi, ac felices reddantur, & vniuersam ciuitatem, ac rempub. optimam, ac beatam reddant. tria verò sunt præcipue, quæ ciuibz adesse debent, vt studiosi fiant,

DE REIPVB.

ac felices, & ad rempub. rectè gubernandam idonei, natura, mos, & ratio debent enim habere naturalem dispositionem ad suscipiendas virtutes accommodatas, vt superius monuimus. requiritur etiā mos, seu consuetudo bona, probas actiones obeundi; non enim sufficit natura, cum ad vtrumlibet se vertere possit, nisi accedat bona consuetudo: quia si consuetudo bona, homines etiam fiunt boni. si consuetudo mala, homines etiam fiunt mali. itaq; non satis est aptos esse natura ad suscipiendas virtutes, sed etiam adhibenda est consuetudo producendi bonas actiones; quia quales præcesserunt actiones, tales habitus consequuntur. requiritur præterea ipsa ratio domina, quæ sibi reddat obtemperantem appetitum. nam si natura & mos, & ipsa ratio inter se ad virtutem colendam consenserint, tunc optimè ciues instituentur, & studiosi ac felices facile reddentur. ex quibus optima, ac felix ciuitas, ac respub. constituetur. quoniam verò quales pueri sunt, vel adolecentes, in tales vt plurimum euadunt ciues; propterea vt reddantur optimi, & ad rempub. optimè gerendam idonei, sedulo danda est opera, vt à teneris annis rectè educantur, atq; instituantur. ac primò quidem habenda est ratio corporum ipsorum puerorum, vt rectè nutriantur, atq; educantur. his præceptis obseruatis, quæ nos, cum de institutione familiari ageremus, fusius explicauimus, quæ nos in præsentia missa facimus, ne bis eadem repetamus, & acta iterum agamus. progressu vero ætatis pueri debent sese non solum in gymnastica disciplina, & exercitationibus leuioribus exercere, vt vires corporis & valetudinem confirment, & bonam corporis habitudinem consequantur: sed etiam debent saltem transacto primo septennio incipere in ipsa grammatica, & arte figurandi, ac scribendi, & ipsa musica erudiri ita, vt prima saltem grammaticæ, & artis scribendi, & ipsius musicæ rudimenta post primum septennium discere incipiant, deinde verò sunt affectus ipsius appetitus comprimendi, & sunt pueri probis actionibus, & moribus assuescendi, & ab omni turpitudine, ac obscenitate coercendi, vt facilius virtutes morales & etiam contemplatiuas, & ipsam demum ciuilem felicitatem consequi possint. nam si morum cultura quadam vitia fuerint radicitus extracta, & cupiditates repressæ, animus erit aptior, ac expeditior ad virtutes contemplatiuas, & ciuilem felicitatem consequendas. & hæc de quantitate, & qualitate ciuitatis, seu ciuium satis. nunc verò de quantitate, & qua-

INSTITVTIONE.

74

& qualitate, & forma etiam regionis, & agri, optimæ ciuitati, ac rei publicæ instituendæ accommodata, & situ etiam vrbs opportuno dicamus. regio igitur tanta debet esse, ac talis, vt producat tantam, ac talem rerum copiam, vt sufficiat habitantibus ad liberaliter temperateq; viuendum ita, vt victum suppeditet liberalem, non parcum, neq; cum luxu coniunctum. forma verò regionis ea maxime probatur, quæ sit ad bellum gerendum, aut saltem sustinendum accommodata; vt ab hostibus quidem non facile possit inuadi; sed eis aditus sit difficilis, ciuibus autē sit facilis exitus ad eruptiones, & excursions faciendas. quæ etiam sit subiecta conspectui ciuitatis, vt facile succurri possit. quæ in re fides est habenda rei militaris peritis. situs autem vrbs opportunus erit ille, qui sit in cōtinenti prope mare, aut flumen, vt terræ & mari adiaceat; tum vt facilius terra aut mari, aut flumine succurri possit, si fuerit opus; tum vt facilius alimentā mari, & terra deferantur aliundè, si propria regio, quantum sit satis alimentum, non ferat: & non solum vt facile necessaria importentur, sed etiam vt facile ea, quæ supersunt, exportari possint; tum etiam vt ligna, & lapides, & huiusmodi materia construendis ædificiis necessaria commodius conferri possint. quem situm vrbs Genua sortita non mirum est, si & hostilem vim quam facillimè semper propulsarit, & iis omnibus abundet, quæ ad victum vniuersum, & pulcherrimorum ædificiorum constructionem sint necessaria. porro in deligendo loco vrbi condendæ opportuno, quattuor præcipuè rerū ratio est habenda, nempe sanitatis, belli, ciuiliū actionum, & inuectionis, ac exportationis rerum necessariorum. primò quidem habenda est ratio salubritatis, & idcirco vrbs ædificari debet in edito loco, & non depresso, nec paludoso, quæ sit ad orientem, aut septentrionem conuersa, quia venti orientales, & boreales sunt occidentalibus, & australibus salubriores. secundo ita debet vrbs esse sita, ac posita, vt exitus quidem sit facilis ipsis ciuibus, ad propulsandos hostes, aditus vero sit difficilis hostibus ad inuadendam urbem, aut obsidendam. quoniam verò magni refert aquarum copia, ne ipsarum penuriā obsessi ad deditionem compellantur, & etiam earum probitas maxime necessaria est ad valetudinem cōseruandam: propterea ne aquarum penuria obsessos ad deditionem compellat, si fontes, ac putei non suppetant, capacissimæ sunt cysternæ comparandæ ad pluuias aquas excipiendas, & aquarum etiam ductus sunt extruendi, ne earum

DE RE IPVB.

ciues in vrbe pramantur, & si non magna sit copia aquarum ad bibendum, & valetudinem conseruandam commodarum, diuidenda sunt, atque prouidendum, ne salubres & commodae ad sanitatem, in alios vsus quam in potum absumentur: aliae vero non ita salubres aliis vsibus accommodentur. nam in condenda vrbe cum sit praecipue habenda ratio salubritatis, in primis probi aeris, qui sit ex uentis orientalibus, & borealibus, & aquarum salubrium est habenda. his enim assidue utimur ad vitam conseruandam, aqua quidem in cibo, & potu; aere vero ad respirationem, & cordis refrigerationem sine quibus homo viuere non potest. insuper in eo situ vrbs est constitruenda, ut in ea commodè ciuiles actiones obiri possint, & res necessariae inuehi, ac importari, & quae supersunt, exportari valeant. quod facile continget, si vrbs in contineuti iuxta mare vel flumen aliquod exstructa fuerit. quamuis autem propinquitas maris, & commercium maritimum quasdam posse videatur incommoditates afferre ciuitati recte institutae, tum propter consuetudinem peregrinorum, qui diuersis legibus assueti rectae ciuitatis institutioni nocere posse videntur, tum quia urbem nimis frequentem reddit eorum hominum, qui quaestui dediti rectam viuendi disciplinam impediunt, dum virtuti diuitias preferunt: quo nihil peius in recta reipote est; non ob id tamen est increpanda propinquitas maris, quinimodò maximè est probanda: quia illis incommoditatibus vitatis magnas potest commoditates afferre, & ad securitatem, & ad rerum necessarium copiam ut superius exposuimus. incommoda verò, quae ex peregrinorum influentium consuetudine, ac frequentia oriri posse videntur, dum illi quaestui dediti rectae viuendi disciplinae officere posse videntur, facile vitari possunt, si locus muniatur ab urbe separatus, ac discretus ipsi tamen urbi propinquus, ubi hoc genus hominum peregrinorum, & quaestui deditorum diuersetur. oportet igitur stationes. ac portus construere, qui neque sint intra urbem, neque multum distantes ab ea. ubi eiusmodi colluuiis peregrinorum, & quaestum sibi proponentium diuersetur. prodest insuper eiusmodi ciuitati tantam habere naualem potentiam, ut non solum sibi, sed etiam amicis, & finitimis auxiliari possit, & hostibus terrori existat, & haec de quantitate, & qualitate, ac forma regionis, & situ urbis opportuno sint satis. nunc uerò de publicis etiam ac priuatis edificiis ipsius urbis quaedam breuiter, ac summatim dicamus.

ciuitas

INSTITUTIONE.

75

ciuitas igitur in qua sit optima respub. instituenda, nec arces habere debet, quae conueniunt oligarchiae ac tyrannidi, ut pauci illi diuites, ac tyranni populo inuisi in ipsis arcibus habitantes sese defendere possint contra populum, si in ipsos insurgeret, nec debet habere aequalitatem loci, quae maximè conuenit populari statui, in quo sunt omnes inter se pares, & aequales: sed complura debet habere loca natura munitiora ad defensionem totius ciuitatis. quo ad vero moenia, & muros urbis, fuerunt quidam, ut Lacedaemonij, qui dixerunt non oportere urbem in qua ciues optimi, ac maxime studiosi habitarent, muris esse cinctam, quod huiusmodi ciues propria virtute possint seipsos defendere; quorum opinio plurimum a veritate discedit tum quia experientia compertum est multas vrbes quamuis a viris fortissimis incolerentur, tamen quod non essent muris cinctae, propterea capras ab hostibus, & adequatas fuisse, tum etiam quia timendum est, ne maior hostium copia superueniat foris, & potentior, quam urbana, ad quorum vim repellendam maximè confert murorum praesidium. praecipue verò hoc tempore adhibendus est urbibus murorum ambitus tormentis, & machinis sollerti ratione ad obsidendas oppugnandasque urbes inuentis. urbes igitur cingendae sunt muris non solum ad ipsarum praesidium, ut tormentis etiam, & machinis bellicis eorum firmitudo resistat, sed etiam ad ipsarum ornatum: quandoquidem non mediocri ornatui muri sunt ipsis urbibus. duplex enim est urbis murorum vsus; quorum alter in ornatu, alter in bellica necessitate cernitur. maximè igitur confert urbem cinctam esse muris, & ad ipsius ornatum, & ad bellicas hostium opportunitates repellendas. satius enim est hostibus utroque modo, virtute ciuium & muris, quam altero tantum, virtute ciuium resisti posse; cum praecipue ne suscipere quidem bellum hostes audeant in eos, qui rectè sint instructi, & parata praesidia habeant. in vrbe etiam, in qua sit optima ciuitas, & respub. instituenda praeter publicos urbis muros, tria etiam publica loca debent adesse, quorum vnus quidem sit cultui diuino destinatus; alter verò rebus uenalibus; ac tertius ipsis magistratibus. nam huiusmodi vrbs non solum debet plurima, & pulcherrima habere templa Deo Opt. Max. & sanctis eius dicata, & in aeditiori loco posita, sed etiam debet habere foros rerum uenaliu opportuno loco sitos ad merces, & fructus tum a mari, tum ab agris exportatos excipiendos. debet praeterea habere loca, quae sint ipsis magi-

DE REIPVB.

magistratibus destinata. quo ad verò priuata ædificia dicimus, quod priuata domus ea forma sunt edificandæ, non solū ut sint cōmodæ, & tutæ ad securitatē habitantiū; sed et ut sint pulchræ ad urbis ornatū. quæ omnia cum sint factū potius, quàm intellectu difficilia, nihil else videtur, cur in ipsis explicandis diutius immoremur. Si quis autem quæ de optima rep. diximus penitius animaduertat, omnesq; conditiones, quas illi ex Aristotilis mente adscripsimus, rectè sigillatim perpendat, facile comperiet, omnes reip. Genuensi inesse, proindeq; ipsam optimam ac perfectissimam censendam: quippæ quæ non solum est ita temperata, & ex rectis reip. speciebus mixta, vt omnium difficillime corrumpi, aut in labem vllam, seu deprauatam remp. mutari possit; verum etiam ciues producit non animo solum, sed etiam ingenio sic præstātes, vt & hostilem uim populāre, si qua foret unquam, & imperium tueri suum ualeant, & religione, ac iustitia & reliquis morum uirtutibus, optimis etiam ac sanctissimis legibus additis, quæ uirtuti præmium, & uitio pœnam proponunt, sic insignes, ut sint idonei maxime ad ciuilem felicitatē consequendam, cum ipsis etiam suppetant abunde corporis & fortunæ bona pro aeris salubritate maxima, sufficienteq; rerum uitæ necessariorum copia, quæ tum mari, tum terra uicinis ex regionibus hisce rebus admodum abundantibus copiose passim importantur. eo insuper nomine censenda est optima resp. quod & magna ciuium multitudine est referta, qui omnes mutuo sese cognoscere, & pro dignitate magistratus mandare possunt: & ita natura comparati sunt aeris præcipue clementia ac benignitate, ut ingenio, & animo plurimum præstent, ut æque sollertia, & ciuili prudentia rectè consulere, indicare, & imperare, atq; animi uigore uim hostilem propulsare, seseq; tue-ri ualeant. cui naturali dispositioni, qua ingenio plurimum & animo pollent, & optimè sunt dispositi ad suscipiendas uirtutes, si adiciant consuetudinem bonam sese in probis actionibus exercendi, & rationem præterea dominam custodiant, reddentes appetitum, vt par est, obtemperantem rationi, felix omnino ciuitas, & optima, ac perfectissima resp. conseruabitur: cum præcipue tum regione propria, tum uicinis maximè feracibus, tāta talisq; rerum copia suggeratur, ut uictui liberali sufficiat; quod situs vrbs ita sit opportunus, nullus vt commodior desiderari possit, quando ita mari terræq; adiacet, ut & utrinq; succurri possit, si fuerit opus, & quæ desunt, & mate-
ria

INSTITVTIONE. 76

ria etiam construendis ædificiis necessaria, perquam commodè importari, & quæ supersunt, exportari facillime possint. ubi aer est saluberrimus, vt ex eo potissimum constat, quod nusquam plures, neque corpore, & mente vegetiores, quam hic senes reperiuntur. ubi præterea sufficiens est saluberrimarū aquarum copia, tum fontibus & miris aquæductibus, tum cisternis & priuatis innumeris, & publicis aliquot miræ capacitatis ad excipiendas aquas exstructis, ita vt æque probo aere, & salubribus aquis ciuitas abundet. quæ in primis necessaria sunt ad uitam tuendam, pro cibo, potu, & respiratione, sine quibus homo uitam ducere non potest. quin etiam iis est vrbs ipsa cincta muris ad ipsius ornatum, & vim hostilem repellendam, vt nulli sit secunda; sed cunctas ferè videatur vrbes Italiæ superare: neq; solum pulcherrimis ac munitissimis est instructa muris, verum etiam augustissimis templis est ornata, quæ maximum exhibent eximie religionis, unde salus reip. pendet, argumentum. nec de sunt rerum venalium fori locis opportunis positi, ad fructus mari terraq; exportatos excipiendos: præter alia publica loca ac palatia maxime insignia sereniss. duci, excellentissimisq; gubernatoribus, tum ipsis et magistratibus & iudicibus destinata. priuatæ vero ædes, tum intra tum extra pomærium ita sunt non modo tutæ ad securitatem habitantium, optimeq; constructæ, vt perpetuè videantur futuræ, sed ita præterea pulchræ ad ornatum vrbs, vt ex ipsis non paucæ non priuatorum ciuium ædes, sed regum domicilia videantur, vt hæc omnia rectè cogitanti, nihil omnino reip. Genuensi de esse videatur, quod ad optimam remp. pertinere possit.

Tertiæ partis ciuilis philosophiæ seu de reip. institutione
finis.

IN OTI TIT TIT

Errata sic corrige.

Pagina,	facies,	versus,		
2	2	32	bonorum	honorum
5	2	29	moderatus	moderatur
6	2	18	prouos	prauos
7	2	12	iuuentium	inuentum
10	2	29	quàm qui	qui
12	2	19	maius	in alios
15	2	2	conueniunt. <i>desunt hæc.</i> partim differunt, conueniunt.	
15	2	12	aut arrogantes	vt arrogantes
15	2	24	diuilio est	diuisione
20	2	5	complectentibus	complectentis
20	2	31	primorem	primorum

